
sociologisk forskning

nr2 2006



Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg

Sociologiskforskning@soc.lu.se

Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden

mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)

Bo Isenberg

Henrik Lundberg

Marcus Persson

David Wästerfors

Adress

Sociologisk forskning

c/o Sociologiska institutionen

Lunds universitet, Box 114

221 00 Lund

tel. 046-2228809

fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Anvisningar till författare finner du på vår hemsida

www.sociologforbundet.org.se/sociologiskforskning.html

Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2006

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer

med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och

praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får

du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning

och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer

fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se

för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer

av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, ordf.

Mikael Carleheden, vice ordf. Erik Wesser, kassör

Ulrika Schmauch, sekr.

Ord. ledamöter: Apostolis Papakostas,

Elisabeth Lindberg, Anders Petersen,

Merete Hellum, Henrik Loodin,

Suppleanter: Malin Wreder, Eva Schmitz

Innehåll

Sociologiska utblickar	2
Stater möter aktivister – om den polisiära hanteringen av politiska protester vid EU-toppmötena i Göteborg och Köpenhamn <i>Abby Peterson</i>	5
”Vi kan inte göra hipp som happ” Åklagares formuleringar av en objektiv ordning. <i>Katarina Jacobsson</i>	31
”Ungdomsrån” – uppkomsten av ett begrepp <i>Simon Lindgren</i>	63
En svensk arbetslinje för det tjugoförsta seklet? <i>Göran Brulin och Henrik Bäckström</i>	97
Why do Fieldwork? <i>Paul Atkinson</i>	129
Recensioner	135
Sociologförbundet har ordet	144

Sociologiska utblickar

I detta andra Lundanummer av Sociologisk forskning 2006 har redaktionen valt artiklar om aktuella diskussionsämnen inom vetenskapssamhället, det politiska livet och medierna.

Med tanke på att 2006 är valår, då svenska folket går till valurnorna för att lägga sin röst på vilket parti som bäst lämpar sig att styra landet, erbjuds läsaren en sociologisk inblick i den svenska modellen för att uppnå full sysselsättning. I artikeln "En svensk arbetslinje för det tjugoförsta seklet" sätts denna modell under lupp. Efter ett inledande historiskt perspektiv närmar sig författarna nutiden och analyserar arbetslinjen i relation till dagens situation med ökad arbetslöshet, hög sjukfrånvaro men också tillkomsten av nya institutioner och aktörer på den svenska arbetsmarknaden. Artikelns författare hävdar bland annat att lokal och regional dynamik spelar större roll för graden av sysselsättning än etablerade synsätt tar för givet.

När det gäller frågor som belyser demokratin förutsättningar finner vi ett värdefullt bidrag i artikeln "Stater möter aktivister – om den polisiära hanteringen av politiska protester vid EU-toppmötena i Göteborg och Köpenhamn". Här behandlas möten mellan polis och aktivister. Utifrån protestaktioner i Göteborg och Köpenhamn belyser författaren frågor som rör huruvida demokratiska rum hotas av rutinmässigt polisarbete vid demonstrationer och politiska protester samt huruvida alternativa rum för demokratiska debatter upprätthålls av aktivister och poliser i interaktion med varandra.

I "Ungdomsrån – uppkomsten av ett begrepp", belyses en för vetenskapssamhället viktig fråga: tillblivelsen av ett begrepp. Här behandlas i socialkonstruktivistiska termer den karriär som begreppet ungdomsrån gjort. Med innehållsanalys som analytiskt redskap fokuserar författaren på det symboliska etablerandet av företeelsen i fråga. Den empiriska basen består av den totala rapportering om ungdomsrån i Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet under perioden 1998 – 2002.

Artikeln med titeln "Vi kan inte göra hipp som happ – åklagares formulering av en objektiv ordning" berör även den ett för vetenskapssamhället centralt tema, nämligen "objektivitetsanspråk." Med fokus på åklagare och med material från två olika empiriska studier (en som behandlar fysiskt våld mot kvinnor och en som behandlar mutor) belyser och diskuterar författaren rättsliga och till synes objektiva prövningar samt analyserar hur den tillskrivna graden av objektivitet sammanfaller med den legitimitet som ges professionella utövare. Med det övergripande syftet att studera hur åklagare pratar om och

visar upp objektivitet när de redogör för sina arbetsuppgifter analyseras frågor som belyser hur objektivitet introduceras och framställs i åklagares samtal om sina fall, samt hur ”objektiv hållning” demonstreras.

Vår gäst i detta nummer, professor Paul Atkinson vid Cardiff University i Storbritannien, behandlar på ett distinkt sätt fältarbetets vedermodor och för-tjänster i artikeln ”Why do fieldwork?” Av hävd har fältarbetets främsta bidrag utgjort ”berättelser” om människors liv snarare än om deras handlande. I arti-keln belyses fältarbetet, dess ökade popularitet och utökade användningsom-råde. Detta är en utveckling som ställer stora och delvis annorlunda krav på utövarna - inte minst i sammanhang som rör socialt handlande och sociala or-ganisationer. Vår förhoppning är att Atkinson kan tjäna som inspirationskälla för vikten av – och tjusningen i – nya empiriska studier på allehanda fält.

Som den uppmärksamme läsaren och prenumeranten säkert noterar så har bland annat tidskriftens layout och format genomgått en förändring, i linje med de modeller som andra vetenskapliga tidskrifter uppvisar. En annan för-ändring är det utrymmes som under rubriken ”Sociologförbundet har ordet” ges sociologförbundets styrelse. Först ut är förbundets ordförande professor Antoinette Hetzler. Vi hoppas att förändringarna välkomnas av våra läsare!

Slutligen, sommarledigheten och semester betyder för många av oss avkopp-ling. Detta innebär att föreliggande nummer är ganska omfångsrikt, medan nummer tre kommer att vara något kortare.

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

As the representatives of political authority the police are often the targets for protesters' interventions and their very presence can in turn 'trigger' political disorder. In this article I analyze two radically different approaches to the policing of protest: protest policing in conjunction with the EU Summit meetings in Göteborg 2001 and Copenhagen 2002. In what ways are spaces for democratic protest protected, alternatively threatened, by political policing? Unquestionably, direct threats are posed to the public spaces for political protest in the event of serious public disorder and even more seriously in the event of police riots as we witnessed in Gothenburg. A deployment of 'keystone cops' in the action spaces of social movement politics risks serious threats to civil liberties, which were the outcomes of a strategy wedded to the control of territorial spaces. Were these 'democratic spaces' even endangered by policing measures designed to control situations as was the case in Copenhagen? The tentative answer offered is yes. The threats are of course subtler, but nevertheless, threats to civil and political liberties were incurred. The question of course arises as to whether threats to civil liberties can indeed be wholly eliminated in the quest for public order in present-day risk societies.

Key words

Social movements, political disorder, democratic spaces.

Abby Peterson is professor at the Department of Sociology, Göteborg University. Her research focuses cultural and political sociology in general, and in later years social movement theory and public order policing more specifically.

Abby Peterson

Stater möter aktivister – om den polisiära hanteringen av politiska protester vid EU-toppmötena i Göteborg och Köpenhamn

Ledande politiker och företagsledare som samlas vid transnationella konferenser som t.ex. EU-, G8- eller WTO-möten har på senare år i ökande grad möts av protester från politiska aktivister. Donatella della Porta och Herbert Reiter (1998) har hävdats att en ofta förbisedd aspekt av dessa opinionsyttringar rör staternas respons på protesterna i form av polisinsatser. Möten mellan polis och aktivister kan sägas utgöra ett mikrokosmos som belyser maktförhållanden mellan stater och politiska aktivister. Polismakten fungerar i dessa sammanhang helt enkelt som statens förlängda och starka arm. Alberto Melucci (1996) är den rörelseforskare som framförallt har framhävt betydelsen av att studera förhållandet mellan statliga former för social kontroll och olika mönster av kollektiv politisk mobilisering. Exempel på empiriska studier av interaktionen mellan polis och protestkampanjer är della Porta (1995), della Porta och Reiter (1998), della Porta, Peterson och Reiter (utkommande 2006), Björk och Peterson (2002), Peterson (2005) och Björk och Peterson (utkommande 2006). Syftet med föreliggande artikel är att argumentera för betydelsen av att analysera polisens protesthantering och att visa på vad detta studium kan innebära för sociologins förståelse av proteströrelser.

Robert Reiner (2000) har påpekat att polismakten oundvikligen är politiskt definierad. Polismakten är den statliga institution som i sista hand definierar vilka politiska uppfattningar och aktiviteter som är förenliga med allmän ordning. Vissa polisuppgifter syftar uteslutande till att kontrollera politiskt motiverade beteenden. Exemplet sträcker sig alltifrån subversiva aktiviteter, t.ex. terroristaktioner, till upprätthållande av lag och ordning vid demonstrationer eller andra protesthändelser. Enligt Reiner har polismakten en distinkt roll i all politisk styrning, eftersom den ansvarar för att ”dominerande uppfattningar om fred och anständighet” upprätthålls inom ett nationellt territorium (2000: 7). I demokratiska samhällen står polisen vid skiljelinjen mellan demokratiska

fri- och rättigheter *och* allmän ordning, men lutar mest åt upprätthållandet av ordning. Polisen är i denna bemärkelse av central betydelse för att stater ska fungera. I mötet med aktivister som utmanar den förhärskande politiska auktoriteten är polisen denna auktoritets ansikte utåt. Som representanter för ”fred och anständighet” blir polismakten därför ofta ett mål för aktivisters interventioner. Polisens blotta närvaro kan i själva verket utlösa politiskt tumult.

En genomgående fråga löper genom denna artikel: på vilka sätt skyddas eller hotas det offentliga rummet av polisens hantering av protesthändelser? Tidigare forskning på området har framför allt fokuserat de problem som alternativa arenor för politiska överläggningar har ställts inför när vissa aktivistkretsar i interaktion med polisstyrkor drivit fram en våldsutveckling. Men kanske kan ”demokratiska rum” även hotas av rutinmässigt polisarbete vid demonstrationer och politiska protester av olika slag? Hur kan alternativa rum för demokratiska debatter upprätthållas av aktivister och poliser *i interaktion* med varandra? I syfte att undersöka dessa frågor ställer jag två empiriska exempel på polisarbete i samband med politiska protester mot varandra: polismaktens upprätthållande av ordning under EU-toppmötet i Göteborg 2001 och i Köpenhamn 2002. Den första händelsen förknippas, som bekant, med oordnat polisarbete och gatuvåld. Den senare karaktäriseras av ett mer rutinmässigt ordningspolisarbete. Dessa två fall exemplifierar dessutom två radikalt olika metoder för polisarbete vid protesthändelser.¹

Poliskravaller i Göteborg

De allra flesta protestaktioner i västerländska industrisamhällen har – även under tumultartade krisperioder – haft karaktären av fredliga, ordnade och rutinmässiga aktioner, som inte brutit mot lagar eller inkräktat på någons friheter (Meyer och Tarrow 1998). Det samma gäller faktiskt om händelserna i Göteborg. Merparten av de politiska manifestationer som företogs på stadens gator och torg var fredliga och höll sig inom lagens ramar. Tre stora demonstrationer utfördes på ett synnerligen välordnat sätt. Även flera mindre protestma-

¹ Forskningen har finansierats av medel från Vetenskapsrådet. Det empiriska materialet innefattar fältobservationer (vid polisutbildning och under protesthändelser), intervjuer med polisbefäl i Göteborg och Köpenhamn både före och efter händelserna, intervjuer med aktivister, analyser av Internetsajter, en videoinspelning av den danska ”kravallpatrullen” i arbete, interna polisdokument, polisvideoupptagningar under toppmötet i Göteborg, beställda rapporter samt medias rapportering från händelserna. Fältarbetet och intervjuerna med polisbefäl i Danmark utfördes tillsammans Mikael Oskarsson. Oskarsson gjorde intervjuerna med polisbefäl i Sverige och jag och Oskarsson intervjuade aktivister i Sverige. Mattias Wahlström intervjuade aktivister i Köpenhamn såväl före som efter EU-toppmötet 2002.

nifestationer förekom varav det stora flertalet var fredliga. Trots detta har den mediala rapporteringen förmedlat intrycket av att EU-toppmötet i Göteborg dominerades av våldshandlingar.

Även om protesterna i Göteborg mestadels var fredliga och välordnade utbröt våld. När våld utbryter är såväl myndigheter som allmänhet ofta snara att skylla på någon av de inblandade parterna. I verkligheten är det emellertid svårt att avgöra vem som bär ansvar för utbrott eller eskalering av våld. Det är – vilket gjordes i Göteborg – lätt att lägga ansvaret på politiska aktivister. Hur betydelsefulla aktivister än kan vara för uppkomsten av kravaller är de dock aldrig de enda aktörerna. Våld i samband med demonstrationer handlar om en interaktion mellan aktivister och en polismakt som både reagerar och agerar. Alltsedan sent 1960-tal har forskningen i själva verket indikerat att polismakten ofta bär större delen av ansvaret för uppkomsten av våldsamerikor vid protesthändelser (t.ex. Skolnick 2002 [1969]; Skolnick och Fyfe 1993; della Porta 1998; Waddington 1994; Jefferson 1990; Critcher och Waddington 1996; Reiner 2000).

Direkta konfrontationer mellan aktivister och polis ger upphov till starka känslomässiga ögonblick – ögonblick av ”kollektiv upprymdhet” – som kan resultera i en stegring av våldet. I Peterson (1994, 1997 och 2001) studeras detta slags upprymdhet (collective effervescence) utifrån den roll det har i konstruktionen av militanta kollektiva identiteter. I undersökningarna analyseras även hur militanta identiteter kan förstärkas av det slags explosiva anda som inte sällan kännetecknar direkta konfrontationer mellan polis och politiska aktivister. Denna anda måste delvis skrivas på aktivisternas konto. P.A.J. Waddington vänder på resonemanget. Han hävdar att en frekvent användning av batonger – vilket var en ”metod” som nyttjades av polismakten under toppmötet i Göteborg – lätt leder till en upptrappning av våld.

Inom *Metropolitan Police* är svårigheterna med att kontrollera polisens batonganvändning kända som ”den röda dimman” (the red mist). Termen syftar på de olika socialpsykologiska faktorer som inverkar negativt på personers möjlighet till självkontroll:

Batongbeväpningen tvingar enskilda poliser att agera aggressivt i ett sammanhang, där man också förblir anonym... man bär sannolikt skyddsutrustning inklusive visir, vilket försvårar för en identifiering; vidare handlar det om att man går fram, inte som individer, utan som ett osignerat kollektiv. ’Vi’, polisen, kommer därmed att visa upp en slående likhet med ’de andra’, med folkmassan. På så vis kan frustrationsnivån och ilskan komma att stegas i samma stund som poliserna skrider till verket, och det med en metod som minimerar det individuella ansvaret (Waddington 1991:177-8).

Vid toppmötet i Göteborg fanns två grupper som inandades "den röda dimman": de maskerade, anonyma aktivisterna och de maskerade, anonyma poliserna. I och med att grupperna var inbegripna i våldsamma konfrontationer med varandra blev en eskalering av våldet i princip oundviklig. Vedergällningen blev ett element i gatukampen. Batonganfall ledde oundvikligen till att våldet trappades upp och att protagonisterna gick in i en "våldsspiral" (Peterson 1997). I stundens hetta tenderar båda sidor att utföra synnerligen våldsamma handlingar. Under toppmötets tre dagar observerade jag flera överdrivna våldshandlingar (*excessive violence*), såväl fysiska som verbala, från enskilda polisers sida. Dessa våldshandlingar innehöll ett stort mått av godtycklighet. Aktivisterna och åskådarna fick finna sig i att bli slagna eller kastade till marken bara för att de befann sig "på fel plats vid fel tillfälle" (se Peterson och Oskarsson 2002).

I introduktionen till *Patterns of Provocation: Police and Public Disorder* (2000) diskuterar Clive Emsley och Richard Bessel sociologen François Diez typologi över polisiär våldsutövning. Typologin består av tre komponenter: *la violence instrumentale*, *la violence dérivée* och *la violence déviante*. *La violence instrumentale* är en våldsmakt som baserar sig på en legitim auktoritet. *La violence dérivée* har sitt upphov i *la violence instrumentale* och inträder när enskilda poliser överväldigas av panik och urskillningslöst går till anfall mot människor som råkar komma i deras väg. *La violence déviante* är en typ av oförsvarliga våldshandlingar, som mest påminner om hämndaktioner (s. 7). De två senare kategorierna omfattar handlingar som begås av enskilda polismän. Dessa handlingar kan utlösa ytterligare tumult och fientlighet riktat mot polismakten som helhet. Båda kategorier låter sig sannolikt föras tillbaka till det auktoriserade bruket av polisiärt våld. Jag menar att övervåld hos enskilda polismän kan ses som uttryck för bristande professionalitet. *Violence dérivée* är våldshandlingar begångna i stundens hetta. De utgör en effekt av ett legitimt bruk av polisiär makt, som inte längre låter sig kontrolleras. *Violence déviante* är däremot planerade vredes- och hämndaktioner. Exempel på sådana aktioner är de slags våldshandlingar som unga människor utsattes för när de hölls fast med ansiktet pressat mot asfalten vid Schillerska gymnasiet eller när enskilda poliser tömde askfat och matrester i soppan som tillagats i aktivisternas kök.

Även om det är svårt att exakt ange hur polisen i ett demokratiskt samhälle ska bemöta offentligt tumult förväntar sig medborgare – också i stundens hetta – ett professionellt beteende från polismaktens sida. Förmåga till självbehärskning och professionalism hör nära ihop. En professionell utövning av polisarbete förutsätter disciplinerade ordningspoliser med självkontroll, som låter sig kontrolleras av överordnade. Ett professionellt utövande av polisiär verksamhet rymmer illa med såväl fysisk som verbal brutalitet eller med godtyckliga in-

gripanden. Min uppfattning är att polisens insatser vid flera av de situationer som uppstod i Göteborg var okontrollerade. Våldsamma protester innefattar alltid ett samspel mellan "upprorsmakare" och den sociala kontrollens agenter, dvs. polismyndighetens ledning och yttre personal. Vid en närmare granskning kan båda sidor visa sig vara "upproriska". Polisens våldsutövning kan betraktas som upprorisk när den utförs på ett okontrollerat och godtyckligt sätt. Det Sverige bevitnade i Göteborg 2001 var inte bara våldsamma kravaller från aktivisternas sida, utan också "poliskravaller".

Enligt Emsley och Bessel (2000) brukar media lägga ansvaret för upplopp på "bråkmakare" eller "utomstående agitatorer". Detta blev fallet även i rapporterna från EU-toppmötet i Göteborg. Givetvis fanns där agitatorer – såväl inhemska som utländska aktivister som hade som främsta strategiska protestmetod att fysiskt konfrontera polismakten på Göteborgs gator. De var emellertid få i jämförelse med den stora majoriteten av protesterande människor. De flesta demonstranter såg inget värde i våldsamma konfrontationer med polisen, utan tog snarast avstånd från denna taktik. På grundval av mina observationer uppskattar jag antalet militanta aktivister till 45-70 individer², vilket måste ställas mot de cirka 20 000 som hade samlats i Göteborg. Även om det var en liten grupp bär den en stor del av ansvaret för det våld som bröt ut i juni 2001. Polismakten har emellertid även sin del i att våldet trappades upp.

Myndigheter kopplar sällan kravaller till ett felaktigt handlande från polisens sida. Det är inte ofta som polisbefäl får bära ansvar för att våld bryter ut. I de fall myndigheter erkänt polisens roll i en våldsupptrappning har ansvaret som regel lagts på enskilda "rötägg" (se Emsley och Bessel 2000). Jag är inte främmande för förklaringar som tar sin utgångspunkt i en särskild "poliskultur" eller polisbyråkratins strukturer, snarare än i enskilda, oönskade individer inom kåren. På samma sätt som orsaker till överdrivet aktivistvåld bör sökas i protestkulturen hellre än hos enskilda "rötägg", hävdar jag att överdrivna våldshandlingar från polisens sida kan ha sitt ursprung i institutionaliserade sammanhang. Även om enskilda aktivisters handlingar ibland leder till politiska kravaller – precis som enskilda polisers handlingar kan ge upphov till poliskravaller – finns det strukturer som gör det möjligt för dessa handlingar att ackumuleras till en punkt där kravaller utbryter. Jag övergår nu till att titta litet närmare på poliskravallerna i Göteborg för att försöka utvärdera huruvida de var ett resultat av enskilda polisers handlingar eller om orsakerna står att finna i institutionaliserade förutsättningar och operativa beslutsgångar.

² Uppskattningen är baserad på fältobservationer och polisvideoupptagningar.

I *Police Riots: Collective Violence and Law Enforcement* (1972) analyserar Rodney Stark poliskravaller i USA. Han hävdar att dessa är ovanliga bara i meningen att de förekommer relativt sällan. Alldeles oavsett vilka idéer och praktiker enskilda poliser för med sig i det dagliga arbetet, förvärras upplopps-situationer av poliskulturen. Överdrivna våldshandlingar mot personer som "förargar, förolämpar eller skrämmer" poliser påstås vara relativt vanligt förekommande. "Det abnormalt med poliskravaller är", säger Stark, "antalet poliser och civila som under en relativt komprimerad tidsrymd är inblandade i en enskild händelse" (s. 55).

Jag menar att detta är en högst otillräcklig förklaring. Förvisso kan vi tala om en belägringsmentalitet i Göteborg, ett vi-och-dom-tänkande där motståndaren på båda sidor demoniserades. De handlingar som utfördes av vissa aktiver förargade, förolämpade och skrämde flera av de mobiliserade poliserna och förstärkte på så sätt polisernas benägenhet att bunta ihop alla demonstranter i en kategori. Denna belägringsmentalitet ledde i sin tur till godtyckliga och överdrivna våldshandlingar från enskilda polisens sida, men den förklarar inte den kollektiva förekomsten av dessa handlingar. Närvaron av en poliskultur som är benägen att uppfatta politiska aktiver som mer eller mindre kriminella huliganer kan ligga bakom poliskravaller, men även andra faktorer måste tas i beaktande.³ Under poliskravallerna i Göteborg var sannolikt andra faktorer mer avgörande.

För det första var de flesta poliser som mobiliserades i Göteborg dåligt förberedda för dessa situationer och flera av dem hade även ett otillräckligt personligt skydd. Poliser hämtades från hela Sverige och vissa av dem hade ingen utbildning alls i mass- eller kravallkontroll. Andra hade bara en högst otillräcklig utbildning. Frånsett några specialiserade mobila kravallenheter (varav vissa var fast bakom de barriärer som omgav själva toppmötesområdet på Svenska Mässan) var de allra flesta av de sammankallade poliserna oförberedda på den situation de kom att ställas inför. Traditionell polisutbildning har som mål att utveckla självständigt arbetande poliser med liten direkt övervakning. Men när det gäller ordningshållning i samband med storskaliga demonstrationer krävs att personalen kan arbeta i större lag och bli styrda på ett sätt som sällan krävs

³ Med poliskultur avses hur poliser uppfattar den sociala världen och sin plats i denna. Det är ett inom polisforskningen ofta använt begrepp. Flera forskare har påpekat att en distinktion bör göras mellan "snutkultur" – de attityder och handlingar som poliser uttrycker i sin tjänstgöring – och "matsalskultur" – de värderingar och föreställningar som uppvisas i umgänget poliser emellan när de inte tjänstgör. För det första överensstämmer inte nödvändigtvis attityderna med varandra i dessa båda situationsbestämda kulturer. För det andra finns det inte någon konstaterad korrespondens mellan attityder och beteende (Se t.ex. Reiner 2000; Waddington 1999; Hoyle 1998).

i det dagliga arbetet. Ordningsoperationer av detta slag kräver en högst disciplinerad personal och ett enat lednings- och samordningssystem. Övning av denna typ saknades. Det går, med andra ord, inte att förvänta sig ett professionellt beteende från en dåligt samtränad polismakt.

För det andra bidrog dysfunktionella operativa taktiker till att polisen förlorade kontrollen över de upplopp som uppkom. Dessa taktiker gjorde det svårt, för att inte säga omöjligt, att få kontroll över oroligheterna. Bruket av batonganfall och chockattacker från ridande poliser – vilket jag menar är dysfunktionella taktiker – skingrar bara aktivister för vinden. Det medför i bästa fall bara en paus i händelseförloppet. Ett urskillningslöst bruk av sådana tekniker förhindrar att aktivister som bryter mot lagen kan gripas, vilket i sin tur innebär att polisens möjligheter att kontrollera eller begränsa våldsamma störningar minskar eller helt uteblir.

För det tredje var den övergripande taktiska operationen defensiv, men framför allt statisk – och därför sannolikt också dysfunktionell. Istället för att kontrollera potentiellt hotfulla situationer försökte polismakten kontrollera platser. Denna strategi undergrävde den taktiska manövreringsförmågan, vilket resulterade i en oförmåga att kunna röra sig snabbt utanför de avgränsade territorierna. Polisen var ofta fast bakom sina containermurar. Man saknade mobila och flexibla enheter. Ledningen led tillika brist på metoder som kunde bemöta den militanta handlingsstrategi som brukar betecknas ”avterritorialisering”, dvs. strategin att med snabba räder störa geografiska platser utan målsättningen att ta över dem. Detta var kanske mest tydligt vid kravallerna på Avenyn under fredagen, men också under kravallerna i Vasaparken som pågick i två dagar. Även om polismakten kontrollerade vissa geografiska områden hade den inte kontroll över situationer – och i synnerhet inte över de våldsamma händelser som inträffade. Polisledningen hade inte heller delegerat tillräckligt mycket befogenhet till erfarna poliser i fält, som bättre kunde ha hanterat de flexibla handlingstaktiker som de små militanta aktivistergrupperna använde sig av. Enheterna i fält var därför ofta taktiskt paralyserade och oförmögna att svara på den snabba och oväntade utveckling som uppstod. När det inte längre är möjligt att kontrollera våldsamma situationer är det sannolikt att enskilda poliser tappar självbehärsknigen.

Detta för fram till min sista poäng: under protestkampanjen bröt ledningsstrukturen inom polisen samman. Det faktum att aktivister kunde störa ut radiokommunikationen vid några kritiska tillfällen bidrog till att skapa problem med samordningen av poliser på fältet. Det största hindret för en effektiv samordning var dock ledningsstrukturens tillkortakommanden. Den operativa befälsstrukturen var starkt centraliserad till polischef Håkan Jaldung. Denne befann sig stundom på ledningscentralen med visuell kontakt via videoöverföring

från händelserna i staden och stundom cirkulerades i polishelikopter över staden. Frånvaron av en tydlig delegation av befogenheter till erfarna poliser i fält begränsade deras effektivitet och kanske viktigast av allt, deras makt över personal i yttre tjänst. I spända situationer där poliser blir osäkra på vad som ska göras infinner sig snart ett tillstånd av förvirring som kan resultera i demoralisering och rädsla. En sådan förvirring försämrar villkoren för ett professionellt utfört arbete. Skolnick och Fyfe (1993) menar att överdrivna våldshandlingar utan undantag är ett resultat av bristande ledning på fältet (s. 123). De överdrivna våldshandlingar som jag observerade i Göteborg, såväl fysiska som verbala, utfördes alla av enskilda poliser eller befäl i yttre tjänst som inte var tillräckligt kontrollerade. Det samma gäller för de våldsgärningar som har beskrivits i andra ögonvittnesskildringar.

Waddington (1991) hävdar att poliser som är obevakade, dåligt utbildade, dåligt utrustade och dessutom saknar tydligt definierade taktiker kan orsaka lika mycket tumult som de förhindrar. Oorganiserade räder undergräver polisens legitimitet och eggjar folkmassor till motangrepp. Waddington betonar vikten av ledning och kontroll för att förhindra att poliser i stundens hetta tappar besinningen eller ger sig hän åt poliskravaller. Han skriver:

Polisarbete vid civila oroligheter leder till rädsla, ilska och frustration bland poliser som ofta befinner sig alltför nära händelserna för att förstå vad som sker. Känslan av att ha förlorat kontrollen och att vara utelämnad åt oförutsägbara händelser gör bara oron värre. Möjligheten att tillgripa våld innebär inte bara en möjlighet att uttrycka dessa känslor, utan är också upphetsande i sig. Av dessa skäl är det av avgörande betydelse att poliser som ägnar sig åt upprätthållande av den allmänna ordningen är noga övervakade och kontrollerade, eftersom interna beteendekontroller troligen inte är särskilt pålitliga (s. 137).

Följande faktorer gav, sammanfattningsvis, upphov till poliskravallerna i Göteborg: bristande förberedelser i form av otillräcklig eller icke-existerande utbildning i att hantera kravaller, avsaknad av en strategi för att tygla oväntade situationer i fält, ett dysfunktionellt lednings- och samordningssystem samt en poliskultur som tenderade att demonisera aktivister på ett godtyckligt sätt. Det hela förvärrades förstas av att flera poliser var utmattade efter mer än tolv timmars arbete utan vila. Detta var t.ex. fallet under torsdagen i samband med aktionerna mot demonstranterna vid Hvidfeltska gymnasiet.

Att medborgerliga rättigheter inskränks av poliskravaller behöver kanske inte påpekas. Men i Göteborg kringskars dessa rättigheter även till följd av polisens massomhändertaganden. Istället för att på laglig väg kvarhålla aktivister som tydligt bröt mot lagen gjorde man omfattande frihetsberövanden. Få be-

slut fattades på plats. De flesta togs i efterhand och grundades på polisens videoinspelningar. Inte desto mindre blev aktivister kvarhållna, i flera fall i upp till sex timmar eller mer, utan att bli delgivna misstanke om brott, vilket är en överträdelse av deras medborgerliga rättigheter. Dessa aktivister hindrades, med andra ord, från att utöva sin demonstrationsrätt. Det kanske mest påfallande bruket av denna "wide-net" taktik var aktionen mot Hvidfeltska gymnasiet. Polisen stängde in 453 aktivister, som kvarhölls och urskillningslöst beskylldes för att ha förberett våld mot polismakten. Selektiva polisiära åtgärder måste, menar jag, förfinas för att inte förbryta sig mot lagstadgade rättigheter. Detta förefaller vara den viktigaste slutsats som svensk polis kan dra av händelserna i Göteborg. Vid politiska protester ska polis inte bara upprätthålla ordningen genom minsta möjliga användning av tvång, utan också skydda grundlagsstadgade politiska rättigheter. Dessa är därtill inskrivna i art 5(1) Europakonventionen om mänskliga rättigheter. Icke-selektiva metoder är, med andra ord, helt enkelt inte förenliga med polisarbetets allmänna principer.

I Göteborg 2001 ägnade sig polisen huvudsakligen åt att skydda vissa geografiska platser, dvs. en i huvudsak defensiv strategi. I Danmark bemötte polisen ett och ett halvt år senare protester i politikens "gränsland" på ett annat sätt (jfr. Björk och Peterson 2002). Jag övergår nu till att diskutera polisoperationen under EU-toppmötet i Köpenhamn i december 2002. Denna del av artikeln syftar till att belysa vilka fördelar och svagheter som en offensiv polisiär strategi erbjuder.

Paramilitarismen inom den danska ordningspolisen

Danmark har liksom flera andra europeiska länder förbättrat beredskapen för att hantera problem med den offentliga ordningen längs en militaristisk linje. Den polisiära militariseringen är inte unik för Danmark, utan utgör i själva verket en allmän trend, som tog sin början under 1970-talet för att intensifieras ytterligare under sent 1980-tal (della Porta 1998; Waddington 1994; Jefferson 1990; Critcher och Waddington 1996; Reiner 2000). Sedan Kai Vittrup fick befälet över de uniformerade poliserna i Köpenhamn 1997 har den danska polisen uttryckligen utvecklat sin ordningspolisverksamhet enligt militär modell. I motsats till exempelvis London Metropolitan Police som har en särskilt utbildad mobil kravallpolis, utbildas alla uniformerade poliser i Danmark i ordningspolisverksamhet och kravallkontroll. Samtidigt som militariseringen av ordningspolisverksamheten har utvidgats i europeiska länder har regeringar månat om att göra polismakten mer ansvarig för sitt handlande. I Danmark kom denna fråga framför allt att uppmärksammas efter Nørrebrokravallerna i samband med EU-folkomröstningen 1993. Vid detta tillfälle sköt polisen elva

demonstranter. Efter denna händelse – som utgör ett danskt polisiärt trauma – fann tre rättsliga utredningar att styrkorna i skiftande grad hade varit oförberedda på större ordningsstörningar, vilket resulterade i ett överdrivet bruk av våld. Nørrebrokravallerna innebar en växande klyfta mellan polismyndigheten och vissa inflytelserika opinionsbildare, vilket bidrog till att den danska polis-kårens legitimitet undergrävdes. Händelsen fick stor betydelse och polisarbetet blev till en ansevärd politisk fråga i Danmark. Den klassiska åsiktssammanslutningen för lag och ordning tappade mark (Ifflander 2002). Det var mot denna bakgrund Kai Vittrup fick i uppdrag att komma till rätta med bristerna inom dansk ordningspolis. Den allmänna ordningen skulle upprätthållas, men inte på bekostnad av de medborgerliga rättigheterna. Vittrups utnämning var ett mandat för att förbättra ordningspolisens förmåga att hantera demonstrationer och oroligheter på ett sätt som tillgodosåg *både* ordnings- och rättighetsskyddet. Detta gjorde han enligt en paramilitär linje.⁴

Vittrups bemyndigande kan beskrivas som ett mandat att utveckla vad Reiner (2000) kallar "the magic bullet myth". "The magic bullet myth" består i uppfattningen att det är möjligt att utveckla taktiker som levererar precis rätt mängd våld för att på ett legitimt sätt upprätthålla den allmänna ordningen. Polisiära åtgärder ska med kirurgisk precision – och med minimala konsekvenser för de medborgerliga rättigheterna – avlägsna oordning. Enligt Reiner bortser myten emellertid från två väsentliga faktorer: för det första återspeglar polisens arbete konflikter och motsägelser i den sociala strukturen som helhet, dvs. i såväl politiska som ekonomiska förhållanden (108-109). Den polisiära verksamheten kan därför inte på egen hand dämpa de konflikter som hotar samhällsordningen. För det andra menar Reiner att polisarbete alltid är betydligt mer komplext, motsägelsefullt och förvirrat än vad "the magic bullet myth" vill göra gällande. Med detta sagt övergår jag nu till att utvärdera Vittrups "precisionsarbete", för att se hur framgångsrikt det var i att skydda politiska protester i det köpenhamnska stadsrummet.

⁴ Skolnick och Fyfe (1993) menar att den paramilitära modellen är olämplig för merparten av polismaktens arbete med ordningshållning. Detta arbete kräver istället att enskilda poliser på gatan iakttar en hög grad av diskretion. Å andra sidan hävdar de att den paramilitära modellen förmodligen är den bästa modellen för att samordna polisarbetet vid större folksamlingar (118 ff). Det är viktigt att notera att dessa forskare under decennier utmärkt sig som kritiker av olika former för protestpolisarbete och konsekvent varnat för övervåld från polisens sida. Jerome Skolnick ledde arbetsgruppen vid *USA National Commission on the Causes and Prevention of Violence* som grundades 1968. Denna kommission arbetade med att försöka förklara det kollektiva våld som skakade USA under 1960-talet. Som bekant präglades denna era i USA:s moderna historia av urban oro och kollektiva protester. En starkt kritisk rapport publicerades redan år 1969. I denna rapport förkastades en stor del av polismaktens sätt att hantera politiska protester (Skolnick 2002).

Vittrup ansvarade för att de strategiska målen för polisoperationen under EU-toppmötet omsattes på operativ nivå. Hans tänkande i detta avseende byggde på två egna böcker, *Strategi* och *Operation*, som båda behandlar större polisoperationer (Vittrup 2002a och 2002b). Den danska planen hade således utformats långt innan Danmark övertog ordförandeskapet i EU. Den danska polisens arbete i december 2002 kan i själva verket beskrivas som skolexemplet på hur Vittrups idéer bör omsättas i praktiken – allt enligt en paramilitär operations- och ledningsstruktur.

Vittrups operation var offensiv. Det var polisen som skulle behålla initiativet under toppmötets demonstrationer. Polisen skulle bestämma tid och plats för protesthändelserna och kontrollera deras utveckling. Centralt i en offensiv polisiär strategi är att ta, bibehålla och använda initiativet (jfr. 2002b: kap. 7). En offensiv inriktning på ordningspolisverksamheten syftar till att *kontrollera* situationer. I sin forskning om Londonpolisen går Waddington (1994) till och med så långt som att hävda:

det verkar som att det är polisens förlorade kontroll som utlöser allvarliga konflikter mellan polis och andra aktörer, inte våldet i sig. Våld som hålls i schack är att föredra framför ett icke-våldsamt beteende som hotar att "bli oregerligt" (s. 171; se även Skolnick och Fyfe: 99 ff.).

Kontroll över en situation kan åstadkommas genom interventioner från polisens sida, men också genom att poliser i fält kontrolleras så att de inte agerar alls. En reträtt från polisens sida, en passiv hållning eller en vänta-och-se-position, kan ibland vara den mest effektiva metoden för att bibehålla kontrollen över en situation. När det gäller utövandet av makt kan, säger Waddington, "polismaktens icke-aktivitet bli lika viktig som det den faktiskt gör (s. 199)". Att inte åberopa lagen, att inte gripa folk för mindre överträdelser, att inte konfrontera aktivister, är också sätt att använda polismakten för det överordnade syftet att ta kontroll över en situation. Att avstå från handling kan i vissa situationer under en protesthändelse vara polisens mest potenta vapen för att upprätthålla allmän ordning och på så sätt bereda plats för medborgerliga aktiviteter. För att säkerställa att detta "vapen" är tillgängligt för polisen förefaller en paramilitär befälstruktur vara nödvändig. Manskapet måste med andra ord stå under erfarna polisens befäl och agera på ett disciplinerat sätt.

Det är sant att oroligheter kan uppstå även inom kontrollerade utrymmen, eftersom aktivister inte sällan strider om utrymmets gränser (Peterson 2001; Oskarsson och Peterson 2002). Genom att avsäga sig möjligheten att helt och fullt kontrollera ett givet territorium har den danska polisen maximerat möjligheten att med mobila enheter kontrollera oväntade situationer under en pro-

testhändelse.⁵ Det polisen förlorar i kontroll av ett visst gaturum vinner de således i form av ökad rörlighet och förmåga att kontrollera oväntade situationer. Vittrup var fast besluten om att överraska de aktivister han förutsåg skulle anta rollen som "bråkstakar". Idén var att ständigt störa de militanta aktivisterna – både de som agerade utifrån icke-våld/civil olydnad och de som var potentiellt våldsamma – för att därmed kunna göra deras planer om intet.

En kritisk granskning av polisinsatsen under EU-toppmötet 2002

När konflikter uppstår om det lämpliga i polisens agerande under en protestkampanj står orsaken ofta att finna i motstridiga uppfattningar om vilka värden polisen i sin funktion som lagens förlängda arm ska stödja och upprätthålla (Reiner 2000: 7). En konflikt kring denna fråga förefaller ofrånkomlig. Skilda synpunkter på arbetet med att upprätthålla allmän ordning och att skydda fri- och politiska rättigheter träder då i dagen. I Danmark var polisen entydigt nöjda med sin insats under EU-toppmötet i december 2002. Aktivister har emellertid riktat kritik mot framför allt två operationer under Köpenhamnsmötet: användningen av vad Vittrup kallar "utmattningstaktik" i samband med Globale Rødders "aktionsdag",⁶ och insatsen under lördagens massdemonstration "för ett annat Europa" (se även Wahlström 2003).

Utmattningstaktiken, som i själva verket är Vittrups översättning av gerillakrigsföring till allmänt ordningspolisarbete, är ett centralt element i hans "magic bullet"-koncept för polisarbete med politiska protester (Vittrup 2002b: kap.10.4). Avsikten är att störa högriskaktioner *innan* de utförs. Polisens framgångar med att hindra en serie icke-våldsamma civil-olydnadsaktioner från Globale Rødders sida hade sin grund i en sträng övervakning av aktivisterna. Jag kommer först att undersöka en central förutsättning för framgångar i detta avseende, nämligen kvaliteten på den information polismakten har tillgång till. Denna information möjliggjorde en övervakning av utpekade nyckelaktivister i Köpenhamn.

Det finns en åtskillnad, om än något luddig, mellan kunskap och underrättelser. Kunskap innebär i detta sammanhang att polisen är bekant med olika organisationers och aktivistnätverks motiv, organisatoriska former och handlingsrepertoarer. Med underrättelser avses detaljerade informationer om specifika planerade aktioner. En del av polisens underrättelser kan hämtas från

⁵ Vittrup hävdar att det är omöjligt att helt och hållet kontrollera stadsutrymmet. Händelser som involverar aktivister tenderar inte sällan att spridas ut över en större yta. En territorialiserande strategi låser fast poliser i statiska positioner och försvårar arbetet med att hantera oväntade och hastigt uppkomna situationer.

⁶ Globale Rødder är ett danskt aktivistnätverk kopplat till italienska *Ya Basta*.

Internet. Det är information av allmän karaktär, som delvis kan överbrygga klyftan mellan kunskaper och underrättelser. Mer svåråtkomlig för polisen är naturligtvis information om specifika aktioner, i synnerhet högriskaktioner där aktivister kan riskera att gripas. Sådan detaljerad information kan polismakten inhämta bara via regelrätt underrättelsearbete, dvs. genom övervakning av hemliga Internetsajter, telefonavlyssning, angivare eller med hjälp av spaningsinsatser med civila enheter. Detta är standardrepertoaren för underrättelsearbete världen över. Det är uppenbart att den danska polisens utmattningstaktik i anslutning till Globale Rødders "aktionsdag" var av en sådan karaktär, att de måste ha haft tillgång till högst kvalificerade underrättelser.

Reiner (2000: 123) menar att regeringars jakt på "magic bullets" har lett till en ökning av polisiära övervakningstekniker och till missbruk av angivare och hemliga taktiker. Duncan Campbell (1980) har hävdad att idén om föregripande insatser som en metod för att förhindra kriminalitet i princip har satt hela samhället under övervakning. Vilka medborgare som helst, men i synnerhet sociala avvikare, kan bli föremål för misstanke och utvidgad observation (s. 65; se också Marx 1992; Innes 2000; den Boer 1997; Sheptycki 2000; Lyon 2003). På grundval av mitt empiriska material kan jag inte uttala mig om så var fallet i Danmark i samband EU-toppmötet 2002. Frågan förtjänar emellertid att ställas.⁷

När det gäller polisoperationen inför Globale Rødders aktionsdag verkar det som om detta arbete verkligen fick aktivisterna i obalans. Insatsen var likafullt tvivelaktig på ett antal punkter. Från ett ordningsinriktat polisperspektiv var taktiken framgångsrik i och med att den förhindrade den planerade aktionsdagen. Men från ett rättighetsinriktat polisperspektiv var taktiken mer problematisk. För det första rörde sig polisen i en juridisk gråzon. Enligt dansk strafflag § 750 har polisen rätt att begära att demonstranter identifierar sig. Men enligt § 792 kan polisen inte kroppsvisitera en demonstrant utan att först ha delgivit denne misstanke om brott, t.ex. brott mot lagen att bära vapen. Det måste finnas en skälig grund för att utföra en kroppsvisitering. Om en sådan grund finns avgörs av den enskilde polismannen från ett fall till ett annat. Om visiteringen inte leder till någon delgivning om misstanke om brott måste polisen informera demonstranten om att misstanken har hävts. Till följd av den danska polisens intensiva kroppsvisiteringstaktik greps sammanlagt 41 demonstranter. Tjugoåtta greps på torsdagskvällen och nio under morgontimmarna på fre-

⁷ En intervju med en tjänsteman från den danska polisens underrättelseavdelning, PET, gav oss ingen annan information om PET:s övervaknings- och underrättelsesamlingstekniker än att de besöker aktivistorganisationers och aktivistnätverks internetsajter. Något annat var heller inte väntat.

dagen, medan de återstående fyra greps under onsdagen, samtliga för mindre brott (för att ha vägrat identifiera sig, för verbalt våld samt för att ha undanhållit en mask och en sprayburk). Fyra anhölls för innehav av stulen egendom som skulle användas i två civila olydnadsaktioner. Aktivister har berättat att de kvarhållits och kroppsvisiterats upprepade gånger, i vissa fall av samma poliser (se Wahlström 2003). Antalet gripanden förfaller vara betydligt färre än antalet kvarhållanden och kroppsvisiteringar. Över 200 klagomål har i efterhand framförts av aktivisternas rättsliga grupp. Det är emellertid svårt att göra en korrekt uppskattning av antalet kroppsvisiteringar och kvarhållanden. Aktivisterna har själva uppgett att de inte såg att några rapporter skrevs. I Danmark krävs annars att poliser rapporterar om kroppsvisiteringar, vilket är en säkerhetsspärr som byggts in i polismaktens kroppsvisiteringsbefogenheter. Dessa uppgifter pekar mot att i synnerhet denna del av det pro-aktiva polisarbetet (som bestod av små "påhopp" och visiteringar) hade en negativ inverkan på människors möjlighet att ta till vara sina lagstadgade medborgerliga och politiska rättigheter.

Utmattningstekniken är utformad för att trötta ut och störa motståndaren. Den kräver följaktligen en lättidentifierad fiende. Jag menar att den kroppsvisiteringstaktik som den danska uniformerade polisen använde sig av under EU-toppmötets inledande fas i en del situationer var urskillningslös. Vilken ung person som helst som i polisens ögon hade en vänsterpolitisk framtoning kunde utsättas för kontroller.⁸ Reiner (2000) hävdar att en viss kategori av människor – i detta fall unga vänstermänniskor – lätt kan bli "polisens egendom när de dominerande krafterna i samhället överlämnar problemet med att socialt kontrollera denna kategori åt polisen (s. 93)". Radikala politiska organisationer som majoritetssamhället ser som problematiska omvandlas på så sätt till "polisens egendom" (ibid.)⁹ När polisens operationer får till följd att potentiella aktivister och demonstranter förs samman till en gemensam kategori av sym-

⁸ Reiner (2000) hävdar att polisens misstänksamhet och benägenhet att generalisera är ofrånkomlig. Misstänksamheten och typifieringen utgör helt enkelt värdefulla redskap i arbetet: "De förståelsekategorier som polisen tar sin utgångspunkt i tenderar att reflektera samhällets maktstruktur. Polisens implicita diskriminering bidrar till att reproducera denna struktur." (s. 91). Skolnick och Fyfe (1993) menar att poliser utvecklar ett slags "perceptuell stenografi för att identifiera vissa sorters människor som symboliska angripare (s. 97)". Vissa gester eller klädstilar signalerar, med andra ord, ett potentiellt hot. Denna stenografering och typifiering av medborgare kan emellertid i förlängningen innebära brott mot medborgerliga rättigheter.

⁹ Reiner (2000) påpekar att ett vanligt misstag som poliser begår i samband med protesthändelser är att missta en person från en högre statusgrupp för att vara "polisens egendom". En demonstrant visar sig vara en universitetslärare, advokat eller till och med EU-parlamentariker. Det sistnämnda blev fallet när svensk polis frihetsberövade Per Gahrton i samband med en demonstration mot EU:s finanspolitik i Malmö 2001.

boliska motståndare som därefter kan kroppsvisiteras och kvarhållas, balanserar polismakten längs en fin linje mellan diktaturens tekniker och det öppna demokratiska samhällets regelverk (cf. Skolnick och Fyfe 1993: 97).

Som medborgare efterlyser vi ”lag och ordning”. Den allmänna ordningen upprätthölls under det danska EU-toppmötet, men var det på bekostnad av ”lagen”? Kanske. Det danska rättsliga systemet begränsar förvisso polisens ansträngningar att upprätthålla ordningen. Men när det förebyggande ordningsarbetet kommer att inriktas mot en utmattningstaktik, som sätter godtyckliga kroppsvisiteringar i system vill jag mena att polisens aktioner inkräktar på medborgarnas politiska rättigheter. Sett till skyddet för det demokratiska rummet som helhet, går det dock att bedöma polismaktens agerande under Köpenhamnsmötet på annat sätt. Björk (2005) hävdar t.ex. att det inte är orimligt att uppfatta den danska EU-kommenderingen som bättre balanserad vad gäller lag och ordning än polisinsatsen i Göteborg året innan.

Aktivisterna är inte lika positiva till den danska polisens insats. Kritiken har i första hand gällt polisens hantering av massdemonstrationen på lördagen. Aktivisterna har särskilt invänt mot bruket av civilklädda enheter, den så kallade ”kravallpatrullen”, och iscensättningen av polisiära styrkedemonstrationer under demonstrationen, s.k. *show of force*.¹⁰

Skolnick och Fyfe (1993) hävdar att civilklädd polis bara bör användas när det uppdraget är så pass sofistikerat att de inte kan utföras av uniformerad polis. Författarna menar att skapandet av specialiserade enheter erbjuder flera problem. För det första tenderar specialiserade enheter att rättfärdiga sin existens och höja sin status genom att ta fram statistik, t.ex. om hur många ingripanden enheten har gjort, utan att hänsyn tas till hur dessa har genomförts. Enligt Skolnick och Fyfe kan jakten på gynnsam statistik t.o.m. leda till att enheterna bryter mot lagen. Dödssynden blir inte att bryta mot reglerna ”utan att ertappas med att bryta mot reglerna (190)”. För det andra förnyas dagordningen varje gång en ny specialiserad enhet skapas, varför vägen mot att uppnå polisens ”övergripande mål blir dimmigare och mindre direkt (ibid)”. När polisavdelningar skapar specialiserade enheter ”vars namn och roller passar bättre för militära kommandotrupper” är det, för det tredje, troligt att resultatet blir

¹⁰ Styrkedemonstrationen (*show of force*) är, såsom Vittrup har utvecklat begreppet (2002b: kap. 10:3), en teknik som syftar till att sända en tydlig signal till aktivister om att det ”från och med nu” är polisen som håller i taktipinnen. Den har karaktären av ett ultimatum. Förhandlingsdörren har stängts. Styrkedemonstrationen utförs med en stor välutrustad kravallstyrka. För att den psykologiska skrämsel-effekten ska infinna sig är det av avgörande betydelse att styrkedemonstrationen är väl synlig och imponerande. En stor polisstyrka i fullt synlig kravallutrustning paraderar således gatorna fram bredvid polisfordon med påslagna blåljus. Den danska polisens bepansrade bilar fattas naturligtvis inte i paraden.

en ”skrävande polisiär stil”, som kan leda till ökat våld i fält (ibid.).

Den danska specialiserade enheten med civilklädda poliser är ingen ny uppfinning. Det är en enhet med rätt lång historia, kantad av kontroverser. Den kanske allvarligaste händelsen hittills var i samband med Nørrebrokravallererna 1993. ”Kravallpatrullen” hade del i det spel av provokationer som ledde till en upptrappning av våldet. Ryktet om att vara den allmänna ordningspolisens ”värstingar” har följt dem sedan dess. Inom aktivistkulturen i Danmark har ”kravallpatrullen” – också bland de mer måttfulla elementen inom dessa led – blivit en symbol för repressiv polisverksamhet. Även bland danska poliser anses ”kravallkontrollenheten” vara den tuffaste polisenheten, som det skrivas om kollegor emellan (observationer gjorda under utbildningsövningar i maj 2002).

Med tanken på denna specialenhets image och rykte är deras blotta närvaron bland demonstranter (specialenhetspoliserna är inte sällan lätta att igenkänna på sin vänsterpolitiska förklädnad och maskering) ägnad att höja den känslomässiga temperaturen under protestsituationen och därmed även risken för att våldsamheter utbryter. Flera frågor infinner sig: I vilken mån bidrar specialenhetens närvaro till att våldsamheter trappas upp? Har denna enhet en egen dagordning som går tvärt emot ordningspolisens övergripande strategi att kväsa oroliga situationer i samband med protesthändelser? Hur pass lyhörd är denna enhet för order från befäl på fältet?

Nedan presenterar jag några reflektioner kring dessa frågor. Till att börja med råder det inget tvivel om att närvaron av civilklädda ordningspoliser ökar protestsituationens känslomässiga intensitet, i synnerhet hos den mer radikala falangen inom den danska protestkulturen. För det andra förefaller det som om enheten hade en egen dagordning under protesthändelserna. Utifrån vad som framkommit av den s.k. ”Stoppa Våldet”-enkäten, skilde sig deras agerande markant från den uniformerade polisens kontakter med medborgarna. De sägs ha varit osympatiska och oförskämda i mötet med företrädare för ”Stoppa Våldet” (Peterson, utkommande 2006). Det går förstås inte att med säkerhet utröna något om sanningen i påståendena om att kravallpatrullen är ”tuffast och värst” i den danska poliskåren. Jag tror att specialenhetens ”hemliga förklädnader” – en vänsterpolitisk utstyrelse och ibland även mask – inte främst fungerar som en förklädnad, utan som ett slags symbolisk uniform som markerar deras status som just ”värstingar”. Vad beträffar gruppens möjliga ordervägran har aktivistrapporter från lördagens demonstration gjort gällande att enheten inte hörsammade Benny Hansens order om att hålla sig i bakgrunden.¹¹ Som redan framkommit är den empiriska bevisningen skissartad. Den

¹¹ När detta skrivs är de civilklädda polisernas agerande under utredning av den danska överåklagaren.

leder mig likafullt till att ställa frågan om denna enhets funktioner – övervakning och gripande – inte kan utföras lika bra eller ännu bättre av uniformerad ordningspolis. Vinsterna med specialenheten förefaller små i jämförelse med de skador den orsakar. Den enda påtagliga vinsten med gruppen är att den tenderar att få rollen som syndabock i aktivisters kritik av polisen. Vilken grupp som har mest att vinna på denna brännmärkning är emellertid oklart. Måhända är det den danska ordningspolisen som helhet, vilket onekligen vore en ironi i sammanhanget. Specialenheten med civilklädda patruller blir, med andra ord, en tacksam ”bov i dramat” om lag och ordning.

Kritik har även riktats mot användningen av den operativa skrämselektatik som Vittrup kallar ”styrkedemonstration” (”Show of force”, se not 10). Aktivister hävdar att polisen bröt sitt löfte om att hålla en låg profil under lördagens massdemonstration, så länge det inte fanns några indikationer på att våldsamheter var nära förestående. Här har aktivister och polis uppenbarligen bedömt risken för våld olika. Medan demonstrationsorganisatorerna litade på demonstrationsfunktionärernas förmåga att bevara lugnet i leden, tolkade polisen närvaron av en grupp civil-olydnadsaktivister – men framför allt en grupp anarkister – som tecken på att risk för kravaller förelåg. I efterhand kan konstateras att demonstrationen förlöpte på ett ordnat sätt och att inga allvarliga våldsamheter utbröt. Detta var fallet även efter att demonstrationståget delats upp och nämnda aktivistgrupper ledde olagliga demonstrationer längs icke-auktoriserade färdvägar. Det är svårt att uppskatta om demonstrationens relativa lugn berodde på aktivisternas ansträngningar att ”bevaka” sig själva eller på polisens skrämselektatik i form av styrkedemonstrationer. Av mina observationer framgår att aktivisterna till stor del var disciplinerade och att demonstrationsfunktionärerna förmådde lugna skarorna av demonstranter. Demonstranterna förblev lugna även när de utsattes för vad de uppfattade vara rena polisprovokationer, dvs. förekomsten av civilklädda poliser och gripanden av demonstranter.

Styrkedemonstrationer kan tolkas i termer av ett indirekt tvång. De är iscensättningar av en hotande kraft och kan som sådan tolkas som ett subilt inkräktande på politiska fri- och rättigheter. Styrkedemonstrationer kan i själva verket göra fredliga aktörer tveksamma till att utnyttja sin rätt att demonstrera. Det politiska klimatet i England i början av 1990-talet tvingade den brittiska ordningspolisen att hålla sina mobila kravallkontrollsenheter väl utom synhåll vid demonstrationer (Waddington 1994). Situationen i Danmark 2002 var anorlunda. Här var det politiska förtroendet för polismyndigheten stort, vilket gav den danska ordningspolisen ett större spelrum i val av taktiker. En massiv styrkedemonstration från polisens sida – likt den som iscensattes vid EU-toppmötet 2002 – har idag blivit till en väsentlig del av polisarbetet vid pro-

testhändelser i Danmark. Det större politiska spelrummet utvanns genom ansträngningar från nyckelpersoner inom den danska polismyndigheten. Dessa personer verkade för ett mandat för att omstrukturera polisarbetet vid protesthändelser enligt en paramilitär strategi samtidigt som de slog vakt om politiska rättigheter.¹² Det sena 1990-talets politiska stämningar tillät dem, med andra ord, att visa upp en ”bepansrad näve” så länge denna iklädde ”sammetshandskens” retorik. Vittrups ”magic bullet” har sedan dess vunnit förtroende bland ämbetsmän, media och allmänhet, även om skepticism ännu råder inom olika aktivistkulturer. Så för tillfället åtnjuter denna form av polisarbete ett brett erkännande i Danmark (jmf Flink 2002). I liberala demokratier måste emellertid även magiska kulor genomlysas och dess maktutövning granskas.

En institutionaliserad protestpolitik (*contentious politics*)¹³

Frågan om tillhandahållandet av offentliga rum för politiska utmanare som rör sig i politikens gränsland¹⁴ är omtvistad. Konstruktionen och upprätthållan-

¹² Den framgångsrika omstruktureringen av ordningspolisens arbete åstadkoms genom två bedrifter. För det första accepterade allmänheten och regeringen denna nya typ av ordningspolisarbete, eftersom den uppfattades som en professionell och disciplinerad polismaktutövning där ordning åstadkoms genom ett minimalt bruk av våld. För att uppnå detta infördes ett antal förändringar i dansk lag som tillät polisen större spelrum i att vidta förebyggande insatser. Dansk polis blev i själva verket en politisk aktör i bemärkelsen att den inte bara skulle se efter att lagarna efterlevdes, utan också förespråkade den hållning som lagen föreskrev (cf. Bayley 1994: 126). Omstruktureringen krävde också att den uniformerade polisen tilldelades ansevärda ekonomiska resurser. Bayley (1994) påpekar att det finns omfattande historisk bevisning för att polisen i större grad får de resurser de behöver för att hantera kollektiva hot mot allmän ordning än för att bekämpa sådana brott som individer faller offer för (s. 137). Omstruktureringsarbetet har även fått en hel del stöd inom åtminstone de mer måttfulla aktivistkulturerna i Danmark. Nydaningen innebar nämligen enorma förbättringar i jämförelse med tidigare typer av ordningspolisarbete. Så långt den första bedriften. För det andra krävde omstruktureringen att förändringarna accepterades internt: inom den danska polisen som institution – men kanske ännu viktigare – inom den s.k. poliskulturen. Flera av våra informanter har påpekat att den största förändringen inte bestod i förvärvet av sofistikerad ”hårdvara” (t.ex. pansarfordon, nya sorts tårgas, skyddsutrustning etc.) utan i förändringar i ordningspolisarbetets ”mjukvara”. Polisernas mentalitet omvandlades: de kom att se annorlunda på aktiver och protestens lagliga helgd. De högt uppsatta poliserna lyckades, i korthet, att övertyga manskapet om att denna typ av polisarbete var bra ordningspolisarbete. Denna senare bedrift var inte – och är i allmänhet heller inte – lätt att åstadkomma. Våra fältobservationer, som företogs under en längre tidsperiod, ger stöd för tanken att professionalismen och framför allt karisman hos en del ledande polisbefäl – och i synnerhet polischef Kai Vittrup – möjliggjorde att den nya polisstilen kom att accepteras av manskapet.

¹³ Begreppet ”contentious politics” har i denna artikel översatts som protestpolitik.

¹⁴ Zygmunt Bauman (2002) hävdar att vi har lämnat platsens era, en tid då territorier var den främsta garantin för säkerhet, och gått in i en epok där det globala rummet har antagit karaktären av ett ”gränsland”. Händelseutvecklingen i såväl Göteborg som Köpenhamn påminde

det av rum där den sociala och politiska ordningen kan utmanas är livsviktiga för demokratin. Dessa rum är betydelsefulla inte bara för att sprida aktivisters budskap och för att skapa allmän opinion. De är väsentliga även för demokratiska nationalstaters och transnationella systems legitimitet. Politiska institutioners legitimitet har sin grund i deras förmåga att vinna stöd från de befolkningar, som tillsätter institutionernas representanter. Jürgen Habermas (1998 och 2001) har påpekat att politisk legitimitet har sin grund i den representativa demokratin formella processer och metoder, men att politiskt förtroende även är beroende av kvaliteten på informella kommunikativa processer i det civila samhället. De tillfälliga rum som öppnas för demokratiska överläggningar i staden kan därför sägas utgöra förutsättningar för staters och transnationella samfunds legitimitet. En sund liberal demokrati lystrar till utmanarnas röster – politiska protestkampanjer som utmanar staters eller transnationella aktörers maktutövning.

Alltsedan Seattle 1999 har politiska toppmöten alltmera blivit ett forum för våldsamma protester. Under senare år har flera möten ägt rum där en vålds-upptrappning från både militanta aktivisters och polisens sida har varit märkbar: IMF:s och Världsbankens möte i Prag 2000, EU-toppmötet i Nice samma år, EU-toppmötet i Göteborg 2001 och G-8-mötet i Genua kort därefter. Dessa dramatiska protesthändelser har blivit föremål för kritiska analyser, t.ex. Gilham och Marx (2000), Björk och Peterson (2002) eller della Porta, Peterson och Reiter (2006). I dessa analyser har fokus legat på polisens arbete med politiska oroligheter och kritiska situationer. P.A.J. Waddington (1999) har påpekat att ett sådant forskningsintresse kan få som följd att forskare överskattar våldsinslaget i polisens maktutövning. Merparten av allt ordningspolisarbete är trots allt tämligen rutinbundet med få inslag av våld. Gripanden sker rätt sällan och ”de flesta polisoperationer karaktäriseras av uttråkning, snarare än av stridens upphetsning (197)”.

Med denna iakttagelse redovisad vill jag återkomma till artikelns huvudfråga: Hur skyddas eller hotas offentliga rum för demokratiska protester av polisarbete? Två fall har ställts mot varandra. Direkta hot riktas mot protestutrymmet vid allvarliga offentliga oroligheter och vid poliskravaller som de i Göteborg 2001. Ett överdrivet bruk av våld tillsammans med icke-selektiva frihetsberövanden äventyrade aktivisternas och demonstranternas medborgerliga

(forts.) – även om utfallen blev ganska olika – om Baumans gränsländ. EU-toppmötena kan med sina protestkampanjer likafullt sägas representera något nytt, emedan offentligheten framstod som ”underdefinierad och underreglerad” (s. 91). Denna situation är ett resultat av en gradvis försvagning av europeiska auktoritetsstrukturer – i detta fall den auktoritet som utövas av EU, nationalstaten och dess handgångne man, polismakten.

rättigheter. Det andra fallet – polisoperationen vid EU-toppmötet i Danmark efterföljande år – var långt mindre dramatiskt. Hotades ”det demokratiska rummet” av det rutinmässiga polisarbetet? Mitt svar är – ja. Hoten var visserligen subtila, men inte desto mindre kringkars medborgerliga rättigheter under protestkampanjen. Frågan infinner sig om det i det samtida risksamhällets gränslandskap alls går att eliminera polisiära hot mot politiska fri- och rättigheter. Går det att framföra politiska utmaningar inom den allmänna ordning som upprätthålls av polismakten? Går det, med andra ord, att göra politiska protester till något ”säkert och förutsägbart”?

I liberala demokratiska stater möts aktivisters krav ofta med institutionaliseringsstrategier, dvs. vissa aktiviströster fogas till mer traditionella politiska kanaler och institutioner. Enligt Meyer och Tarrow (1998) leder sådan institutionalisering till minskad osäkerhet kring aktivisters krav och organisationsformer. De stakar ut tre distinkta, men kompletterande aspekter av institutionaliseringsprocessen:

1. Kollektiva handlingar *rutiniseras*. Det innebär att såväl utmanare som myndigheter håller sig till en gemensam modell och förmår igenkänna potentiellt farliga avvikelser från denna.
2. *Inneslutning* och *marginalisering* innebär att utmanare som håller sig till etablerade rutiner får tillgång till politiska utbyten i traditionella institutioner. De som förkastar rutinerna uteslutas ur samtal antingen genom att exkluderas eller helt enkelt försummas.
3. *Övertagande* innebär att utmanare på egen hand justerar sina krav och taktiker, så att de passar in i den normala politiska ordningen (s 21).

Enligt Meyer och Tarrow tillåter dessa tre metoder olikänkande att framföra sina krav och idéer samtidigt som de hanteras av statsmakten utan risk för att kvävas.

Polispraktiker illustrerar institutionaliseringsprocessen i ett mikrokosmos. Demonstranter förhandlar med polisen om datum och fysiska gränser för aktioner. Polismakten (som agerar å statens vägnar) går i sin tur inte bara med på att tolerera protesterna, utan även på att underlätta för demonstranterna och att skydda dem mot eventuella motrörelser. Även civila olydnadsaktioner kan leda till överenskommelser aktivister och polisen emellan: aktivister lovar att inte tillgripa våld och polisen ger löfte om att genomföra frihetsberövanden på så sätt att aktivister inte kommer till skada. När så sker är båda parter eniga om hur aktionen ska genomföras. Sådana överenskommelser träffades i såväl Göteborg som i Köpenhamn (cf. Oskarsson 2002; Wahlström 2003). Att binda upp aktivistpraktiker till rutiner – genom t.ex. samarbete med polis – bidrar till att göra proteststillfällena mer förutsägbara och förhoppningsvis säkrare.

Som framgått ovan var dock demonstrationerna i Köpenhamn mer säkra än i Göteborg.

Meyer och Tarrow (1998) hävdar att större rutinmässighet inte med nödvändighet leder till inneslutning eller övertagande. En institutionaliserad kritik behöver inte tvunget vara uddlös. Eftersom rörelser kan arbeta för förändringar även *inom* institutioner behöver rutinmässiga protestformer *som sådana* inte vara mindre utmanande än icke-rutinmässiga eller direkt upproriska protester.

Att få ut en halv miljon människor på gatan för att delta i en fredlig demonstration kan mycket väl i högre grad föra politiken i den riktning aktivisterna önskar än dramatiska och störande handlingar utförda av några militanta aktivister som bombar motståndares kontor eller välter omkull bilar (s. 24).

Meyer och Tarrow är optimister vad gäller protestpolitikens möjlighet att bli till något relativt säkert och förutsägbart. Det är möjligt att tillhandhålla tillfälliga offentliga protestutrymmen, som är säkra och förutsägbara och som inbjuder ett brett tvärsnitt av befolkningen att ge uttryck för sina uppfattningar. Demonstranter som är tveksamma till att engagera sig om risken för våld är överhängande kan med en institutionalisering av protestpolitiken bli övertygande om värdet av att uttrycka sina åsikter. De offentliga utrymmena för en demokratisk diskussion och kritik blir större när de görs tillgängliga för fler människor. När offentliga utrymmen omvandlas till en skådeplats för polisiära styrkedemonstrationer kan de emellertid även skrämja bort protest och kritik. Så tycks ha varit fallet i Köpenhamn. Den massiva polisnärvaron gjorde sannolikt flera potentiella demonstranter tveksamma till att utöva sin demonstrationsrätt. Många av de aktivister som utövade sin rätt kände sig dessutom kriminaliserade. Wahlström (2003) citerar en förvånad aktivist: "det verkade som om de [poliserna] skyddade Köpenhamn mot *oss!* (31)". Politiska demonstrationer som begränsas av massiv kravallpolis kan således förmedla ett intryck till allmänheten att politiska protester är ett icke-legitimt inslag i den demokratiska processen. Detta är emellertid en spekulation från min sida.

Det finns även andra negativa sidor med politiska protesters rutinisering. Det går inte att utesluta att det medför att ett viktigt inslag i den samtida protestpolitiska repertoaren får stryka på foten. Jag tänker på det faktum att en del politiska protester är iscensättningar av politiska dramer. Dessa iscensättningar syftar till att demaskera maktrelationer i samhället och att göra protesten synlig för befolkningen i stort. Politiska dramer är mer effektiva om manuskrivet är ofullständigt och förmår överraska. Den dramatiska iscensättningen förstärker helt enkelt den politiska utmaning som protesten innebär. Detta slags

protestform – som genom oförutsägbara dramatiska effekter vill presentera alternativa politiska berättelser – möjliggör även för relativt små grupper av aktivister att träda fram i offentligheten. Protestpolitiken begränsas inte enbart till organisationer och protestnätverk som kan mobilisera ett stort antal människor.

Den kanske allra största faran med institutionaliseringsprocesser är emellertid att de riskerar att splittra protestkulturer. Organisationer, grupper och aktivistnätverk som följer ”spelets regler” vinner visst erkännande och bereds tillträde till en del etablerade politiska kanaler. Polisen kommer följaktligen att hantera dessa aktivister med ”sammetshandsken”. Å andra sidan kommer organisationer, grupper och aktivistnätverk som förkastar spelreglerna och inte vill medverka i ingående samarbetsformer med polisen sannolikt att marginaliseras. De riskerar även att mötas av den ”bepansrade näven” i samband politiska protestkampanjer, dvs. mindre trevliga former av polisarbete. I Köpenhamn utsattes det autonoma nätverket och i viss mån även Globale Rødder för ordningspolisens bepansrade näve medan andra grupper och nätverk möttes av ”sammetshandsken”. En sådan urskiljning från polismaktens sida riskerar att genererar interna splittringar eller exkluderingsprocesser inom protestkulturerna (se Wahlström 2003). Grupperna skils ut som ”onda” och ”goda” – allt enligt kategorier som har skapats utifrån rådande maktstrukturers definition av ”ordentliga och acceptabla” protestformer. I värsta fall kan en sådan process leda till en radikaliserad våldsromantik vars konsekvenser knappt kan överblickas.

Referenser

- Bauman, Zygmunt (2002) *Society Under Siege*. Oxford: Polity Press.
- Björk, Micael and Peterson, Abby (red) (2002) *Vid politikens yttersta gräns: Perspektiv på EU-toppmötet i Göteborg 2001*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Björk, Micael and Peterson, Abby (red) (kommande under våren 2006) *Policing Contentious Politics in Sweden and Denmark*. Maastricht, NL och Aachen, Germany: Shaker Verlag.
- della Porta, Donatella (1995) *Social Movements, Political Violence, and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- della Porta, Donatella (1998) ”Police Knowledge and Protest Policing: Some Reflections on the Italian Case” I: D. della Porta and H. Reiter (red) *The Policing of Protest in Western Democracies*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- della Porta, Donatella, Peterson, Abby och Reiter, Herbert (red) (kommande under våren 2006) *Policing Protest After Seattle*. Aldershot, England and

- Brookfield, USA: Ashgate Publishing Ltd.
- den Boer, Maurice (red) (1997) *Undercover policing and Accountability from an International Perspective*. Maastricht: European Institute of Public Administration.
- Emsley, Clive and Bessel, Richard (2000) "Introduction" I: R. Bessel and C. Emsley (red) *Patterns of Provocation: Police and Public Disorder*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Ericson, Robert and Hagerly, K. (1997) *Policing Risk Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Fillieule, Olivier and Jobard, Fabien (1998) "The Policing of Protest in France: Toward a Model of Protest Policing" I: D. della Porta and H. Reiter (red) *The Policing of Protest in Western Democracies*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Gillham, Patrick and Marx, Gary (2000) "Complexity and Irony in Policing and Protesting: The World Trade Organisation in Seattle" *Social Justice*. 27/2.
- Habermas, Jürgen (1998) *The Inclusion of the Other*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas Jürgen (2001) *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: Polity.
- Hoyle, Charles (1998) *Negotiating Domestic Violence: Police, Criminal Justice and Victims*. Oxford: Oxford University Press.
- Ifflander, Henrik (2002) "Protesthanterings kulturella inramning — En jämförelse av opinionsbildningens roll i Sverige och Danmark vid utvecklingen av polisens protesthantering" Opublicerat manuskript. CD-uppsats. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Innes, Martin (2000) "Professionalising the Role of the Police Informant: The British Experience". *Policing and Society*. 9/4: 357-84.
- Lyon, David (2003) *Surveillance after September 11*. Cambridge: Polity.
- Jefferson, Thomas (1990) *The Case Against Paramilitary Policing*. London: Milton Keynes. Open University Press.
- Kitschelt, Herbert (1986) "Political Opportunity Structures and Protest: Anti-Nuclear Movements in Three Democracies". *British Journal of Political Science* 16:57-85.
- Kriesi, Hans m fl. (1995) *The Politics of New Social Movements in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Marx, Gary T. (1988) *Undercover: Police Surveillance in America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- McCarthy, John D., McPhail, Clark and Crist, John (1995) "The Emergence and Diffusion of Public Order Management Systems. Protest Cycles and Po-

- lice Response". I: H. Kriesi, D. della Porta and D. Rucht (red) *Globalisation and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Melucci, Alberto (1996) *Challenging Codes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, David and Tarrow, Sidney (1998) "A Movement Society: Contentious Politics for a New Century" I: D. Meyer and S. Tarrow (red) *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. New York: Rowman & Littlefield.
- Muir, William Kerr Jr. (1977) *Police: Streetcorner Politicians*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Oskarsson, Mikael (2002) "Dialog med förbehåll. Polisens kontaktgrupp, demonstrationsnätverken och det tragiska dilemmat i Göteborg" I: M. Björk and A. Peterson (red) *Vid politikens yttersta gräns: Perspektiv på EC-toppmötet i Göteborg 2001*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Parsmo, Jonas (2002) "Representativa representationer? Om utomparlamentariska aktörers närvaro i pressens skildring av Göteborgsmötet" I: M. Björk and A. Peterson (red) *Vid politikens yttersta gräns: Perspektiv på EC-toppmötet I Göteborgg 2001*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Peterson, Abby (1997) *Rainbow Coalitions and Neo-Sectarianism: Youth and the Drama of Immigration in Contemporary Sweden*. Aldershot, England and Brookfield, USA: Ashgate Publishing Ltd.
- Peterson, Abby (2001) *Contemporary Political Protest: Essays on Political Militancy*. Aldershot, England and Brookfield, USA: Ashgate Publishing Ltd.
- Peterson, A. (2005) "Protestation politique et sommets transnationaux. Batailles pour la reconnaissance uax frontières" I: O. Fillieule and D. della Porta (red) *la police des foules encontexte démocratique et autoritaire*. Paris: Guillaime.
- Peterson, Abby and Oskarsson, Mikael (2002) "Öppenhet och övervakning: Om sammandrabbningar mellan polis och demonstranter under EU-toppmötet i Göteborg 2001" I: M. Björk and A. Peterson (red) *Vid politikens yttersta gräns: Perspektiv på EC-toppmötet I Göteborg 2001*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Reiner, Robert (2000) *The Politics of the Police*. Oxford: Oxford University Press.
- Rikspolisstyrelsens utvärdering av EU-kommenderingen i Göteborg år 2001*. RPS.
- Rucht, Dieter (1995) "Social Movement Sectors in France and Germany since 1968". I: M. Mayer (red) *New Social Movements: European and American Traditions*. London: Unwin Hyman.
- Tarrow, Sidney (1994) *Power in Movement: Social Movements, Collective Action*

- and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skolnick, Jerome (2002) [1969] *The Politics of Protest: Violent Aspects of Protest and Confrontation. A Staff Report to The National Commission on the Causes and Prevention of Violence*. Honolulu: University Press of the Pacific.
- Skolnick, Jerome and Fyfe, James (1993) *Above the Law: Police and the Excessive Use of Force*. New York: The Free Press.
- Stark, Rodney (1972) *Police Riots: Collective Violence and Law Enforcement*. Belmont, California: University of California Press.
- Sheptycki, James (2000) "Surveillance, Closed Circuit Television and Social Control". *Policing and Society*. 9/4: 429-34.
- Vittrup, Kai (2002a) *Strategi*. Copenhagen: Københavns Politi.
- Vittrup, Kai (2002b) *Operation*. Copenhagen: Københavns Politi.
- Waddington, P. A. J. (1991) *The Strong Arm of the Law: Armed and Public Order Policing*. Oxford: Oxford University Press.
- Waddington, P. A. J. (1994) *Liberty and Order. Public Order Policing in a Capital City*. London: UCL Press.
- Waddington, P. A. J. (1999) "Armed and Unarmed Policing" I: R. I. Mawby (red) *Policing Across the World*. London: UCL Press.
- Wahlström, Mattias (2003) "Trust and Performances: Communication Between Police and Protesters, From an Activist Perspective". Paper prepared for presentation at the Conference of the European Sociological Association, Murcia, Spain, September 2003.
- Wisler, Dominique and Kreisi, Hanspeter (1998) "Public Order, Protest Cycles, and Political Process: Two Swiss Cities Compared" I: D. della Porta and H. Reiter (red) *The Policing of Protest in Western Democracies*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

ABSTRACT

The claim that politics, economics, and personal and social values are relevant in judicial decision making is not new. However, a shared view among legal practitioners tends to be that most cases are decided in an objective fashion. Drawing on material from two different studies (one on battered women and one on bribery), this paper investigates how prosecutors rely on and actively uphold an institutional discourse portraying the law and legal practice as impartial and fair. The material consists of interviews with Swedish prosecutors. The analysis demonstrates how prosecutors in talk construct 'the law' as a structure of it's own, describing the legal system as independently processing it's cases in a rather machinelike fashion regardless of the values, beliefs and thoughts of the individual prosecutor. To maintain this idea prosecutors stress professionalism and objectivity. This may also be achieved in a more subtle way, for example by using a vocabulary with "professional-like" enhancing words (judgment, task, obligation etc.), resisting words with the least connection to subjective opinions.

Key words

prosecutor, objectivity, discourse.

Katarina Jacobsson är fil. dr. i sociologi och verksam som biträdande lektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet. Hennes senaste forskningsprojekt handlar om mutor och moral i svenskt yrkesliv.

Katarina Jacobsson

”Vi kan inte göra hipp som happ” Åklagares formuleringar av en objektiv ordning

Introduktion

Det finns ett antal professionella yrkeskategorier som mer än andra förväntas utföra sina arbetsuppgifter objektivt, dvs. med saklighet och opartiskhet. Journalister utgör en sådan grupp (t.ex. Clayman 1992:163), forskare en annan (t.ex. Billig 1996:4) myndighetsutövare en tredje (t.ex. Atkinson, M. 1992). Inte sällan sammanfaller den tillskrivna graden av objektivitet med legitimiteten som ges dessa yrkesgruppers produkter (t.ex. ett nyhetsinslag, forskningsresultat, myndighetsbeslut): ju mer neutralt och objektivt, desto större legitimitet. Försäkringar om objektivitet kan därför fungera som ett slags legitimitetsanspråk. På samma sätt kan journalistik, forskning och myndighetsbeslut ifrågasättas och undergrävas genom anklagelser om bristande objektivitet. Ibland gäller sådana anklagelser det enskilda fallet, ibland åsyftas hela yrkesgrupper i generaliserande ordalag. Objektivitet kan sålunda vara en hyllad princip; en professionell kod som präglar synen på ens yrkesroll och yrkesutövning. Objektivitet kan också vara något att intyga och visa upp i syfte att skänka den egna yrkesutövningen legitimitet (jfr Atkinson, M. 1992; Clayman 1992; Billig 1996).

Naturligtvis finns det gradskillnader i objektivitetskrav mellan och inom de professioner som nämnts ovan. Medan det för journalister och forskare rör sig om professionella koder, finns krav på objektivitet i myndighetsutövning inskrivet i lagen:

Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet. (Regeringsformen 1 kap. 9§)

Objektiva rättsliga prövningar är något av ett kriterium för en rättsstat. Aktörer inom rättsväsendet likställer gärna denna orubbliga idé med att även ju-

ridisk praktik är lika orubbligt opartisk: att merparten av rättslig prövning sker i en värderingsfri process (Conley & O'Barr 1990:60; jfr Baumgartner 1994:130). Åklagare utgör en yrkesgrupp för vilken objektivitetsprincipen är en allmän grundsats¹, en explicit ordning att verka inom och att förhålla sig till. Leijonhufvud (1996:48), professor i straffrätt, fastslår: "Åklagarrollen kräver opartiskhet och objektivitet i tjänsteutövningen."

I föreliggande text ska detta påbud om objektivitet undersökas med utgångspunkt i hur det formuleras av åklagare i intervjuer. Hur introduceras och framställs "objektivitet" i åklagares samtal om sina arbetsuppgifter? Hur demonstreras en "objektiv hållning"? Jag har sålunda för avsikt att analysera både vad åklagarna pratar om och hur de pratar (jfr. Baker 2002:793). Det ska poängteras att problemet inte rör huruvida åklagare *är* objektiva i sina bedömningar. Syftet är att undersöka hur åklagare pratar om och "visar upp" objektivitet i redogörelser av deras arbetsuppgifter och yrkesroll.

Objektivitet som ett socialt ordningsfenomen

I Maynard och Manzo's (1993) analys av hur "rättvisa" (*justice*) framträder i en jurys överläggning, vill de framhålla begreppet som ett inslag i människors praktik. Med Garfinkels (1988) term beskriver de rättvisa som ett aktörsorienterat *ordningsfenomen* snarare än ett teoretiskt begrepp som kan "testas" mot mänskliga handlingar. Författarna åberopar Schutz's (1943:138-140) resonemang om rationalitet – ett begrepp som i likhet med "rättvisa" givits flera betydelse. Rationalitet kan t.ex. betyda förnuftig, logisk, planerad. Rättvisa kan syfta på bl.a. "formell rättvisa" som likhet inför lagen eller "distributiv rättvisa" som exempelvis fördelning efter behov (Maynard & Manzo, 1993:172).

Ett återkommande mönster, menar Maynard & Manzo (*ibid.*), är att forskare tenderar att tillhandahålla en schablonartad mall för "rättvisa" eller "rationalitet" mot vilken aktörers handlingar kan utvärderas. Med en sådan utgångspunkt präglas givetvis resultatet av hur undersökaren definierat det undersökta. Schütz (1943) och Garfinkel (1988) intresserade sig istället för rationalitet så som den ter sig i vardagslivet, en kontext där människor sällan följer en abstrakt definition eller schablon. Sålunda är rationalitet och rättvisa inte bara företeelser som kan bli föremål för teoretisk begreppsbildning i syfte att konstruera testbara hypoteser. De är också fenomen som förvaltas av samhällets medlemmar (Maynard & Manzo 1993).

På samma sätt kan vi närma oss begreppet objektivitet genom att studera uttryck för detsamma i mänskligt agerande. En sociologisk analys kan alltså fo-

¹ När vi talar om objektivitetsprincipen i processrättsliga sammanhang avses att åklagaren i ett brottmål också ska bevaka den tilltalades intressen (Ekelöf & Edelstam 2002:73).

kusera hur människor förhåller sig till och ”visar upp” objektivitet. Istället för att söka fastställa eller mäta huruvida aktörer fattar objektiva beslut kan den teoretiska ansatsen gå från andra hållet: vilken mening ges objektivitet? Hur iscensätter aktörerna objektivitet? Aktörerna utgörs i denna analys av åklagare. Problemet rör hur dessa åklagare åberopar och demonstrerar objektivitet som ett för dem grundläggande förhållningssätt.

De motsvarigheter och likheter som Maynard och Manzo (ibid.) hävdar föreligger mellan studiet av begreppen rationalitet och rättvisa kan sålunda utökas till att omfatta även studiet av objektivitet. Med en etnometodologiskt influerad utgångspunkt riktas intresset mot hur abstrakta kategorier som t.ex. rationalitet, rättvisa eller objektivitet *kommer till uttryck* i mänskligt agerande. Begreppen ses alltså inte som externa kategorier vilka *a priori* definierats för empirisk prövning. Min strävan är dock att undersöka inte bara åklagares explicita ”objektivitetsdeklarationer” utan även mer subtila demonstrationer av ”en objektiv hållning”. Därmed förutsätts att vi delar vissa grundläggande associationer till vad som kännetecknar objektivitet. En västerländsk gemensam kulturell föreställning är att objektivitet i rättsskipningen ska möjliggöra (om inte garantera) likhet inför lagen. Innebörden av objektivitet förknippas vanligtvis med opartiskhet, neutralitet och saklighet.

Tidigare forskning – en introducerande genomgång

Åklagares åtalsbeslut

I amerikanska samhällsvetenskapliga studier tillskrivs åklagaren ofta en avgörande roll för ett rättsligt ärendes karriär genom rättssystemet. Åklagarens funktion inbegriper en hög grad av självständigt beslutsfattande vilket också har varit föremål för kritik med farhågor om maktmissbruk (Ma 2002). Trots kritiken har åklagarens befogenheter snarare utökats under senare årtionden medan det rättsliga överinseendet sägs vara tämligen passivt (ibid.) Därav uppfattas åklagarens funktion som en med överlägsen makt i det amerikanska rättssystemet (t.ex. Wilmot & Spohn 2004; Rainville 2001; Steinberg 1984). Åklagarens verksamhet beskrivs ibland i smått dramatiska ordalag som ”guarding the gateway to justice” (Spohn, Beichner, Davis-Frenzel 2001; Frohmann 1991).

Vidden av den amerikanska åklagarens befogenheter, påtalar Ma (2002:25), ligger inte främst i makten att väcka åtal utan snarare i makten att *inte* åtala (inte ens i fall där tillräckliga bevis föreligger). I synnerhet har beslut att inte åtala sexualbrott varit föremål för kritisk granskning (t.ex. Mac Murray 1988; Frohmann 1991). En mängd studier har vidare genomförts med syftet att ur-

skilja och skärskåda mönster i den amerikanska åklagarens beslutsfattande, både kvantitativa (t.ex. Rainville, 2001; Wilmot & Spohn 2004) och kvalitativa (t.ex. Frohmann 1991; 1997). Rättsligt beslutsfattande tycks vägledas av en rad yttre (juridiskt irrelevanta) faktorer som t.ex. etnicitet (t.ex. Free 2002), offrets karaktärsdrag (t.ex. Spohn, Beichner, Davis-Frenzel 2001), gärningsmannens sociala status (t.ex. Baumgartner 1994:143).

Motsvarande undersökningar av åklagarbeslut har inte genomförts i någon större utsträckning i Sverige. Eventuell diskriminering i det svenska rättsväsendet har betraktats ”som en icke-fråga inom svensk forskning”, (Diesen, Lernestedt, Lindholm, Pettersson 2005:134). Möjligen skulle en förklaring till att frågan negligerats kunna finnas i uppfattningen att regleringen av svensk rättsskipning antas omöjliggöra – eller ytterligt försvåra – diskriminering. Den svenska åklagaren omfattas t.ex. av ett långt mer begränsande regelverk än det amerikanska, bl.a. saknar man möjligheten till s.k. *plea bargaining*. Den sedan länge högt respekterade legalitetsprincipen i svensk straffrätt (”inget brott utan lag, inget straff utan lag”), syftar till att begränsa domstolars och andra myndigheters godtycke. Omvänt följer också att det är en åklagares plikt att väcka åtal närhelst tillräckliga bevis föreligger. Juristen Claes Lernestedt påtalar emellertid en urholkning av den absoluta åtalsplikten: ”det ges idag relativt frikostiga möjligheter för en åklagare att underlåta att åtala någon som i och för sig begått ett brott och skulle kunna fällas för det.” (ibid:118). Leijonhufvud (1996:48) framhåller vidare att svenska åklagare har ”ett mycket stort ansvar” för vad som prövas och inte prövas i domstol, vilket kräver ”opartiskhet och objektivitet i tjänsteutövningen”.

Intresset för rättslig diskriminering i Sverige tycks emellertid ha ökat. Inte minst genom en mängd journalistiska undersökningar av anmälningar, åtalsbeslut och domar som sporadiskt har genomförts av vilka flera fått stor uppmärksamhet under senare år. Ett exempel är Katarina Wennstams (2002; 2004) omfattande genomgång och granskning av våldtäktsdomar. Svenska jurister och kriminologer har också ifrågasatt ”likhet inför lagen” i boken med samma namn (Diesen et al. 2005). Författarna menar sig finna empiriskt belegg för att det även inom svenskt rättsväsende förekommer strukturell diskriminering med avseende på kön, klass och etnicitet.

Sammantaget kan konstateras att när åklagare figurerar i samhällsvetenskaplig forskning tycks frågeställningarna främst röra huruvida de verkligen fattar neutrala och objektiva beslut enligt principen om likhet inför lagen.² Denna studie vägleds inte av en sådan frågeställning och ämnar varken för-

² Ett undantag är Winfree, Kielich & Clarks (1984) studie av socialiseringen av juridikstuderande inom åklagarväsendet.

söka bevisa eller bestrida åklagares objektivitet. Däremot står objektivitet i fokus med utgångspunkt i hur åklagare själva pratar om det och visar upp det samma.

”Rättsligt prat”

Samtalsanalyser som genomförts i rättsliga kontexter har – till skillnad från föreliggande studie – ofta baserats på observationsdata av ”*naturally occurring talk*” – t.ex. interaktion som utspelas under domstolsförhandlingar (t.ex. Atkinson & Drew 1979; Conley & O’Barr 1990; Holstein 1993) Vissa ”domstolsforskare” har också explicit undersökt hur aktörer med hjälp av språkliga finesser uppnår neutralitet (Atkinson, M. 1992) men också andra syften. Hobbs (2003) visar t.ex. hur en advokat strävar efter att skapa samhörighet med jurymedlemmarna genom att skifta mellan folkligt och skolat språkbruk. Komter (1994) har studerat hur åklagare framför anklagelser under domstolsförhandlingar. Författaren urskiljer ett antal institutionella faktorer som tycks underlätta anklagelser; vardagliga anklagelser är långt mer problematiskt och indirekt framförda.

Rättegångsstudier har även genomförts i Sverige, främst vid Linköpings universitet, där en forskargrupp kombinerade observationer av tingsrättsförhandlingar med efterföljande intervjuer med de inblandade parterna (se t.ex. Adelswärd, Aronsson & Linell, 1988; Linell & Jönsson, 1991). Adelswärd (1989) visar att det asymmetriska förhållande som präglar relationen mellan åklagare/domare och den tilltalade bäddar för missförstånd. Även den vänligaste uppmantran från åklagarens sida kan av den tilltalade snarare uppfattas som sarkasm.

Adelswärd (1989:742ff) beskrivning av domstolsförhandlingarna är intressanta och relevanta för min studie. Hon fann bristen på dramatiska retoriska tekniker som slående. Vidare beskriver hon den lågmälda tonen, avsaknaden av direkta anklagelser och frånvaro av tecken på misstro som bidrag till upplevelsen av en neutral atmosfär. Beskrivningen indikerar ett annat slags retorik än den man kanske förväntar sig, i synnerhet om förkunskaperna i ”domstolsprat” är hämtat från amerikanska TV-serier, vilket Adelswärd också påpekar. Snarare handlar det om en samtalsstil där dramatisk retorik betraktas som oprofessionellt – i sig en effektiv retorisk stil när det kommer till faktakonstruktion (jfr. Billig 1996:4). Det är denna typ av samtalsstil som präglar åklagarnas resonemang även i de intervjuer som ligger till grund för kommande analys.

Analytiskt perspektiv – en kommentar

När vi intervjuar någon i egenskap av dennes profession eller som medlem av

en institution, är det inte särskilt märkligt att vederbörande beskriver sitt arbete med professionens eller institutionens vokabulär. I synnerhet är så fallet med intervjupersoner som i sin utbildning lärt sig en professionell diskurs eller vars praktik kräver kontinuerliga motiveringar (DeVault & McCoy 2002:767-768). Åklagaryrket omfattas av båda dessa omständigheter vilka i sig kan utgöra förklaringar till att åklagarna i denna studie uttrycker sig med hjälp av den rättsliga institutionens terminologi.

En vanlig idé bland kvalitativt orienterade intervjuare är att sådant institutionellt prat är förhållandevis oväsentligt datamaterial som antas lägga ideologiska dimridåer över den praktik forskaren vill upptäcka. DeVault och McCoy (ibid.) menar att institutionellt språk enbart består av tomma ord som det är forskarens uppgift att upptäcka och ”komma bortom”. En sådan utgångspunkt grundar sig i föreställningen att individers handlande är tudelat i retorik och praktik, där retorik står för ”bara prat”.

Jag vill istället lyfta fram att även en intervjusituation genererar ”praktikdata” – en annan form av praktik (än den som f.ö. mest framgångsrikt torde studeras genom observationer). Institutionellt prat³ säger inte så mycket om praktiken men kan istället betraktas som praktik. Med Emersons (1983:32) formulering: lingvistisk interaktion är ”sätt att göra saker med ord” (jfr Austin 1962). En sådan utgångspunkt uppmärksammar intervjupersonernas *beskrivande* praktik (Holstein 1992) och vi kan undersöka vad de faktiskt åstadkommer med sina beskrivningar. Vilket perspektiv vill intervjupersonen framhålla och ställa sig bakom? Hur demonstreras den egna uppslutningen till det förordade perspektivet och vad uppnås genom det? Hur förklaras avvikelser och tillkortakommanden?

Med synen på intervjuer som ”praktikdata” följer även antagandet att intervjusituationen inte ska betraktas som en isolerad och konstlad situation för ”datagenerering” (Baker 1997:131). Som Baker uttrycker saken:

Interviews, then, are seen as a particular subset of interactional settings and as events that members make happen thoroughly inside and as part of the social worlds being talked about, rather than as 'outside' or 'time out' from those social worlds. (Baker 2002:778)

³ Jfr. konversationsanalytikens intresse för samtal i institutionella miljöer vilka tenderar att uppvisa liknande struktur, t.ex. fråga-svar (Zimmerman & Boden 1991:13). Denna typ av *institutional talk* analyseras vanligtvis utifrån andra data än intervjuer, t.ex. läkare-patientinteraktion. För en mängd exempel, se antologin *Talk at work* (Drew & Heritage 1992).

Metod och material

Materialet för denna analys är hämtat från två av varandra oberoende studier. Den ena handlade om rättsväsendets hantering av kvinnomisshandel (Eriksson 1995; Jacobsson 1997). Den andra studien utgick från svenska rättsfall i syfte att undersöka berättelser och resonemang om mutor och bestickning (Jacobsson & Wästerfors 2003; Jacobsson 2005; Nordqvist 2003). För båda dessa studiers räkning genomfördes intervjuer med åklagare för att ta del av deras erfarenheter och reflektioner kring ärenden som kvinnomisshandel respektive mutbrott och bestickning. Det är dessa åklagarintervjuer – 18 till antalet – som ligger till grund för den analys som presenteras i föreliggande text. Materialet är fördelat på de två studierna enligt nedan.

<i>Intervjuer angående</i>	<i>Genomfördes</i>	<i>Manliga åklagare</i>	<i>Kvinnliga åklagare</i>	<i>Tot. antal intervjuer</i>
Kvinnomisshandel	1994	4	3	7
Mutor, bestickning	2002-2003	10	1	11

Åklagarna som intervjuades för den första studien är i huvudsak verksamma i Skåne. Misshandel av närstående – det som i dagligt tal brukar kallas kvinnomisshandel – är ett frekvent brott vars handläggning åklagare generellt sett är väl bekanta med. Mut- och bestickningsbrott är däremot ett ovanligt ärende varför det inte var möjligt att kontakta vilken åklagare som helst för en intervju.⁴ Dessa valdes istället ut mot bakgrund av att de enligt förundersökningsuppgifter visade sig ha handlagt en eller (mer sällan) flera anmälningar om mutbrott eller bestickning. Den andra studiens åklagare arbetade sålunda på spridda platser i landet.

⁴ Under studiens gång inrättades 2003 den specialiserade Riksenheten mot korruption vars åklagare enbart handlägger denna typ av brottslighet. Något större antal specialiserade åklagare fanns dock inte att tillgå vid datainsamlingen för studien ifråga.

Varje intervju varade runt en timme och har spelats in på band med två undantag då bandinspelningen på grund av tekniska fel misslyckades. Dessa ingår emellertid i analysen om än ej uttryckligt (i form av citat). Intervjuerna genomfördes på åklagarnas arbetsrum förutom i två fall då jag pratade med intervjupersonen över telefon (bandinspelade samtal). För studien om mut- och bestickningsbrott hade jag hjälp av sociologistuderande Petra Nordqvist som gjorde sex av åklagarintervjuerna. Alla intervjuer transkriberades ordagrant.

Nya frågor till "gammalt" material

Att återvända till "gammalt" material med nya frågor är alltför ofta en underutnyttjad möjlighet (Atkinson, P. 1992:452). Ofta betraktas forskningsmaterial som "färdigantvätt" när projektet ifråga avrapporterats. Nya projekt antas kräva nya data. Kvalitativt material är vanligtvis synnerligen rikt på varierande aspekter vilket innebär att "slit-och-släng"-metoden lämnar stora delar av materialet oanalyserat (Åkerström, Jacobsson & Wästerfors 2003:353). Ett tidigare analyserat forskningsmaterial kan givetvis återanvändas på flera sätt. Ett exempel är att tillämpa ett radikalt annorlunda analytiskt perspektiv på samma material (ibid.). Ett annat är ta fasta på de "bi-resultat" som tenderar att genereras i varje undersökning⁵. Analysen som presenteras här kan sägas vara ett försök att tillvarata sådana rester från två olika studier: hur åklagare pratade om sitt arbete i en mer generell mening.

För detta ändamål har jag "lyft ur" åklagarintervjuerna ur kvinnomisshandel- och mutstudierna, lyssnat igenom banden på nytt och transkriberat valda delar av materialet noggrannare än tidigare. I viss mening handlar tillvägagångssättet också om en annorlunda analytisk ansats. Detaljerade transkriptioner tjänar just syftet att genomföra en mer språkligt orienterad analys (jfr. Åkerström et al. 2003:351ff).

Mitt nyvunna intresse för intervjuerna grundar sig i en kvardröjande förundran över att åklagarna sällan problematiserade svårigheter med enhetlig och objektiv rättstillämpning. Yrkesutövningen framställdes ofta rättfram och synnerligen odramatiskt: "Går det att bevisa väcker man åtal helt enkelt", som en åklagare sa. Istället var det mina frågor som intervjupersonerna tycktes uppfatta som smått underliga – ibland underförstått, ibland frankt uttryckt.

Med lite distans till intervjuerna kan jag se att mina frågor inte bara är präglade av en lekmanamässig okunskap om åklagarnas juridiska skolning och

⁵ Det kan tilläggas att vissa etiska betänkligheter kan uppstå visavi den intervjuade i valet att undersöka en företeelse man inte upplyst densamme om. Samtidigt menar jag att det måste betraktas som försvarbart att ge sig i kast med icke förutsägbara företeelser som framkommer i ett forskningsprojekt, givetvis under den ursprungliga anonymitetsgarantin.

reglerade yrkesutövning. De är också grundade i ett sociologiskt synsätt som ofta är tämligen främmande för intervjupersonerna. Områden som av mig berördes som problematiska, t.ex. bevisvärderingen vid avskrivna ärenden, kunde kommenteras fåordigt som den mest självklara sak i världen: ”Då *har* man ju inte tillräckligt med bevisning”.

Det omvända förhållandet förekom också. Företeelser som jag tog för givet, t.ex. *case screening* på grundval av en mängd organisatoriska och individuella orsaker⁶, kunde uppfattas som en provocerande skev verklighetsbeskrivning. Sådana oproblematiserat konstaterande frågor från min sida föranledde ibland långa utläggningar om rättssäkerhet och objektivitetskrav. I intervjuutskriften finns också spår av korrigeringar av mina frågor (”Frågan är felställd!”) och ”uppläxningar” i all välmening från åklagarnas sida utifrån ett juridiskt perspektiv. Analysen ska läsas i ljuset av denna specifika omständighet som mötet mellan två perspektiv utgör: den bäddar för förklarande redogörelser och ställningstaganden uttryckta i termer av det förordade perspektivets diskurs.

Den objektiva ordningens uttryck

Om den amerikanska åklagaren framställs som rättsväsendets otyglade centralfigur (t.ex. Wilmot & Spohn 2004; Rainville 2001; Steinberg 1984; Frohmann 1991), ter sig den svenska åklagarens roll och betydelse desto mer nedtonad och kontrollerad, i alla fall om vi utgår från hur åklagarna i denna studie beskriver sig själva och sina arbetsuppgifter. ”Vi är ju bara en växellåda mellan polisen och domstolen”, konstaterar en intervjuperson och syftar på beroendet av de båda ”jättekolosserna” för att kunna utföra sina arbetsuppgifter. En åklagares arbete beskrivs vidare som förhållandevis tekniskt och hårt reglerat, oberoende av den individuella åklagarens bakgrund, ambitioner och personliga värderingar. Att följa regelverket under stränga objektivitetskrav sägs vara grundläggande för arbetet:

⁶ För samhällsvetenskapliga forskare är det knappast någon nyhet att gräsrotsbyråkrater ”väljer ut” fall (*case screening*) i enlighet med organisatoriska och individuella förutsättningar. Hurvida ett fall betraktas som lämpligt för organisationen ifråga kan bero på omständigheter som ”policydeklarationer”, rådande arbetsbelastning och arbetskultur etc. (t.ex. Lipsky 1980). Studier om *case screening* problematiserar vanligtvis fenomenet i konkreta termer (snarare än att kritisera dess förekomst). Hur går det till i praktiken? Vilka ”klienter” inkluderas eller exkluderas? Vilka argument motiverar urvalet? Se t.ex. Millers (1991) studie om arbetsförmedlare.

Man måste ju följa (.) följa eh, regelverket så som det är. Det går inte å (.) Man måste va' objektiv. Det det det är ju, det är ju ett av dom strängaste kraven som är här, det är att man måste va' objektiv. Man måste tänka hela tiden "Är jag objektiv? Är detta riktigt? Har ju nu tänkt på allting? Har jag tatt tillvara även (.) motsidans (.) invändningar här?"⁷ (*Mutor-2-M*)

Den objektiva ordningens uttryck ska skildras nedan med utgångspunkt i tre analytiskt särskiljda kontexter. Den första avser åklagarnas referenser till *regelverket* som en garant för enhetliga bedömningar och beslut. En andra kontext utgörs av samtal kring konkreta fall där åklagarens beslut är ifrågasatt. Ifrågasatta beslut förklaras gärna med hänvisning till en åklagares egentliga *uppgift*. Den tredje kontexten utgörs av åklagarnas *självpresentationer*: dels uttryckliga beskrivningar, dels subtila självpresentationer som tycks syfta till att demonstrera en passande "åklagarstil".

Regelverket: "Vi kan inte göra hipp som happ"

Emerson och Paley (1994) har kritiserat samhällsvetenskapliga studier av rättsutövning för att förenkla förhållandet mellan regler och eget beslutsutrymme (*discretion*), där det ena antas stå i motsats till det andra. Ett dylikt dikotomiskt tänkande förbiser den varierande tolkning av regler som oundvikligen måste ske, menar författarna:

This dichotomy obscures the contingent and variable processes of rule interpretation inevitably unspecified by the rules themselves. It specifically neglects the use of discretion to determine the relevant 'facts' or 'situation' to which specific rules apply... (Emerson & Paley 1994:231)

Många åklagare i den här studien tycks likaså bygga sina resonemang på dikotomin regler – eget beslutsutrymme. Den framstår då enligt principen "ju mer av det förra, desto mindre av det senare" och vice versa. Regelverket framhålls alltså som ett slags försäkring mot godtycklighet i allmän mening. Ett första

⁷ Transkriberingstecken:

[]	Förtydliganden placeras inom hakparenteser.
()	T.ex. skratt återges inom parentes.
/---/	Bortklippt sekvens (som kommenteras i fotnot).
förf-	Bindestreck markerar avhugget tal.
(1.0)	Tystnad i sekunder.
(.)	Tystnad i mindre än en sekund.
<i>Kursivering</i>	markerar betoning.
<u>Understruket</u>	markerar fras jag vill uppmärksamma läsaren på.

exempel är hämtat från en intervju med en åklagare som berättar om ett ärende där hon åtalat en man för bestickning. I juridiska termer var brottet otvetydigt men det rörde sig om en förhållandevis liten summa och även åklagaren beskriver ärendet som "en skitsak". Mot bakgrund av detta samtalar vi om huruvida hon kunde ha valt att *inte* väcka åtal.

Katarina: Men för *dig* hade det varit ett tjänstefel om du inte hade tagit upp det här när du, när du fick in (.) uppgifter om det eller?

Åklagare: Nää, jag hade ju gjort en bedömning.

Katarina: Ja (.) just det då hade det gått den vägen.

Åklagare: Då hade jag ju gjort en, då hade jag ju gjort en, en bedömning och fattat ett beslut om att inte inleda en förundersökning och sen hade det (.) beslutet tillställts tingsrätten som i sin tur hade haft möjlighet att lämna det (.) mitt beslut till överprövning till överåklagaren. Så det är ju inte så att vi slänger anmälningarna i papperskorgen (skratt) liksom utan (.) den hade ju för- den hade ju blivit *bedömd* [lätt betoning] här då. (*Mutor-8-K*)

En "bedömning" och ett "beslut" kontrasteras mot anmälningar som godtyckligt kastas i papperskorgen. Redogörelsen syftar till att demonstrera regelverkets noggrannhet i motsats till godtycklighet. Ett beslut är inte bara en sak för den individuella åklagaren. Istället framställs beslutet som en del i ett system av (möjliga) kontrollinstanser som garanterar dess riktighet. En annan åklagare berättar om hur man handskas med just anklagelser om partiskhet i ärendehantering:

Å å å eftersom vi har objektivitetskrav (.) i yrket så är det klart att ett påstående om motsatsen måste man ju ta på allvar. Och där där har vi ju särskilda regler hur vi hanterar den typen av anmälningar. Är det konkreta påståenden om, om att nånting inte har gått rätt till så (.) är ju (.) vi, det vill säga då överåklagaren och jag, skyldiga att ta ställning till om det riktar sig mot nån åklagare i vår organisation. Och säga så här: "finns det substans i det här, n- någonting alls?". Är det så att det inte finns någon substans alls då skriver överåklagarn av det här och konstaterar att det finns ingen anledning att anta att nånting brottsligt- /---/⁹ Är det så att där är konkreta påståenden om nånting och man ser att man behöver vidta nån åtgärd för att kontrollera nånting då är vi skyldiga att skicka iväg det till riksåklagaren i Stockholm, som då beslutar om man ska inleda en förundersökning eller d- v- göra nån granskning eller vad man nu vill göra för nåt. Så det, där finns föreskrif-

⁹ Drygt en rad borttagen där åklagaren i princip upprepar det föregående sagda.

ter för oss för hur vi ska hantera det där, vi kan inte göra det liksom hipp som happ. Utan det är bestämt. (*Mutor-2-M*)

Båda intervjupersoner som citeras ovan beskriver regelverket likt en snitslad bana för allehanda beslut. Här finns inga överraskningar, ”det är *bestämt*”. Och själva *regleringen* av ärendegången tas som intäkt för att godtycklighet elimineras, eller åtminstone minimeras. Med ovanstående beskrivningar av regelverket uppnås också syftet att påvisa dess oberoende av vem den enskilda åklagaren är; ett ärende behandlas i byråkratisk mening lika, oavsett vem som handlägger det.

”Min uppgift som åklagare”

Professionella kan förklara både den generella yrkesverksamheten och specifika beslut genom att åberopa lagen, plikten, uppdraget. För det ändamålet har man en organisatoriskt inbäddad vokabulär att tillgå. ”Organisationer tillgodoser systematiskt sina medlemmar med *accounts* i en mängd situationer”, påtalar Scott och Lyman (1968:54, min övers.). Några intervjupersoner diskuterar konkreta fall i ljuset av att deras beslut skulle kunna ifrågasättas. När så sker aktualiserar man ofta yrkesrollens *uppgift*. Så gör t.ex. nedanstående åklagare när han tillfrågas om varför han inte låtit utreda ett antal anmälningar om mutor, utan bara de som rörde bedrägeri:

Det är ju en del av en f- åklagares uppgift att begränsa förundersökningen till det man tycker man kan styrka och det som är, som är straffvärt va'. Så det hade ju eh, ur straffvärdesynpunkt hade det ingen större betydelse. (*Mutor-1-M*)

Andra förklaringar kan sträckas från skyldigheten att väcka åtal till skyldigheten att *inte* väcka åtal, något som Frohmann (1996; 1991) också poängterat och undersökt bland amerikanska åklagare. Först ut ett svenskt exempel på det förra. Här finner åklagaren anledning att rättfärdiga sitt beslut att väcka åtal i ett ärende som den utredande polisen tyckte var en mindre allvarlig förseelse. Hon ger utredaren delvis rätt, men bara utifrån ett perspektiv som antas vara oförenligt med det juridiska:

Åklagaren: Ja, det är klart att jag tyckte att han [den tilltalade] hade burit sig jäkligt dumt och naivt åt.

Katarina: Jaa.

Åklagaren: (1.0) Men det är ingenting- Jag måste ju, hmpf, liksom det, eh, eh, det, den typen av, av tyckande, kan man ju inte fatta-

Katarina: Beslut

Åklagaren: - beslut om. Utan eh, dom uppgi- Min uppgift, det låter ju så (skrattar till) märkvärdigt det här men, eh. Min uppgi- min uppgift är ju att se om, om, eh, rekvisiten i lagstiftningen är uppfyllda. Och är dom det så är jag faktiskt skyldig att väcka åtal.

Katarina: Ja, precis.

Åklagaren: Å å väcker jag då inte åtal fast det är ett brott, då gör jag mig skyldig till tjänstefel. Men eh. (suckar). (*Mutor-8-K*)

Åklagaren framhåller *uppgiften*: att utröna om ”rekvisiten i lagstiftningen är uppfyllda”. Hon låter förstå att här fattas inga beslut baserat på löst tyckande. Snarare gör hon noggranna bedömningar och beslutar sedan i enlighet med lagstiftningen. Hon tecknar porträttet av en professionell åklagare som inte förväxlar subjektiva åsikter med ålagda arbetsuppgifter. Hon kommenterar dessutom i ursäktande ton de yrkesmässiga formuleringarna: ”det låter ju så (skrattar till) märkvärdigt det här men...” Det är också värt att notera att jag själv aktivt uppmuntrar åklagarens beskrivning.

Ett andra exempel handlar om en rakt motsatt situation: att en åklagares uppgift även består i att avgöra när man *inte* väcker åtal. På samma sätt som ovan konstrueras det konkreta fallet som fritt från valmöjligheter. Åklagaren ifråga förklarar sitt beslut att skriva av ett misshandelsärende eftersom han ansåg att bevisningen inte var tillräcklig för ett åtal. Om han detta till trots väckt åtal ”hade det ogillats alltså, med pukor och trumpeter alltså”, säger han och hänvisar till att han då gjort sig skyldig till obefogat åtal. Straffansvaret för obefogat åtal betraktas just som ”den yttersta garantin mot maktövertagande i åklagarnas verksamhet” (Leijonhufvud 1996:48). För åklagaren i detta exempel anförs ”obefogat åtal” som en begriplig förklaring till hans avskrivningsbeslut.

En handling kan förklaras med både plikt och hängivenhet (Scott och Lyman 1968:54). Åklagarna tycks dock föredra att förklara sitt arbete i plikttermer som ”skyldighet” och ”en åklagares uppgift”. Scott och Lyman (*ibid.*) framhåller också omständigheter där förklaringar med referens till hängivenhet skulle betraktas som olämpliga eller socialt oacceptabla. Deras exempel är av det drastiska slaget: ”Hangmen who, when questioned about their occupation, profess to be emotionally attracted to killing, are not likely to have their account honored.” (*ibid.*)

Nu är åklagare naturligtvis inga bödlar. Behovet att demonstrera en pliktaspekt framför hängivenhet kan emellertid vara likartad. Någon med helhjärtad böjelse för att ”sätta dit” folk skulle knappast matcha den neutrala och sakliga framtoning som åklagare önskar ge. På det hela taget kan ”åklagarstilen”, som ska diskuteras mer utförligt nedan, beskrivas som återhållsam och nedtonande.

Självpresentationer: icke-moraliserande, lidelsefri, opåverkad

Flera åklagare refererar till en yrkesattityd eller till sig själva som yrkesmän-
kor när vi talar om att inte involvera "känslor i jobbet" eller huruvida man gör
enhetliga bevisvärderingar. "Det ligger ju i yrket", fastslog en åklagare och av-
färdade risken att samma ärende bedöms på olika sätt. Vad omfattar då "yrke-
sattityden" för en åklagare? Hur åklagare pratar om sitt arbete signalerar hur
de ser på den professionella uppgiften. Eller omvänt: att man ägnar sig åt pro-
fessionell yrkesutövning kan signaleras på många olika sätt i ett slags subtil yr-
kesmässig självpresentation.

Även om lagen på ett synnerligen grundläggande sätt vilar på samhälle-
lig moral tycks själva begreppet moral (med dess varierande ändelser) separe-
ras från juridiken i åklagarnas redogörelser. Det kan nämnas att Frohmanns
(1996) amerikanska åklagare rättfärdigar åtalsbeslut i särskilt svårbevisade fall
med moraliska hänseenden. T.ex. kan gärningsmannen anses ha varit excep-
tionellt grym eller målsäganden särskilt trovärdig – omständigheter som gör
att åklagarna i hennes studie vågar riskera en friande dom. Frohmanns (ibid.)
åklagare tycks själva däremot inte explicit åberopa en "moralisk" skyldighet att
driva fallet. Begreppet ingår så att säga inte i den juridiska vokabulären.

Det är inte bara de juridiska professionerna¹⁰ som handhar uppgifter vilka
involverar traditionellt moraliska spörsmål. Det gäller även professioner inom
t.ex. sjukvård, utbildning och socialt arbete. Bergmann (1998:291) betonar
den "rationella" inramning som ges dessa professioner och hur verksamheten
"avmoraliseras":

However, they work within institutions that function according to 'rational' mod-
els and criteria, and they therefore are officially constrained to 'demoralize' issues,
couching them in terms of scientific or bureaucratic rationality. Professionals are
trained to take a 'neutralistic' stance with respect to the problems they deal with.
(ibid.)

Den professionella träningen i "avmoralisering" kan förklara svårigheterna i att
försöka förmå en professionell att uttrycka sig i moraliska termer kring yrkes-
utövningen (jfr. Jacobsson 2000:105). I nedanstående utdrag undrar intervju-
aren Petra vad åklagaren tycker om mutbrottet ur moralisk synvinkel. Redan
intervjuarens skratt indikerar att frågan inte är helt enkel att formulera. Det
visar sig också att den inte faller särskilt väl ut:

¹⁰ I enlighet med senare begreppsdefinitioner av "profession" avses här inte bara de traditionel-
la "statusprofessionerna" utan även s.k. semi-professionella grupper (se t.ex. Bergmann 1998;
Miller 1991).

Petra: Om vi återvänder till muta som ärende ur, jämfört med andra brott. Hur skulle du säga att det förhåller sig, i vad ska man säga, (skrattar till) m- moralisk förkastlighet eller (skrattar) nåt i den stilen.

Åklagare: Jag trodde du skulle fråga nåt helt annat.

Petra: Jaha. Vad trodde du jag skulle fråga?

Åklagare: Jag trodde du skulle fråga om om om dom var mera svårtutredda än andra.

Petra: Ja, det får du också gärna svara på.

(Båda skrattar)

Åklagare: Ja. Ja för det är lättare. För det det tillhör dom svårtutredda brotten därför att det finns egentligen ingen som vill (.) medverka. [utvecklar ämnet] (*forts.*)

Intervjupersonen undviker Petras fråga genom att formulera en annan och i hans tycke mer relevant eller i sammanhanget rimlig fråga. Efter en utveckling i ämnet återkommer han emellertid till frågan om "moralisk förkastlighet" – nu för att utveckla varför den är irrelevant för en åklagare:

Åklagare: Nej, det här med moralisk förkastlighet- ja (1.0) Det är ju inte (1.0) det ankommer ju egentligen inte på åklagaren att ha nån synpunkt på, på moralisk (.) förkastlighet. Tvärtom är det ju så att när vi går utbildning så (.) blir vi särskilt uppmärksammade på att när vi för process så ska vi inte anlägga några moraliska synpunkter på det här. "Vi ska inte moralisera i domstolen" är en klassiker man får lära sig allra, från allra första början. Man ska inte sitta i domstolen och säga att [IP byter till pompöst röstläge] "Ärade domstol! Se den här förtappade människan som på det mest grymma och o- o- orimligt omänskliga sätt har förgripit sig mot någonting".

Petra: (skrattar)

Åklagare: /---/¹¹ Nej, vi moraliserar *inte, ska* inte i alla fall. Utan eh (.) det är ju eh (.) hur brotten är placerade in i straffskalor å å å vilka (.) latituder det är, alltså mellan minsta och högsta påföljd, som man får en uppfattning om hur lagstiftaren har sett på det. (*Mutor-2-M*)

Åklagarens illustration av en fiktiv moraliserande kollega står i skarp kontrast till den lidelsefria och tekniska beskrivning som därefter följer. Här beslutar man inte med utgångspunkt i moralisk upprördhet. Istället råder inplaceringar i straffskalor enligt gängse latituder, allt efter lagstiftarens bestämmelser.

¹¹ Sex rader är bortklippta där åklagaren spekulerar kring om moraliserande är gångbart i amerikanska rättsalor och fastslår att i Sverige är det otänkbart (med undantag för försvarsadvokater).

Självpresentationer är emellertid inte alltid så tydliga och målmedvetna som åklagarens ovan. En passande åklagarstil kan demonstreras på ett mer subtilt sätt, som t.ex. i nedanstående citat där ett känslomässigt oengagerat förhållningssätt visas upp. Vi talar om kvinnor som väljer att gå tillbaka till mannen som misshandlat dem:

Katarina: Mm. Blir man upprörd då, att hon går tillbaka till nån som har misshandlat henne?

Åklagare: Nej, det bryr jag mig inte ett dugg om (skrattar till lätt). Det engagerar jag mig inte alls i. Nä, det gör jag inte. Det är ju hennes beslut (4.0) Så att det är (4.0) det är inga såna ställningstaganden man tar utan (.) det är ju bara en uppgift man har liksom att (.) driva ett mål. Sedan vad (1.0) vad folk gör av sina, sina liv det är liksom inte min (.) det är inte min bit va'. (*Kvmb-2-K*)

För att kunna fatta sakliga och opartiska beslut bör man naturligtvis inte ha ett personligt intresse i utfallet. Ett alltför påtagligt personligt engagemang tycks likaså vara olämpligt, att döma av den "korrekta likgiltighet" (Adelswärd 1989:743) som ovan demonstreras. Även utan en direkt fråga om personligt engagemang visade man upp passande likgiltighet eller ointresse under intervjuerna. En åklagare berättar t.ex. om hur han åtalat ett antal lokala politiker för mutbrott och han redogör för följderna:

Och det ledde ju till ah eh i den mån dom inte har avgått innan från sina politiska uppdrag så gjorde dom det efteråt (K: ja) jag tror att dom- jag undrar om dom inte redan hade avgått? Men jag är lite osäker på det (K: ja) för det är ju inte precis någonting som jag sitter och bevakar. (K: nä) huruvida dom är kvar vid sina politiska uppdrag eller inte. (*Mutor-10-M*)

Betydelsen av intervjupersonens utveckling kring huruvida politikerna avgick eller inte tonas ned genom den efterföljande kommentaren ("för det är ju inte precis någonting som jag sitter och bevakar"). I likhet med det Potter (1996:124) kallar *stake inoculation* tycks det vara viktigt att betona likgiltighet för att förekomma misstankar om att man är olämpligt intresserad i enskilda fall. På samma gång framhålls en begränsning till den strikt juridiska uppgiften: när den väl är genomförd är fallet avslutat. Intressen bortom denna uppgift antas vara mindre lämpligt.

Att jag som ovan tagit fasta på demonstrerad likgiltighet och ointresse ska inte uppfattas som ett påstående om att åklagare *är* känslolösa, oengagerade och likgiltiga. Det är själva demonstrationen som är intressant och som säger oss något om vilka antaganden och normer en åklagares yrkesutövning

vilkar på. Demonstrationerna tycks ingå i det övergripande projektet att signalera ett objektivt (sakligt, neutralt) förhållningssätt till yrkesutövningen. Det finns givetvis många fler tekniker att tillämpa för att uppvisa objektivitet vilka varierar med situation och kontext. Ett annat exempel är Maxwell Atkinsons (1992) studie av brittiska skiljedomares dialog med den tilltalade. Domarna sökte uppvisa "neutralitet" genom att bl. a. systematiskt undvika ord, läten och fraser som har en "anknyttande" funktion enligt vardagliga konversationsregler.

Aktivering av saklighetens diskurs

Den objektiva ordning som ovan tecknats uttrycks i ett slags saklighetens diskurs. Eller omvänt: en saklighetsdiskurs frammanar den objektiva ordning så som åklagarna känner den och definierar den. En rättslig miljö kan förvisso analyseras utifrån att den har *försett* aktörerna med en saklighetsdiskurs; likt ett påbud i gångbara uttryckssätt (Foucault 1993:57). Icke desto mindre måste diskursen aktiveras och användas av aktörerna i syfte att konstruera och upprätthålla den rättsliga miljön (jfr. Miller & Silverman 1995:729). Följande avsnitt ska behandla denna tendens att vissa samtalsämnen på ett särskilt tydligt sätt tycks aktivera saklighetens diskurs. Det kan t.ex. vara när "icke-relevantajuridiska" spörsmål kommer på tal eller när den rättsliga världen tycks uppfattas på fel sätt. Sådana sammanhang kan hos intervjupersonerna resultera i lite olika typer av "diskursaktiveringar": objektivitetsbesvärjelser, tillrättavisningar och kontrasteringar mellan det förordade perspektivet och det mindre önskvärda.

Objektivitetsbesvärjelser

I föregående avsnitt diskuterades olika sätt att visa upp en professionell yrkesattityd som antas vara lämplig för en åklagare. I vissa fall lyckades intervjupersonerna på ett ganska raffinerat sätt ge prov på en korrekt distanserad hållning. Ibland försäkras denna objektiva hållning på ett betydligt mer direkt och plump sätt. Vi har alltså fortfarande att göra med uppvisningar, försäkran, demonstrationer av objektivitet men jag vill ändå särskilja nedanstående utsagor från de förra. I tillspetsade ordalag kan de beskrivas som ett slags besvärjelser som per automatik tillfogas ett huvudyttande vars ämne anses sakna juridisk relevans. Tre exempel följer där "besvärjelsen" är understruken.

1) Sen kan man ju ha en personlig uppfattning. Å som som som man ju (.) i och för sig inte som inte påverkar ju (.) hur man driver målet. (Mutor-2-M)

2) Dels eh var det väldigt publikt intresse för att det var eh ju politiskt, lokalt politiskt uppsatta personer som var åtalade (K: ja) det är ju inte någonting som påverkar mitt agerande på något sätt (*Mutor-10-M*)

3) Va!? säger dom [mutbrottsmisstänkta]. "Ha- har jag inte tänkt på en gång va' /---/ Skulle jag va' mutkolv för att jag ta-" Å jag, jag tror verkligen, att detta är alltså, i den meningen självupplevt, att det här är inte nånting man säger bara för att undgå ansvar. Utan jag kan gott säga att utredare och andra uppfattar dom här synpunkterna som genuina i den meningen att det svarar verkligen mot deras [de misstänkta] uppfattning. Det hjälper dom ju inte i slutändan om det, så att säga, ändå bedöms som brott men- (*Mutor-8-M*)

I inget av ovanstående exempel är det intervjuaren som ifrågasatt eller på annat sätt ställt sig tveksam till vad åklagarna berättar. Snarare är det som om de själva upptäcker att de befinner sig på ett "icke-juridiskt-relevant-område". I första exemplet handlade det om åklagarens personliga uppfattning. Det andra exemplet avsåg det mediala intresse ett rättsfall kan tilldra sig. Tredje exemplet berör ett erkännande av gärningsmannens okunskap om att handlingen var brottslig. När sådana "juridiskt irrelevanta" omständigheter ventileras händer det, som i exemplen ovan, att intervjupersonen tycks uppfatta sig som ute på en irrfärd. En "objektivitetsbesvärjelse" tjänar då syftet att effektivt återföra samtalet i den gängse diskursens spår. Yttrandena tycks dessutom framföras – i likhet med just besvärjelser – som om de hade en konkret effekt i uppnåendet av objektivitet.

Tillrättavisningar

Ett sociologiskt/lekmanaperspektiv på juridiska spørsmål gick som tidigare nämnts inte alltid hem hos åklagarna. Ofta värjde man sig på subtila sätt som med axelryckningar eller höjda ögonbryn. Ibland förekom dock mer direkta tillrättavisningar i syfte att fastslå det juridiska perspektivet med gängse terminologi. Under en rad intervjuer med både poliser och åklagare hade jag använt begreppet kvinnomisshandel utan att stöta på några invändningar. I mötet med åklagaren nedan ställs däremot min fråga på ända:

Katarina: Ordet kvinnomisshandel, vad ger det för tankar hos dig? Vad ser du framför dig då?

Åklagare: Det är ett ord som vi aldrig använder här.

Katarina: Det gör ni inte?

Åklagare: Aldrig.

Katarina: Vad säger man?

Åklagare: Misshandel.

Katarina: Oavsett om det är-

Åklagare: Mm. Vi säger ju inte biltjuvar heller. Vi säger "tillgrepp av fortskaffningsmedel". Det är klart att det kan väl förekomma nån gång att man, nån säger, men det-

Katarina: Det är ett populärbegrepp?

Åklagare: Ja. Det är ett tidningsbegrepp. Det använder inte vi. Det heter misshandel här. (*Kvmh-5-K*)

Tillrättavisningen är rättfram och beslutsam. Den syftar till att särskilja den juridiska terminologin från tidningsvokabulär och – tror jag – att i all välmening upplysa mig om det korrekta begreppet. Sannolikt föranleds åklagarens tillrättavisning av utformningen av min fråga ("Ordet kvinnomisshandel... vad ger det för tankar hos *dig*?"). Jag hade tidigare under samma intervju använt ordet utan invändningar men då utan att "kräva" att intervjupersonen själv skulle använda det. När jag så uppenbart överränner "kvinnomisshandel" till åklagaren tycks det vara viktigt för henne att återupprätta den juridiska terminologin och fastslå att "det heter misshandel här".¹²

I en annan intervju tillrättavisas jag på ett mer indirekt sätt vilket föranleder att jag korrigerar mig själv. I detta fall intervjuar jag åklagaren med anledning av att han skrivit av ett misshandelsärende där en kvinna påstått sig ha blivit slagen av sin man.

Katarina: *Tror* du att hon blev misshandlad av honom? (1.0) Alltså [tror du det] personligen?

Åklagare: Ja, har det egentligen nån betydelse vad jag tror personligen? (*forts.*)

Intervjupersonen markerar sin motvillighet att diskutera ärendet i de termer jag föreslår. Både "tror" och "personligen" är synnerligen inadekvata termer om man vill upprätthålla den objektiva ordningen. Det tar mig en liten stund att förstå åklagarens motvillighet men därefter ger jag mitt erkännande av åklagarkårens professionalitet (understruket):

Katarina: Jo, men, nä men, jag inbillar mig (Å skrattar till) att det har det för hur tänker man (.). Jag förstår att ni tänker utifrån vad som är bevisbart.

¹² Någon intervjuperson använder själva termen kvinnomisshandel ganska frikostigt medan ett par andra tycks göra det mer sällan, motvilligt eller för att förklara att kvinnomisshandel inte skiljer sig från annan misshandel ur juridisk synpunkt. Intervjuerna ägde rum före kvinnofridsbrottet infördes i brottsbalken 1998 för att stärka skyddet för kvinnor som utsätts för upprepade övergrepp.

Åklagare: Ja, men det är nog inte- jo, det gör vi ju. Alltså (.) ja, jag är rätt övertygad om att hon blev det. (*Kvmh-7-M*)

Det förefaller som om mitt medgivande av "bevisbarhet" som den avgörande principen för det avskrivna ärendet, gör det möjligt för åklagaren att tillstå vad han personligen trodde hade hänt kvinnan ifråga. I ett annat fall korrigerade intervjupersonen själv sitt ordval på ett distanserat sätt för att uppmärksamma korrekt språkbruk. Åklagaren berättade om valet att inte kalla ett vittne till rättegången då bevisningen var övertygande nog ändå. När jag undrar om anledningen var att bespara vittnet en penibel situation, svarar åklagaren: "Ja, det det tyckte jag. Eller tycker (.) bedömde heter det väl. Om det ska va' lite elegantare (skratt)." Ämnet för följande avsnitt är just hur saklighetens diskurs framhålls som kontrast till vardagligt språk.

Vardagligt språk som kontrast

Det är en sedan länge vedertagen uppfattning att professionell status och distans till lekmanaperspektiv upprätthålls genom lingvistiska barriärer (Hughes 1994:37). Flera intervjupersoner dramatiserar sådana lingvistiska skillnader med ett praktiskt syfte för ögonen: att visa hur professionella bedömningar tjänar det objektiva idealet och som sådana är överlägsna folkligt tyckande.

Vardagligt "tyckande" markeras ofta med ett slarvigt språkligt uttryck, gärna kryddat med svordomar. Saklighetsdiskursen levereras hellre språkligt korrekt utan värderande kraftuttryck. En intervjuperson som ska få stort utrymme i detta avsnitt, förstärker ytterligare kontrasten genom att växla mellan olika "röster". Han använder överdriven dialekt för att känneteckna det vardagliga perspektivet medan "den egna" rösten används för att beskriva det juridiska. Sannolikt är det jag som provocerar fram utläggningen med min okunnighet om "ärendeprioritering". Åklagaren lyckas med all önskvärd tydlighet – i både innehåll och stil – visa på felaktigheten i mitt resonemang. Med förställd röst (överdriven grov dialekt vilken markeras med citationstecken) frammanar han drastiska scenarier:

Katarina: Men är det inte så att man faktiskt *måste* prioritera om man har hög arbetsbörda? Jag tänker på dig personligen nu, din hög växer.

Åklagare: (suckar) (2.0) Jo, men ska du låta mig som enskild åklagare sitta här och tala om att "nja (1.0) knark det tycker inte jag är nånting, det kan inte vara så farligt så att dem struntar jag i", så sitter min kollega i rummet vid sidan om och tycker att "nja, skattebrott, det är ju rätt löjligt, för katten det är väl ingenting att tjafsas om så det skriver jag av", nån tycker att "hembränning, ja det borde egentligen tillåtas så dom skriver jag av." Sen kan ju en sitta att säga att "kärningar som

får pisk, dom har tigt om det, så det skriver jag av för det tycker jag är ingenting att hålla på med, dom är värda det i dom flesta fallen". (1.0) Är det så vi ska ha det? Så får det ju inte bli ju.

Katarina: Nä. (*forts.*)

Framställningen är retoriskt slagkraftig; vad finns det mer att svara på den uppfordrande sensmoralfrågan ("Är det så vi ska ha det?") än ett försynt "nä"? Åklagarens "skräckvision" av hur han själv och de imaginära kollegorna skulle åtala efter eget tycke, illustreras med ordval som är det sakliga och juridiska språkets motsats; synligt i användandet av icke-juridiska termer (t.ex. "knark", "kärningar som får pisk") och värderande uttryck (t.ex. "dom har tigt om det"). Utsagorna levereras med en vardaglig och språkligt ovårdad stil. Valet av ordet "tycker" är signifikant. Sekvensen är uppbyggd på en uppräknings av tänkta kollegor som *tycker* det ena eller det andra. Här sker varken professionella "bedömningar" eller sakliga "överväganden".

Citeringstekniken som intervjupersonen använder är inte bara effektfullt dramatiserande utan erbjuder honom tänkta aktörer att positionera sig mot (jfr. Holsánová 1998:108). Åklagarens självpresentation formuleras i implicita negationer: de citerade rösterna står för allt det han själv inte står för. Intervjun fortskrider med att intervjupersonen tautologiskt fastslår: "Åklagaren ska bekämpa de brott som är kriminaliserade!" Därefter fortsätter han (efter en kortare utveckling) att deklarerar sin ståndpunkt, till synes än mer beslutsamt efter mina invändningar:

Åklagare: Vi får ju inte ha åklagare till att sitta med personliga värderingar för då är vi ju på riktigt farliga (3.0) Ska vi sen börja åtala utlänningar mer än svenskar? Ska vi-

Katarina: Tror du inte att nåt sånt har nån betydelse? Finns det inget utrymme för (.) för personliga värderingar eller vad du tidigare haft för erfarenheter och så?

Åklagare: [Börjar prata innan jag tystnar] Nej, jag anser att det är helt fel. Jag får inte låta mina personliga värderingar om hembränning eller knark eller -

Katarina: Nej, men säg-

Åklagare: [höjer rösten] misshandel eller vad jag tycker eller inte tycker få påverka min, min prioritering av, av (.) de brott jag bekämpar. (*forts.*)

Ovanstående utläggning är det närmaste jag kommit ett passionerat uttalande från en åklagare – och då gäller det just vikten av att opassionerat tillämpa lagen. Det påminner om antropologen Philips konstaterande efter att ha följt ett antal amerikanska domare: "...the clearest ideological stance the judges take is that they are not ideological..." (Philips 1998:xv).

Som tidigare nämnts är det troligt att det var min inledande fråga som utlöste den efterföljande deklARATIONEN om värderingsfria bedömningar. Frågans personliga inramning kan ha uppfattats som att jag ville avkräva intervjupersonens samtycke till eller "godkännande" av en mer godtycklig ordning. Det var uppenbarligen något han inte var beredd att ge mig. När jag tillåts utveckla mitt resonemang omformulerar jag frågan:

Katarina: Nej, det kan man ju tycka är fel och liksom att ens ideal är att nåt sånt inte ska förekomma. Men jag tänker finns det (.) som andra kollegor (.) alltså finns det *utrymme* för (1.0) åklagarens personliga uppfattning? (*forts.*)

Först och främst tar jag tillfället i akt att fastslå att det är "fel" med godtyckliga bedömningar. Genom att modifiera frågan till att gälla "andra kollegor" samt att syfta på "åklagaren" som abstrakt roll blir den drastiskt annorlunda inramad. När inte frågan längre rör intervjupersonens personliga uppfattning (samt att han fått tillfälle att positionera sig) kan han diskutera frågan. Intressant nog berättar han nu utan omsvep just hur ärenden kan bortprioriteras av andra skäl än de som anges i lagboken:

Åklagare: Ja, det är som du säger, om jag är inte särskilt aktiv med att få fram min utredning kan de ju ligga och preskriberas ju. Om det är nåt som jag tycker är (.)

Katarina: Lite så [visar min av att ärendet skulle vara ointressant eller mindre viktigt]

Åklagare: Mindre. Ja. Det är ju så illa i Stockholm så man tar väl inte upp bedrägerier under hundra tusen eller nåt sånt har jag hört. De får bara ligga och bli preskriberade. (*Kvmb-4-M*)

Intervjupersonen tycks med förvånande lätthet överge sitt agiterande för en redogörelse som tyder på motsatsen av vad han tidigare förfäktat. Det pekar på vikten av att klargöra sin ståndpunkt innan man kan låta en utomstående (som den intervjuare jag är) ta del av informella eller underordnade berättelser om yrkesutövningen. Andra exempel på sådana kan vara upplevelser av kluvenhet i vissa rättsfall eller personliga uppfattningar som inte sammanfaller med regelverkets bedömningar. Nedan ska förklaringar till hur man säger sig hantera sådana eventuella "störningar" i arbetet diskuteras. Dessa ger ytterligare indikationer på hur åklagare ser på en professionell yrkesutövning och i förlängningen även hur man uppfattar lagen.

Rättsmaskineriet som kontrast till (med)mänsklighet

Det torde hittills ha framgått att åklagare anser att det är objektiva ställnings-taganden som föregår deras åtalsbeslut. Nu är det emellertid inte så att åklagare är mekaniska hantlangare åt fru Justitia, även om det ibland verkar som om de själva vill framställa sig så. När vi diskuterar risken att lika ärenden bedöms olika vill de allra flesta åklagare tona ner en sådan risk om inte helt utsluta den. Det finns emellertid sätt att prata om olikheter i rättstillämpningen, men då åberopas ett annat perspektiv än det juridiska, nämligen den att ”det är mänskligt att fela”. I nedanstående exempel talar vi om misshandelsärenden där målsäganden (kvinnan) inte längre vill medverka:

Katarina: Men är det så att det är individuellt från åklagare till åklagare hur långt man driver det utan kvinnans samverkan.

Åklagare: Ja, det är klart att det är det säkert. (.) Ja (3.0) Det är det nog. Men vi har ju, vi har ju våra regler å, å (2.0) eh-

Katarina: fast de styr inte alltid, eller det går inte alltid-

Åklagare: Nä, det är ju, vi är ju människor allihop och vi gör ju olika bedömningar på o- på kanske samma material (2.0) så att eh- (2.0) det *är* svåra avväganden ibland, det är det faktiskt. (*Kvmh-2-K*)

Genom att åberopa andra sanningar än de juridiska – som att det är mänskligt att fela – kan åklagaren ovan tillstå ”olika bedömningar på samma material”. Det sker dock med stor tveksamhet. I utdraget nedan ryms däremot inte ett spår av samma tveksamhet. Återigen gäller det åklagares hantering av kvinno-misshandelsärenden. Denna intervjuperson är den enda som på eget initiativ föreslår att rättstillämpningen inte alltid sker enligt regelverket:

Katarina: Är det vanligt att det går till åtal om man har bara kvinnans berättelse?

Åklagare: Det hänger på hur pass ambitiös man är som åklagare tror jag.

Katarina: Ja, ja. (2.0) Det kan vara olika bedömningar-

Åklagare: ja, det kan det säkert vara.

Katarina: -hur långt man driver det?

Åklagare: Om man ska vara riktigt ärlig så, så hänger det nog mycket på vad det är för åklagare det hamnar hos, vad det är för distrikt det hamnar i och (.) kanske hur mycket man har att göra just den da'n. Man är så fullständigt överlupen med arbete just den da'n av andra väsentliga saker så kan det ju vara att man (1.0) jag är inte främmande för det att man då (.) tänker det här kanske inte går ändå. Det är ju mänskligt. (*Kvmh-5-K*)

Om administrativa tillkortakommanden och avvikelser från regelverket konstrueras som ”mänskliga”, förekommer hänvisningar till ”medmänsklighet” för att förklara en förstående inställning. Sålunda kan åklagare inta ett empatiskt och engagerat förhållningssätt vilket då framställs som skilt från den lidelsefria lagen. Samma åklagare som ovan citerades berättar hur hon betraktar kvinnomisshandel dels som ett rättsligt ärende, dels som ett samhällsproblem som engagerar henne som ”vanlig medborgare”:

Åklagare: Ja, jag ser kanske tvådelat, jag ser en sak med mål som är här och de, det är nog mycket en yrkesattityd att man involverar inte mycket känslor i jobbet. Man ska inte göra det helt enkelt. Man måste hålla distans till det. Det är ett hantverk som ska utföras det här. Och sen kanske jag ser det som en vanlig medborgare, som ett problem som Sverige har att ta itu med. Alla andra länder också naturligtvis (.) men det (.) ja, att det ska man göra. Så det tycker jag är väldigt angeläget. Och jag har ju varit på den här brottskommittén och jag vet att socialdepartementet håller på med det här [studien ifråga] och (.) /---/13 Så delar det upp sig, jag sköter det hantverksmässigt på mitt jobb, utan (.) det är som alla andra mål, det ska in på skrivbordet och ut härifrån. Det är den ena biten, men sen som en vanlig medborgare så ser jag att (.) man tar itu med den här saken, man tar itu med det här som man har tagit itu med trafikolyckorna. (*Kvmb-5-K*)

Åklagaren aktualiserar två perspektiv – det juridiska och det (med)mänskliga – och konstruerar dem som tvärt avskurna från varandra. Därigenom lyckas hon, vid sidan av den känslolösa yrkesattityden, yrka på att hon även har ett medmänskligt samhällsengagemang. Hon visar dessutom prov på detsamma genom att framhålla att hon är insatt i kvinnomisshandelsfrågor även utanför hennes omedelbara yrkesområde: ”...jag har ju varit på den här brottskommittén och jag vet att socialdepartementet håller på med det här”.

Som diskuterats i tidigare avsnitt kan åklagare med hänvisning till lagar och regler framhålla sina valmöjligheter som ytterst begränsade. Begränsningar av det slaget formuleras i synnerhet mot bakgrund av en medmänsklig aspekt. Den tidigare citerade åklagaren som framhöll sin skyldighet att åtala gjorde så i relation till tanken om att det var synd om gärningsmannen:

Åklagare: Nu vet jag att (.) den utredare på krim som, som gjorde det här han tyckte nog lite synd om den här Andersson och var inte sådär hemskt övertygad om att jag borde väcka åtal. Han tyckte nog att den här Andersson bara hade burit sig dumt åt ungefär.

¹³ Fyra rader är bortklippa där åklagaren diskuterar kvinnomisshandelns ”ärfthet”.

Katarina: Att det kunde räcka med en reprimand liksom.

Åklagare: Jaja (lätt skritt). (2.0) Och rent mänskligt sett kan man ju tycka det va.
(Mutor-8-K)

Den åklagare som åberopade skyldigheten att *inte* åtala relaterade likaså förklaringen till en medmänsklig aspekt. I detta fall gällde det en målsägandes belägenhet som han beskrev så här:

Åklagare: Så blir det (.) en halvdassig anmälan och man når inte fram utredningsmässigt och då är det ju hemskt (.) med ett avskrivningsbeslut (.) för *dom*.

Katarina: För den enskilda kvinnan?

Åklagare: Ja, visst. Så att det får man ju ha klart för sig ju och liksom förstå.
(Kvmbh-7-M)

Båda åklagarnas redogörelser aktualiserar två olika bedömningsgrunder: dels en medmänsklig bedömning av sakers tillstånd som rymmer empatisk förmåga, dels en juridisk bedömning som inte ser förmildrande omständigheter i aktörernas personliga belägenheter. Att alternera mellan olika perspektiv kan jämföras med Goffmans (1981:124ff) ”*footing*”, det vill säga möjligheten att framföra yttranden utifrån varierande positioner. För åklagare som skiftar mellan ett ”medmänskligt” och ett juridiskt perspektiv kan en empatisk hållning medges samtidigt som man åberopar den i sammanhanget överordnade lagen.

Vad säger denna åtskillnad mellan juridiska och (med)mänskliga hänsyn? Den rättsliga organisationens ärendehantering konstrueras i det närmaste som en evigt malande maskin där råmaterialet (i form av anmälningar) bearbetas på ett standardiserat och förutsägbart sätt. Lika förutsägbart, tycks det, beslutar maskinen (snarare än individen) när en anmälan inte längre utgör lämpligt råmaterial utan istället avvisas från processen (jfr. Feldmans, 1994, diskussion om äldre forsknings syn på beslutsfattande). På samma sätt framstår lagen som reifierad: som ”något annat än en mänsklig produkt – så som ett naturens faktum, ett resultat av kosmiska lagar, eller en manifestation av gudomlig vilja.” (Berger & Luckmann 1966:106, min övers.¹⁴).

¹⁴ Jag har tagit mig friheten att översätta texten i singularis för att relatera till ”lagen”. I originaltexten pratar man om reifikation som uppfattningen om mänskliga produkter ”så som...”

Avslutande kommentarer

Vilken mening och innebörd ger åklagare det objektivitetskrav de arbetar under? Ett sätt att schablonartat sammanfatta svaret på frågan, är med två påståenden som genomsyrar åklagarnas framställningar: 1) objektivitet är absolut nödvändigt, 2) objektivitet är praktiskt möjligt. Objektivitet är nödvändigt med hänsyn till rättssäkerhet. Det är också praktiskt möjligt att fatta objektiva beslut – något som sker med hjälp av lagen, regelverket och den juridiska skolningen.

Samtidigt går det att utläsa mer av åklagarnas utsagor. Anspråk på objektivitet görs inte bara uttryckligen i relation till beslutsfattande utan uttrycks även implicit i en karakteristisk åklagarstil. Man skulle kunna säga att åklagarna ger prov på rättsväsendets objektiva ordning med ett utmärkande sätt att prata (saklighetens språk), ett karakteristiskt sätt att förhålla sig till arbetet (icke-moraliserande, lidelsefritt), ett specifikt sätt att beskriva och förklara yrket (fritt från eget beslutsutrymme). Man presenterar en åklagarstil som *i sig* tycks framföras som bevis på att beslut fattas på objektiv grund.

Sannolikt är det så att i en intervju med en ”utomstående” – som i detta fall – blir det särskilt viktigt för åklagaren att hänvisa till och försvara den objektiva ordningen, om inte annat för att det skänker den egna yrkesutövningen legitimitet. Men som också Baker (2002:778) betonar ska intervjuer hellre ses som samtal som sker inom de sociala världar som intervjuerna handlar om, snarare än som en ”time-out” från desamma. Jag tror därför att ett rimligt antagande är att den åklagarstil som här tecknats kan återfinnas även i andra kontext än den som utgörs av en intervju. Andra officiella sammanhang, både i rättslig miljö och i t.ex. kontakter med media, torde påkalla vikten av att ”visa upp” objektivitet. Adelswärd (1989) påpekar t.ex. att hon slogs av den ”neutrala atmosfär” och ”korrekta likgiltighet” som präglade de domstolsförhandlingar hon studerade.

Den bild av sig själva och sin yrkesutövning som åklagarna presenterade för mig bör främst beskrivas som en officiell åklagarstil. En sådan blir särskilt viktig om publiken betraktas som möjliga kritiker av verksamheten. Jag föreställer mig att samma ordval och försäkringar om ”rätt” förhållningssätt inte är lika viktiga i samtal åklagare emellan.

Inom gruppen ”vet” man att arbetet i huvudsak bedrivs korrekt och man behöver sannolikt inte demonstrera detsamma ideligen.

Icke desto mindre är det intressant att granska åklagarnas (officiella) beskrivningar av den egna uppgiften. Sådana yrkesmässiga beskrivningar syftar till att presentera och förorda specifika sätt att förstå verkligheten (jfr. Miller 1991). En traditionell hållning inom svenskt rättsväsende är att rättsskipning

sköts av funktioner snarare än personer (jfr. Diesen 2005:76). Utifrån en sådan verklighetsbeskrivning är det fullt rimligt att problematiken kring eget beslutsutrymme får en underordnad betydelse.¹⁵ Funktionen och yrkesutövningen antas vara så kringskuren av regelverket att inget sådant utrymme erbjuds. Det är också en verklighetsbeskrivning som överensstämmer med åklagarnas benägenhet att – i intervjusammanhanget – framställa sig som hårt reglerade, näst intill utbytbara byråkrater

Forskning kring rättsligt beslutsfattande behöver emellertid inte utgå från ovanstående sätt att förstå verkligheten. Om vi istället intar hållningen att rättsligt beslutsfattande är en ”komplex och subtil verksamhet” som är sammanvävd med andra samhällsliga processer, erkänns beslutsfattandets komplicerade karaktär (Emerson & Paley 1994:231-232). En sådan ansats vore önskvärd i svenska undersökningar av rättsliga beslut, i synnerhet eftersom den svenska modellen representerar ett hårt reglerat rättssystem som detta till trots uppvisar diskriminerande drag (Diesen et al. 2005). För som Baumgartner (1994:162) framhåller kan ett visst godtycke i det egna beslutsutrymmet aldrig helt och fullt utplånas i rättstillämpningen:

If discretion can never be totally abolished from law, then, and if social discrimination inevitably arises from discretion, it follows that law will always be discriminatory to some extent. Wherever it exists, there will be legally advantaged and disadvantaged people /---/. An end to social inequities in the handling of legal cases may well require nothing less than an end to law itself... (ibid.)

Det förefaller dock mindre troligt att lagen inom en överskådlig framtid skulle komma att avskaffas. Så länge lagen utgör en grundläggande samhällslig institution är vi betjänta av empiriskt ”kontextkänsliga” studier; forskning som följer upp konstaterandet *att* diskriminering i lag och rättstillämpning förekommer, med frågor kring *hur* det sker.

Referenser

- Adelswärd, V. Aronsson, K. & Linell, P. (1988). Discourse of blame. Courtroom construction of social reality from the perspective of the defendant. *Semiotica*, 71, 261-284.
- Adelswärd, V. (1989) ”Defendants’ Interpretations of Encouragements in Court: The Construction of Meaning in an Institutional Context”, *Journal of Pragmatics* 13:741-749.

¹⁵ Det ska tilläggas att man *inom* åklagarväsendet har systematiska genomgångar i syfte att upptäcka avvikelser i t.ex. påföljder i olika regioner. Jag syftar mer på en allmän diskussion som t.ex. även inbegriper forskningen på området.

- Atkinson, M. J. & Drew, P. (1979) *Order in Court. The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London: The MacMillan Press.
- Atkinson, M. J. (1992) "Displaying Neutrality: Formal Aspects of Informal Court Proceedings" pp. 199-211 in Drew, P. & Heritage, J. (eds.) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: University Press.
- Atkinson, P. (1992) "The Ethnography of a Medical Setting: Reading, Writing and Rhetoric" *Qualitative Health Research* 2 (4):451-474.
- Austin, J.L. (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.
- Bergmann, J. R. (1998) "Introduction: Morality in Discourse" *Research on Language and Social Interaction* 31 (3-4):279-294.
- Billig, M. (1996) *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, C. (1997) "Membership Categorization and Interview Accounts", in Silverman, D. (ed.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: SAGE.
- Baker, C. (2002) "Ethnomethodological Analyses of Interviews", pp. 777-796 in Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (eds) *Handbook of Interview Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Baumgartner, M P. (1994) "The Myth of Discretion", pp. 129-162 in Hawkins, K. (ed.) *The Uses of Discretion*. Oxford: Clarendon Press.
- Clayman, S. (1992) "Footing in the Achievement of Neutrality: the Case of News-Interview Discourse", pp. 163-198 in Drew, P. & Heritage, J. (eds.) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: University Press.
- Conley, J. M. & O'Barr, W. M. (1990) *Rules Versus Relationships. The Ethnography of Legal Discourse*. Chicago: The University of Chicago Press.
- DeVault, M. L. & McCoy, L. (2002) Institutional Ethnography: Using Interviews to Investigate Ruling Relations. pp. 751-776 in Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (eds) *Handbook of Interview Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T., Pettersson, T. (2005) *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Drew, P. & Heritage, J. (eds.) (1992) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekelöf, P. O. & Edelstam, H. (2002) *Rättegång I*. Åttonde rev. upplagan. Stockholm: Norstedts juridik.
- Emerson, R. M. (ed.) (1983) *Contemporary Field Research*. Boston: Little, Brown.

- Emerson, R. M. (1996) "Konstruktionen av grovt våld och våldsoffer – att framställa ett besöksförbud" s 25-54 i Åkerström, M. (red.) *Kriminalitet, kultur, kontroll*. Stockholm: Carlssons.
- Emerson, R. M. & Paley, B. (1994) "Organizational Horizons and Complaint Filing", pp. 231-248 in Hawkins, K. (ed.) *The Uses of Discretion*. Oxford: Clarendon Press.
- Eriksson, K. (1995) Motsträvighet som anomali i rättsväsendet – poliser och åklagare om kvinnomisshandel. SOU 1995:60, del B. *Kvinnofrid – huvudbetänkande från Kvinnovåldskommissionen*.
- Feldman, M. S. (1994) "Social Limits to Discretion: An Organizational Perspective", pp. 163-183 in Hawkins, K. (ed.) *The Uses of Discretion*. Oxford: Clarendon Press.
- Free, M. D. (2002) "Race and Presentencing Decisions in the United States: A Summary and Critique of the Research", *Criminal Justice Review* 27 (2):203-226.
- Foucault, M. (1993) *Diskursens ordning*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Frohmann, L. (1991) "Discrediting Victims' Allegations of Sexual Assault: Prosecutorial Accounts of Case Rejections", *Social Problems* 38 (2):213-226.
- Frohmann, L. (1996) "Hard Cases: Prosecutorial Accounts for Filing Unconvictable Sexual Assault Complaints", *Current Research on Occupations and Professions* 9:189-209.
- Frohmann, L. (1997) "Convictability and Discordant Locales: Reproducing Race, Class, and Gender Ideologies in Prosecutorial Decisionmaking", *Law & Society Review* 31 (3):531-555.
- Garfinkel, H. (1988) "Evidence for Locally Produced, Naturally Accountable Phenomena of Order, Logic, Reason, Meaning, Method, etc.", *Sociological Theory* 6 (spring):103-109.
- Goffman, E. (1981) *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hobbs, P. (2003) "'Is that what we're here about?': a Lawyer's Use of Impression Management in a Closing Argument at Trial" *Discourse and Society* 14 (3):273-290.
- Holsánová, J. (1998) "Att byta röst och rädda ansiktet. Citatanvändning i samtal om 'de andra'" *Språk & Stil* 8:105-133.
- Holstein, J. A. (1992) "Producing People: Descriptive Practice in Human Service Work" pp. 23-39 in Miller, G. (ed.) *Current Research on Occupations and Professions*, Vol. 7. Greenwich, CT: JAI Press.
- Holstein, J. A. (1993) *Court-Ordered Insanity: Interpretive Practice and Involuntary Commitment*. New York: de Gruyter.

- Hughes, G. (1994) "The Historical Development of the Register Barrier in Professional Language" pp. 37-47 in Gunnarsson, B-L., Linell, P., Nordberg, B. (eds.) *Text and Talk in Professional Contexts*. Uppsala: ASLA, The Swedish Association of Applied Linguistics.
- Jacobsson, K. (1997) "Den misshandlade kvinnan i den rättsliga processen" i *Väld mot kvinnor*. BRÅ-rapport 1997:2. Stockholm: Brottsförebyggande Rådet.
- Jacobsson, K. (2000) *Retoriska strider. Konkurrerande sanningar i döv världen*. Lund: Palmkrons förlag.
- Jacobsson, K. (2005) *Mutor och moral – motstridiga versioner i svenska rättsfall*. Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University (2005:1). Lund: Sociologiska institutionen.
- Jacobsson, K. & Wästerfors, D. (2003) "På tal om mutor" s 109-122 i *Förebyggande metoder mot ekobrott. En antologi*. Rapport 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Katz, J. (2001) "From How to Why. On Luminous Description and Causal Inference in Ethnography (Part 1)" *Ethnography* 2 (4):443-473.
- Komter, M. L. (1994) "Accusations and Defences in Courtroom Interaction", *Discourse & Society* 5 (2):165-187.
- Leijonhufvud, M. (1996) *Etiken i juridiken*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Linell, P. & Jönsson, L. (1991). Suspect stories. In Marková, I. & Foppa, K. (eds), *Asymmetries in Dialogue*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Lipsky, M. (1980) *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Ma, Y. (2002) "Prosecutorial Discretion and Plea Bargaining in the United States, France, Germany, and Italy: A Comparative Perspective", *International Criminal Justice Review* 12:22-52.
- Maynard, D. W. & Manzo, J. F. (1993) "On the Sociology of Justice: Theoretical Notes From an Actual Jury Deliberation", *Sociological Theory* 11 (2):171-193.
- Mac Murray, B. K. (1988) "The Nonprosecution of Sexual Abuse and Informal Justice", *Journal of Interpersonal Violence* 3 (2):197-202.
- Miller, G. (1991) *Enforcing the Work Ethic: The Rhetoric and Everyday Life in a Work Incentive Program*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Miller, G. & Silverman, D. (1995) "Troubles Talk and Counselling Discourse. A Comparative Study" *The Sociological Quarterly* 36 (4):725-747.
- Nordqvist, P. (2003) *Med åtskillnad som medel – polisens och åklagares berättelser om mutor*. Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University (2003:2). Lund: Sociologiska institutionen.
- Philips, S. U. (1998) *Ideology in the Language of Judges. How Judges Practice*

- Law, Politics, and Courtroom Control*. Oxford: Oxford University Press.
- Potter, J. (1996) *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: SAGE.
- Rainville, G. (2001) "An Analysis of Factors Related to Prosecutor Sentencing Preferences", *Criminal Justice Policy Review* 12 (4):295-310.
- Schutz, A. (1943) "The Problem of Rationality in the Social World", *Economica*, New Series 10 (38):130-149.
- Scott, M. & Lyman (1968) "Accounts" *American Sociological Review* 33:46-62.
- Spohn, C., Beichner, D., Davis-Frenzel, E. (2001) "Prosecutorial Justification for Sexual Assault Case Rejection: 'Guarding the Gateway to Justice'", *Social Problems* 48 (2):206-235.
- Steinberg, A. (1984) "From Private Prosecution to Plea Bargaining: Criminal Prosecution, the District Attorney, and American Legal History", *Crime & Delinquency* 30 (4):568-592.
- Wennstam, K. (2002) *Flickan och skulden: en bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Bonnier.
- Wennstam, K. (2004) *En riktig våldtäktsman: en bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Bonnier.
- Wilmot, K. A. & Spohn, C. (2004) "Prosecutorial Discretion and Real-Offense Sentencing: An Analysis of Relevant Conduct Under the Federal Sentencing Guidelines", *Criminal Justice Policy Review* 15 (3):324-343.
- Winfrey, T. L., Kielich, L., Clark, R. E. (1984) "On Becoming a Prosecutor", *Work and Occupations* 11 (2):207-226.
- Zimmerman, D. H. & Boden, D. (1991) *Talk and Social Structure. Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.
- Åkerström, M., Jacobsson, K., Wästerfors, D. (2003) "Reanalysis of Previously Collected Material" pp. 344-357 in Seale, C., Giampetro, G., Gubrium, J. F. & Silverman, D. (eds.) *Qualitative Research Practice*. London: SAGE.

ABSTRACT

This article presents results from a research project, the main aim of which is to analyze media representations of youth robberies in a number of Swedish newspapers during the five year period 1998–2002. Prominent patterns in the way media report these crimes are mapped using content analysis, and discussed in terms of their potential consequences. The theory of so called moral panics plays an important part in these discussions. When it comes to the growing ‘racialization’ of youth crime in public debate, the youth robberies are a phenomenon – as well as a concept – vested with great symbolic powers. It is thus important to scrutinize the ways in which interpretations, values and attitudes are formed in this area.

Key words

Moral panics, youth robberies, content analysis, ethnicity.

Simon Lindgren är Fil Dr i sociologi och verksam vid Umeå universitet. Hans forskning handlar om media, populärkultur och ungdomskultur.

Simon Lindgren

”Ungdomsrån” – uppkomsten av ett begrepp

I september 1999 riktade svenska medier plötsligt intresset mot ett fenomen som framställdes som nytt och alarmerande. Ungdomar som rånade andra ungdomar på mobiltelefoner, klockor och dyra jackor i storstadsområdena presenterades i termer av en ny brottsvåg som sköljde över landet. Mediernas uppmärksamhet gentemot denna typ av brott förblev sedan förhållandevis intensiv under ett par år, men avtog gradvis mot slutet av 2002. Mediernas reaktion på dessa brott har sedan studerats inom ramen för projektet ”Mediebilderna av ungdomsrån – konstruktioner och konsekvenser” (finansierat av *Brottsofferfonden*) och det är resultat från den studien som presenteras här. Fokus riktas särskilt mot det symboliska etablerandet av företeelsen ”ungdomsrån”, det vill säga mot att i socialkonstruktionistiska termer kartlägga den karriär som begreppet har gjort. Den totala rapporteringen om ungdomsrån i Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet under perioden 1998–2002 utgör den empiriska basen för detta. För att samla in data har en rad sökningar gjorts i de två fulltextdatabaserna *Mediearkivet*¹ som inkluderar Aftonbladet och Svenska Dagbladet och *PressText*² som inkluderar Expressen och Dagens Nyheter.

Även om själva ordet ”ungdomsrån” rimligtvis har använts vid något enstaka tillfälle i massmedierna tidigare så framträder det från och med den senare delen av 1999 med en helt ny kraft. I Aftonbladet och Svenska Dagbladet förekommer ordet aldrig i någon artikel före den 9/9 1999. I Dagens Nyheter förekommer ordet en gång under 1997 och en gång under 1998 och i Expressen förekommer ordet en gång under 1998 och en gång i april 1999. I september 1999 används det plötsligt i närmare 30 artiklar i de fyra tidningarna. Introduktionen av ”ungdomsrån” som begrepp i massmedierna ägde således rum just denna månad. Detta mönster kan sättas i relation till de inom semiotiken centrala begreppen denotation och konnotation. Denotation handlar om

1 Se www.mediearkivet.se

2 Se www.presstext.prb.se

vad en text eller ett ord står för i bokstavliga och uppenbara termer (Berger 1999:80). Före brytpunkten 1999 var det främst den denotativa innebörden av termen "ungdomsrån" som stod i fokus vid de få tillfällen som den användes. Man använde helt enkelt den språkliga konstruktionen *ungdoms-rån* för att beteckna rån i vilka någon av, eller båda, parterna var ungdomar. Detta illustreras av citatet nedan, som är ett utdrag ur den kronologiskt första artikeln i det analyserade materialet som använder begreppet.

Flera fall av ungdomsrån

Flera rån där ungdomsgång var inblandade skedde på fredagskvällen. Tre män rånedes och misshandlades av ett femtontal ungdomar i 13-15-årsåldern vid 19.30-tiden i närheten av Mälarhöjdens tunnelbanestation. Först blev en av männen attackerad bakifrån. En av killarna i gänget vred om hans arm och försökte ta plånboken som mannen hade i bakfickan. Mannen försökte hålla i plånboken men blev skullad och tvingades släppa den (DN 15/3 1997).

I samband begreppets genombrott påbörjas emellertid en förskjutning mot en användning av ett ungdomsrånsbegrepp med en bredare konnotativ innebörd. Konnotation syftar på de olika kulturella betydelser som är kopplade till en term (Berger 1999:79). Ungdomsrånsbegreppet blir således kraftfullt först i samband med att det kommer att stå för en hel problematik med sina givna aktörer, miljöer och motiv. Stuart Hall förklarar detta:

Labels are important, especially when applied to dramatic public events. They not only place and identify those events; they assign events to a context. Thereafter the use of the label is likely to mobilise *this whole referential context*, with all its associated meanings and connotations (Hall et al 1978:19).

Uppgiften i det följande består i att utforska vad Hall kallar "referentiell kontext": ungdomsrånens sammanhang. Vad är ett "ungdomsrån"? Inom innehållsanalysen talar man om "analysenheter" och "kodningsenheter" (Bergström & Boréus 2000:50ff). Analysenheten, som i det här fallet utgörs av de studerade tidningarnas totala innehåll (annonser undantagna) under de utvalda åren, är den textmassa i vilken man registrerar förekomsten av någon eller några kodningsenheter. Dessa kan exempelvis vara vissa ord, teman eller argument. Kodningsenheten i detta sammanhang är fenomenet "ungdomsrån" i bemärkelsen ungdomar som rånar andra ungdomar. För att registrera de artiklar som därmed blir aktuella för projektet har arbetet gjorts i tre steg.

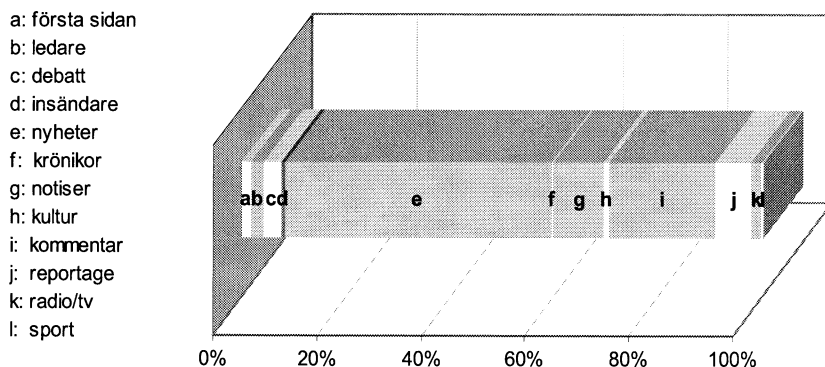
- För det första har en sökning i båda databaserna gjorts, avseende alla fyra tidningar under samtliga studerade år, utifrån sökordet ”ungdomsrån”.
- För det andra genomfördes två trunkerade sökningar (ungd*+rån, ung*+rån) på samma analysenhet för att fånga in de artiklar som behandlar samma fenomen men utan att använda själva ordet ”ungdomsrån”.
- För det tredje gjordes en manuell genomgång av det insamlade materialet för att sortera bort de artiklar som var irrelevanta för projektet. Den största gruppen av artiklar som exkluderades i detta steg handlade om unga människor som begått rån, men inte mot andra ungdomar.

Mediereaktionens intensitet

Det totala antalet artiklar som på så vis samlades in var 268. Av dessa har 34 procent publicerats i Dagens Nyheter, 28 procent i Expressen, 20 procent i Svenska Dagbladet och 18 procent i Aftonbladet. Denna uppgift är kanske främst intressant i och med att den illustrerar att de två kvällstidningarna, trots att de allmänt kan anses vara mer inriktade mot sensationsjournalistik, står för mindre än hälften av artiklarna. Detta säger förvisso ingenting om på vilket sätt man har tagit upp ungdomsrånen, men väl något om den generella uppmärksamhet som ägnats åt fenomenet. Alla tidningar har uppmärksammat ungdomsrån som företeelse, men det är anmärkningsvärt att skillnaderna är så pass stora. Dagens Nyheter har exempelvis tagit upp ämnet i dubbelt så många artiklar som Aftonbladet. Det är svårt att bedöma vad detta förhållande egentligen representerar. En viktig poäng som det emellertid illustrerar är att mediediskussionen om ungdomsrån inte på något vis kan sägas ha utspelats huvudsakligen i kvällspressen. Mer exakt återfanns 54 procent av artiklarna om ungdomsrån i morgontidningarna, medan 46 procent återfanns i kvällstidningarna. Några jämförelsepunkter: Sökordet ”Knutby” (januari – april 2004) leder till 582 träffar (artiklar) varav 61 procent återfinns i kvällstidningarna. Sökordet ”Big Brother” (januari – december 2003) ger 1626 träffar varav 83 procent i kvällstidningarna. Sökordet ”Hamas” (januari 2000 – december 2003) ger 1074 träffar, varav 32 procent i kvällstidningarna.

När det gäller artiklarnas fördelning över dagspressens olika genrer är spridningen förhållandevis stor. Om det är föga överraskande att det främst är i form av nyheter, kommentarer och notiser som ungdomsrån behandlas, så är det desto mer slående hur frågan genomsyrar tidningarnas alla delar. Medan ”Knutby” främst huserar på inrikessidorna, ”Hamas” på utrikessidorna och ”Big Brother” på nöjessidorna, sprider sig ungdomsrånsfrågan tämligen brett över en rad olika genrer.

Figur 1. Artiklarnas fördelning över olika genrer 1998–2002 (N=268).



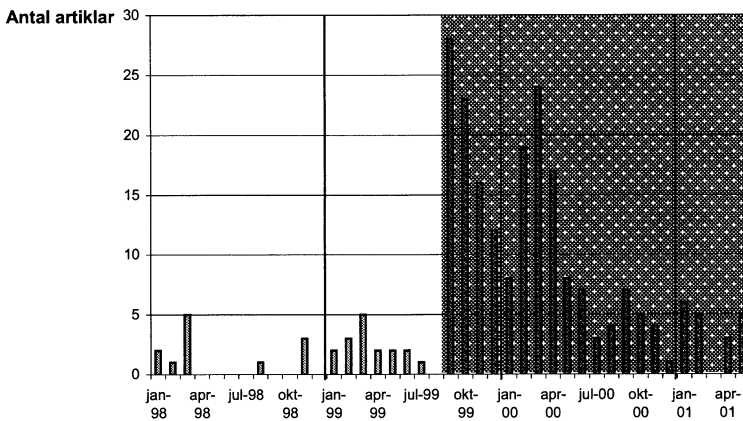
Ytterligare en intressant aspekt som framträder när materialet analyseras kvantitativt är hur plötsligt och kraftfullt själva begreppet (och den därmed kopplade företeelsen) "ungdomsrån" gör entré i medierna. Det är onekligen lockande att redan i detta skede, innan någon analys av det egentliga innehållet i artiklarna företagits, dra paralleller till teorier om så kallade moraliska paniker (Cohen 1972; Jenkins 1992; Thompson 1998; Springhall 1998). Ett av de drag som särskilt utmärker denna typ av intensiva massmediala reaktioner är nämligen just deras flyktighet (Goode & Ben-Yehuda 1994:33ff). Reaktionen kommer ofta plötsligt, varefter det givna fenomenet ligger i mediernas och det övriga samhällets fokus för en tid, för att slutligen försvinna på samma hastiga sätt.

De moralpaniker som hittills belysts av olika forskare kan följaktligen alltid tidsbestämmas förhållandevis exakt: Videovåldsdebatten i Sverige startade exempelvis i och med att ett temaavsnitt av tv-programmet *Studio S* sändes 1980 (Höjdestrand 1997), på samma sätt kan starten för den moralpanik som omgav den så kallade ravekulturen sägas ha börjat i och med polisens tillslag mot klubben Docklands i Nacka i februari 1996. Detta är händelser som anger det som Stanley Cohen, som myntade begreppet moralisk panik, kallar för "impact", det vill säga tidpunkten vid vilken objektet för reaktionen ger sig till känna i offentligheten (Cohen 1972:23). Denna händelse föregås av en varningsfas och åtföljs av en "inventering" (den period under vilken en preliminär bild av det nyligen upptäckta fenomenet formas) och slutligen en reaktionsfas. Det är under den sistnämnda fasen som företeelsen bearbetas. Olika lösningsförslag presenteras, experter uttalar sig och till sist kan en sorts diagnos ställas. Som Cohen ser det blir konsekvensen av dessa faser att den temporärt störda sociala ordningen på ett symboliskt plan kan återställas. När man har enats

om det aktuella fenomenets orsaker, centrala karaktärsdrag och konsekvenser, samt om hur man ska förhålla sig till det i tanke och handling, är faran så att säga över. "Paniken" tar således slut.

Om man utgår från dessa olika faser, när man betraktar medias uppmärksamhet gällande ungdomsrån mellan 1998 och 2002, kan punkten för "impact" tveklöst bestämmas till september 1999 (Figur 2). Det var under denna månad som det största antalet artiklar om ämnet publicerades och månaden definierar också startpunkten för en intensiv medieuppmärksamhet riktad mot ungdomsrånen. Denna planade först ut i jämn takt för att sedan öka en aning under våren 2002 varefter den avtog mer bestämt.

Figur 2. *Artiklarnas fördelning över tid 1998–2002 (N=268).*



Den plötsligt ökade medieuppmärksamheten tycks ha föranletts av att tidningarna nåtts av uppgiften om att 70 rån med unga offer och gärningsmän hade ägt rum i Stockholm under den föregående månaden (augusti 1999). Den "markanta ökningen", i kombination med ett återopande av denna siffra, förekommer i en rad artiklar vid denna tid:

Ungdomsrånen har ökat kraftigt. Bara i augusti anmäldes 70 rån (DN 7/9 1999).

Ungdomsrånen ökar kraftigt i Stockholm. Bara i augusti anmäldes 70 rån och polisen befarar att mörkertalet är betydligt större än så (Expressen 8/9 1999).

Det är den senaste tidens kraftiga ökning av antalet ungdomsrån i innerstaden som har fått polisen att fundera på nya arbetssätt. Enbart under augusti anmäldes 66 rån (SvD 9/9 1999).

I augusti anmäldes 70 rån med ungdomsgäng inblandade jämfört med 27 samma månad i fjol (Expressen 10/9 1999).

Ungdomsrånen blir allt vanligare / ... / I augusti anmäldes 70 ungdomsrån (Expressen 14/10 1999).

Att döma enbart av den massmediala reaktionens intensitet och avgränsning i tid skulle man således kunna tala om mediebevakningen av ungdomsrån i termer av panik. Reaktionen är bred – den återfinns i alla de studerade tidningarna och genomsyrar flera olika typer av innehåll (Figur 1) – och följer dessutom den typiska tidssekvensen (Figur 2). Men för att man med större säkerhet ska kunna hävda att detta mönster uttrycker en moralisk panik måste förstås även själva innehållet i artiklarna kartläggas närmare.

En moralisk panik?

Det är viktigt att betona att benämmandet av en reaktion som en moralpanik inte är liktydigt med ett fullständigt avdramatiserande av "panikens" objekt. Bland moralpanikteorins kritiker tycks detta förhållande ofta missförstås, delvis som en följd av den något oförsiktiga användningen av begreppet, bland annat hos medierna själva. Det bör därför klargöras att begreppet moralisk panik, som det tolkas här och av de flesta forskare som tillämpar det, inte bär på ett antagande om att en reaktion är obefogad. Man kan således tala om exempelvis artiklar som handlar om gruppvåldtäkter bland svenska ungdomar på charterresor som uttryck för en moralisk panik, utan att därmed ifrågasätta att våldtäkter ägt rum. På samma sätt skulle den mediala beskrivningen av risken för att det kan vara pedofiler som tar hand om våra barn på dagis kunna tolkas i moralpanikens termer, utan att samtidigt förringa det vedervärdiga i sexuella övergrepp mot barn. Att tala om något som en moralisk panik innebär däremot att man vill peka på en särskild typ av återkommande, till sin form stereotyp, massmedialt reaktionsmönster. Detta innebär att medieuppmärksamheten ökar plötsligt och att den saknar proportioner (Hall et al 1978:16).

Låt oss då titta på de tillgängliga siffrorna: Det vi har att tillgå när det gäller utvecklingen av antalet ungdomsrån är *Brottsförebyggande rådets* rapport som berör Stockholm och Malmö. Enligt denna fördubblades antalet polisanmälda ungdomsrån i båda dessa städer från 1998 till 1999 (BRÅ 2000:19). Detta konstateras på basis av siffror för hela 1998 samt första halvåret 1999. I Malmö anmäldes 210 rån 1998 och 196 under perioden januari till juni 1999. För Stockholm var siffrorna 682 respektive 613. När det gäller antalet artiklar om ungdomsrån i det studerade materialet motsvarar dock skillnaden mellan 1998

och 1999 ett åtta gånger så stort antal artiklar (från 12 till 96 stycken).

I och med att några av de mest intensiva månaderna när det gäller mediernas fokus på ungdomsrån inföll i slutet av 1999 kan också en jämförelse med september 1999 som brytpunkt vara av intresse (jfr Figur 2): Under det år som förlöpte mellan september 1998 och augusti 1999 publicerades 20 artiklar. Detta kan jämföras med tolv månadersperioden mellan september 1999 och augusti 2000 för vilken antalet artiklar är 169. Även här rör det sig alltså om en ökning på omkring 700 procent, att jämföra med en påstådd ökning av antalet ungdomsrån på omkring 100 procent. Att jämföra ökningen av antalet tidningsartiklar med ökningen av ungdomsrån är förstas problematiskt av en rad olika, statistiska och andra, anledningar. En jämförelse mellan antalet involverade individer och medieutrymmet hade sannolikt varit mer rättvisande, men hade också framtvingat en rad nya bryderier om hur man kan – eller inte kan – räkna.

Poängen med detta, något haltande, resonemang är emellertid att illustrera att man inte på något sätt kan betrakta medieuppmärksamheten som ett mått på den faktiska förekomsten av en given företeelse. Antalet ungdomsrån ökade marginellt från 1997 till 1998 medan antalet artiklar om ungdomsrån i de studerade tidningarna halverades. Antalet ungdomsrån ökade med 100 procent från 1998 till 1999 samtidigt som det antal artiklar som ägnades åt företeelsen ökade med 700 procent. Detta kompliceras ytterligare av faktumet att kriminalstatistiken i sig är behäftad med problem. *Brottsförebyggande rådet* skriver t.ex. i sin rapport att den ökning som man kan se förvisso dels kan spegla en faktisk ökning ”men också en ökad anmälningsbenägenhet hos ungdomar som blivit rånade” (*ibid.*:7). Detta har att göra med vad en forskargrupp under Stuart Halls ledning diskuterat som ”sensibilisering”, det vill säga en utveckling mot en ökad känslighet för vissa typer av brott under givna perioder som påverkar såväl polisen som människor i övrigt:

(P)olice sensitisation to, and mobilisation to deal with, selected ‘targetted’ crimes increase both the number the police turn up, and the number the public report. / ... / (P)ublic anxiety about particular ‘highlighted’ offences also leads to ‘over-reporting’ (Hall et al 1978:10).

Statistiken och mediernas framställningar växelverkar således med varandra. En ökad uppmärksamhet riktad mot ett visst brott från polisens sida leder till en ökad känslighet för detta från mediernas sida, vilket i sin tur leder till en tilltagande oro hos allmänheten samt därmed till en ytterligare ökad känslighet hos polisen etc. *Brottsförebyggande rådet* sammanfattar svårigheterna med brottsstatistiken när man skriver:

Det är förvisso knappast troligt att allmänheten skulle vara helt opåverkad av faktorer som den mediala uppmärksamheten, polisens aktiviteter för att öka anmälningsbenägenheten, möjligheten att få ersättning från försäkringsbolagen etc. Samtidigt är det knappast troligt att hela den ökning som visas i anmälningsstatistiken / ... / till fullo skulle kunna förklaras av en ökad anmälningsbenägenhet, och att ungdomsrånen i själva verket inte alls har ökat. / ... / Man bör också vara medveten om att begreppet ”polis-anmälda rån” kan vara förrädisk eftersom det leder tanken till att ett rån de facto har begåtts, vilket inte är alldeles självklart (BRÅ 2000:20).

De svenska kriminologerna Felipe Estrada och Jerzy Sarnecki vänder sig också mot den dåligt underbyggda bilden av ett ökande ungdomsvåld (se t.ex. Estradas essä i *Dagens Nyheter* 2000-02-02 samt Estradas & Sarneckis debattartikel i *DN* 2001-12-27). Trots mediernas larmrapporter om ett ökande ungdomsvåld på senare år har ungdomsbrottsligheten enligt Estrada i själva verket legat på en stabil nivå sedan 1970-talet. Summan av hans och Sarneckis resonemang blir att vi måste inse att även om man inte kan utesluta att ungdomsrånen har ökat, så kan inte oron över problemet förklaras bara genom att hänvisa till brottsutvecklingen. Med detta lämnas denna typ av jämförelser mellan mediebilderna av ungdomsrån och de faktiska ungdomsrånen därhän för denna gång. Vad som däremot ska stå i fokus är den mediala konstruktionen av ungdomsrån som företeelse. ”Ungdomsrån” har nämligen konsekvenser som går utöver antalet ungdomar som de facto rånar och rånas och dessa konsekvenser har mindre att göra med vad som verkligen händer än med karaktären, omfattningen och intensiteten hos den massmedierade reaktionen (Hall et al 1978:17). Denna reaktion tycks vidare i fallet ungdomsrån kunna karaktäriseras som en moralisk panik. Mediareaktionens plötsliga intensitet och tydliga avgränsning i tid talar för det. Dessutom föreligger en rad mönster i rapporteringens innehåll som ytterligare understryker detta.

Bilden av ungdomsrån

Vi ska uppehålla oss vid ett av projektets delmål: Hur framställningen av ungdomsrån ser ut i de studerade medierna. Fokus för dessa analyser kommer att ligga på hur ungdomsrånens orsaker, händelseförlopp och konsekvenser presenteras:

1. Vilka faktorer betonas när det gäller upprinnelsen till brottsituationen?
2. Hur beskrivs rånens förlopp?
3. Hur resonerar man när det gäller ungdomsrånens konsekvenser för såväl de direkt drabbade som för samhället i stort?

När det gäller de involverade parterna riktas intresset mot mediebilderna av offer och gärningsmän:

4. Vilka egenskaper och attribut tillskriver medietexterna de involverade parterna? Hur ser de journalistiska konstruktionerna av offer respektive gärningsmän ut?

För att besvara dessa frågor har materialet som helhet kodats och bearbetats i enlighet med ett angreppssätt som beskrivs i Tabell 1, och som brukar benämnas "the constant comparative technique" (se t.ex. Wimmer & Dominick 2003:86ff). Poängen med denna strategi är att man inledningsvis, om än givetvis alltid med en förhållandevis omfattande förförståelse, är så öppen som möjligt inför det material man studerar. Genom löpande konstruktion av preliminära koder och successiv abstrahering av tolkningen växer en förståelse av vilka som är materialets tongivande dimensioner och teman fram.

Tabell 1. Schematisk presentation av tillvägagångssättet vid kodningen av materialet.

- | | |
|--|---|
| 1. Provisorisk kodning. | <i>Alla artiklar kodas manuellt rad för rad. I början skapas ofta nya koder. Artiklarnas olika formuleringar och teman jämförs löpande med andra som redan kodats. Målet med jämförelsen är att avgöra om innehållet kan tilldelas en redan befintlig kod, eller om en ny kod måste skapas.</i> |
| 2. Utveckling och förfinande av koderna. | <i>Koderna revideras hela tiden allteftersom tydligare regler för vad de representerar formuleras. Idéer om teoretiska dimensioner och relationer inom systemet av koder börjar ta form.</i> |
| 3. Sökande efter relationer och teman bland koderna. | |
| 4. Integration av data i en teoretisk struktur. | <i>Mönstret utvecklas ytterligare genom att relationer mellan olika teman lyfts fram. De kodade kategorierna förs samman i olika överordnade grupper. Detta illustrerar det induktiva inslaget i angreppssättet. Genom successiv abstrahering går man från delarna mot helheten.</i> |

I analysarbetet har *NVivo*, ett program för datorunderstödd kvalitativ analys, använts. I det första steget (jfr Tabell 1) registrerades samtliga 268 artiklar varefter de kodades en efter en. Detta resulterade i att 95 fria koder skapades. Under det andra och tredje steget sammanfördes dessa till grupper av koder. Dessa visade sig, trots det induktivt influerade och relativt öppna arbetssättet, stämma väl överens med de grupper som Cohen beskriver i sin klassiska studie:

The themes are classified into three categories: (i) *Orientation*: the emotional and intellectual standpoint from which the deviance is evaluated; (ii) *Images*: opinions about the nature of the deviants and their behaviour; (iii) *Causation*: opinions about the causes of the behaviour / ... / [iv] The set of opinions dealing with solutions or methods of handling the behaviour (Cohen 1972:51).

Det vore nog svårt att tillhandahålla något vattentätt försvar gentemot den kritiker som skulle hävda att det enbart är min förförståelse – mina förväntningar om vad jag skulle komma att finna – som har lett till denna likhet med Cohens kategorier. Likheter med hans terminologi behöver emellertid inte vara uttryck för att jag saknat förmågan att se utanför vissa förväntade kategorier, utan kan också vara följden av de moraliska panikernas tendens till likformighet genom tiden och rummet. Cohens begreppsapparat har nämligen visat sig vara tillämpbar även för andra studieobjekt än hans eget. Insikten om att överensstämmelsen är mycket stor mellan olika moraliska paniker talar således för att de begreppsliga kategorierna kan generaliseras. Den danska medieforskaren Kirsten Drotner har beskrivit dessa likheter i termer av 'historisk amnesi', och skriver angående detta:

Every new panic develops as if it were the first time such issues were debated in public, and yet the debates are strikingly similar (Drotner 1992:52).

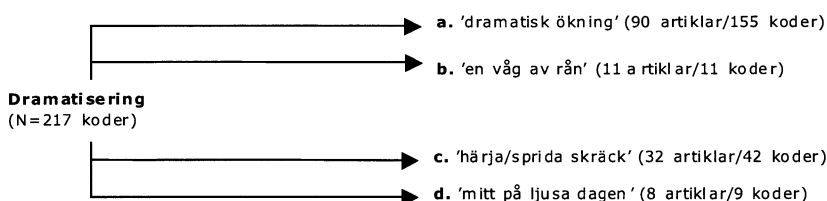
Utgångspunkter: Tidningarnas grundläggande orientering i relation till ungdomsrånen

Efter den mediala reaktionens startpunkt följer, som sagt, en inventeringsperiod under vilken medierna initialt tolkar och framställer den aktuella företeelsen. Gradvis övergår denna fas till en annan, som är präglad av en mer organiserad reaktion. Snart kan man, enligt Cohen, identifiera hur den typiska texten för den föreliggande moralpaniken produceras gång på gång. Likheten mellan de olika artiklarna är många gånger så slående att artiklarna förefaller vara identiskt konstruerade av en primitiv dator. Som Cohen formulerar det med en referens till Michael Frayns science fiction-roman:

It would be quite feasible to get the digital computer from *The Tin Men* to programme a few basic composite stigma stories (Cohen 1972:55).

När det gäller de utgångspunkter utifrån vilka mediernas grundläggande orientering gentemot ungdomsrån formades kunde tre huvudsakliga dimensioner identifieras. Dessa kan benämnas *dramatisering*, *förutsägelse* och *avslöjande*. Den dramatiserande dimensionen byggs upp av fyra olika typer av formuleringar: (a) sådana som talar om att en "dramatisk ökning" av ungdomsrånen har ägt rum, (b) sådana som gör gällande att de ungdomsrån som beskrivs är att betrakta som delar i "en våg av rån", (c) sådana som beskriver hur de som utför rånen "härjar" och "sprider skräck" och slutligen (d) sådana som påtalar att rånen sker "mitt på ljusa dagen" (Figur 3).

Figur 3. Dimensionen 'dramatisering'.



Att ungdomsrånen framställs på ett dramatiskt sätt i medierna är föga överraskande. Det är ett väl känt faktum att brottslighet, inte minst den som begås av ungdomar, "uppfyller kraven på mediedramaturgi och på många olika sätt passar själva nyhetsproduktionens villkor" (Pollack 2001:13). Mediernas urval av nyheter är inte godtyckligt utan följer en rad konventioner. Potentiella nyhetshändelser måste inte bara vara praktiskt möjliga att publicera utan måste också ha vissa specifika karaktärsdrag. Dessa kriterier brukar diskuteras i termer av nyhetsvärdering. En lång rad forskare har i olika texter från 1960-talet och framåt understrukt att "nyheterna" inte är liktydigt med vad som har hänt, utan snarare med vad som kan betraktas och framställas som "nyhetsvärdigt". De flesta sådana resonemang, om att nyheter måste ha vissa karaktärsdrag, bygger på ett eller annat sätt vidare på den modell som utvecklades av Johan Galtung och Mari Ruge 1965. De skrev att: "(s)ince we cannot register everything, we have to select, and the question is what will strike our attention" (Galtung & Ruge 1965/1973:52). I anslutning till samma tema konstaterar Stuart Hall att:

Journalists speak of 'the news' as if events select themselves. Further, they speak as if which is the 'most significant' news story, and which 'news angles' are most salient are divinely inspired. Yet of the millions of events which occur every day in the world, only a tiny proportion ever become visible as 'potential news stories': and of this proportion, only a small fraction are actually produced as the day's news in the news media (Hall et al 1978:234).

Det är alltså flera olika kriterier som leder till att något i slutänden blir en "nyhet". Ungdomsrånen uppfyller en rad av dessa: De har en hög *frekvens* som kan sägas öka med hög *hastighet*. Historierna om rånen är *spännande* och *actionfyllda*, samtidigt som *plötsligheten* i ökningen kombinerad med det *oväntade* i att barn rånar andra barn leder till en känsla av nyhet. För det första skrivs det alltså om en "dramatisk ökning". Med hjälp av ord som "markant", "revolutionerande", "lavinartat", "otroligt" och "kraftigt" betonar man att ungdomsrånen nu ökar med en mycket högre hastighet än tidigare.

(U)ngdomsrånen ökar markant (Expressen 14/1 1998).

– Det är en revolutionerande ökning i år (Aftonbladet 14/7 1998).

Det har ökat dramatiskt på senare tid (Expressen 16/11 1998).

Stölder och rån av mobiltelefoner har de senaste åren ökat lavinartat. Antalet anmälningar i Storstockholm har bara på ett år ökat med 20 procent. – En otrolig siffra (Aftonbladet 25/11 1998).

Stockholmspolisen varnar nu för att personrån då ungdomar rånas av andra ungdomar ökar kraftigt i City (SvD 24/3 1999).

Ungdomsrånen har ökat kraftigt. Bara i augusti anmäldes 70 rån och fram till halvårsskiftet anmäldes lika många personrån som under hela förra året (DN 7/9 1999).

Vid sidan av de många referenserna till denna ökning finns för det andra en uppsättning artiklar som talar om ungdomsrånen som uttryck för en "våg" som "drabbar unga" (DN 23/3 1999). Vidare beskrivs utvecklingen som en "farsot" som "går som en löpeld genom skolorna" (Expressen 16/3, 15/6 2000). För det tredje är språkliga konstruktioner som innehåller formuleringarna "härjar" och "sprider skräck" vanligt förekommande:

Den löst sammansatta gruppen av sammanlagt fem killar i åldern 11-15 år härjade i olika konstellationer under hela hösten. De höll till på Söder, kring Slussen och i city (DN 10/1 1998).

Det är inte bara i city unga rånargäng slår till. Även i förorter härjar ligor som ofta är mycket välorganiserade och har stor lokalkännedom (DN 24/3 1999).

Ungdomsliga spred skräck på T-banan (Expressen 22/11 1999).

Ungdomsliga sprider skräck i Huddinge (Expressen 17/12 1999).

Enligt källor har de kriminella ungdomarna skapat ett eget skräckvälde (Expressen 26/2 2001).

Fräck mopedstödliga härjar i Danderyd (SvD 27/10 2001).

I relation till denna kategori av uttryck kan man slutligen sätta den som består av formuleringar som betonar att ungdomsrånen sker "mitt på ljusa dagen" (Aftonbladet 14/7 1998) eller "mitt på blanka dan" (SvD 4/11 1999). Sådana formuleringar ger en känsla av att ingen går säker och av att rånarna kan "slå till" (DN 24/3 1999) när man minst anar det.

Med hänvisning till tidigare resonemang ska vi här inte försöka oss på någon jämförelse mellan dessa formuleringssätt och ordval å den ena sidan och de faktiska förhållandena å den andra. Uttrycksformer av det här slaget har emellertid en hel del gemensamt med det som Stanley Cohen kallar "översrapportering". Med detta åsyftar han det sätt på vilket mediernas framställnings-sätt när det gäller brottslighet i allmänhet och ungdomsbrottslighet i synnerhet tenderar att präglas av en melodramatisk vokabulär och en förstärkning av just de element i historierna som ger dem deras nyhetsvärde. Han exemplifierar detta genom att visa på hur man i beskrivningen av de gängbråk som han studerade kan identifiera:

/ ... /(t)he regular use of phrases such as 'riot', 'orgy of destruction', 'battle', 'attack', 'siege', 'beat up the town' and 'screaming mob' (Cohen 1972:31).

Här spelar man onekligen på den inneboende kraften i olika starka begrepp, vilket också är fallet när det gäller ungdomsrånen. En och samma ökning, vilken den än må vara i exakta procent, beskrivs på en och samma gång som "kraftig", "lavinartad", "revolutionerande" och "otrolig" – och i vissa artiklar helt enkelt som en "ökning". Vad krävs egentligen för att man ska kunna

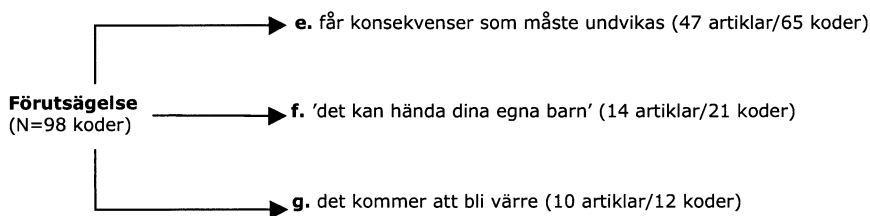
tala om att en grupp rånare "härjar"? Två rånförsök eller tio fullbordade rån? Stanley Cohen är starkt värderande i sina tolkningar av sådana här mönster: "How many shop windows have to be broken for an 'orgy of destruction' to have taken place?" (ibid.:32), frågar han sig och menar vidare att medierna och deras publik i sådana här sammanhang har förlorat greppet om de ord som används. Han hänvisar till en artikel från 1970 av Terry Ann Knopf i vilken hon visar på hur ordet "upplopp" har använts såväl för att benämna en händelse som resulterade i 43 dödsfall, 7000 arresteringar och förstörelse av egendom värd 45 miljoner dollar, som för att benämna en händelse som innebar att tre personer krossade ett skyltfönster (Knopf 1970). Hon menar vidare att den fortsatta användningen av ordet bidrar till en tilltagande emotionell laddning som gör att allmänheten tenderar att betrakta varje händelse som en "incident", varje incident som en "orolighet" och varje orolighet som ett "upplopp".

Både Cohen (ibid.) och Knopf (ibid.) uttrycker sig här i något konspiratoriska och anklagande termer. Det faktum att ungdomsrånen dramatiseras i pressen är emellertid inte att betrakta som ett uttryck för någon kalkylerad journalistisk sammansvärjning. Den engelska juristen Maggie Wykes sammanfattar det hela på ett utmärkt sätt:

/ ... / adherence to news values is not part of some journalistic conspiracy but an unconscious function of being a member of a professional collective with a long ideological and commercial history. Journalists themselves find it difficult to explain why a story is chosen as news. Some will talk of having a feel for a story or a nose for one. In essence, journalists share the same concepts and values as their audiences and, of course, they are audiences too. The relationship is reciprocal, an implicit agreement about what matters based on convention, interdependence and repetition (Wykes 2002:22f).

Nästa dimension i mediernas grundläggande orientering handlar om förutsägelser och består av tre huvudsakliga typer av formuleringar: (e) sådana som framhåller att ungdomsrånen är ett "akut" problem som "måste stoppas" innan det får allvarliga konsekvenser, (f) sådana som understryker att alla barn och ungdomar riskerar att bli rånade och (g) sådana som förutspår att även om ungdomsrånen har ökat så kommer det bara att bli värre i framtiden (Figur 4).

Figur 4. Dimensionen 'förutsägelse'.



Ett av den moraliska panikens bärande karaktärsdrag är just dess tendens att ständigt skapa förutsägelser. Det avvikande fenomen som moralpaniken kretsar omkring blir inte bara förstorat och dramatiserat, utan antas också återkomma i än värre former. Cohen beskriver detta som:

/ ... / the implicit assumption, present in virtually every report, that what had happened was inevitably going to happen again. Few assumed that the events were transient occurrences; the only questions were where [they] / ... / would strike again and what could be done about it (Cohen 1972:38).

En typ av sådana förutsäggande formuleringar är de som berättar om vilka följder utvecklingen av ungdomsrån kommer att få om den inte stoppas. De olika röster som kommer till tals i tidningarnas artiklar uttrycker då bland annat en oro för att ungdomars rättsuppfattning kommer att "urholkas", för att alltfler familjer ska drabbas, för att rasismen ska öka och för att de unga rånarna ska få svårigheter att bryta sin dåliga bana.

– I några fall är gärningsmännen i tolvårsåldern. Det visar hur viktigt det är att snabbt komma till rätta med det här (DN 13/7 1998).

– Jag är djupt oroad av utvecklingen. På sikt kommer den unga generationens rättsuppfattning att urholkas (DN 23/3 1999).

– Vi måste börja inse allvaret. De här killarna är morgondagens bankrånare (DN 24/3 1999).

– Något måste hända, säger Eva. Något som kan förhindra att fler familjer, fler barn och unga drabbas på det här sättet (Expressen 7/9 1999).

Många av rånarna har utländsk bakgrund och både polisen och politikerna är rädda för att rånerna ska öka främlingsfientligheten (Expressen 10/9 1999).

– Det här måste stävjas. Skolan måste ta ett vettigt grepp innan det blir värre. Sådana här händelser sväller lätt och går helt över styr om ingenting görs (DN 15/10 1999).

En ny typ av organiserad brottslighet utvecklas utmed förortslinjerna och i centrum, där ungdomsgång, ibland knappt ens tonåringar, rånar, misshandlar och förnedrar jämnåriga. Deras förakt för samhällets normer och lagar går så långt att vittnen och offer hotas med straff om de anmäler brotten eller berättar vad de sett. Flera ligor har sprängts men nya uppstår, och tyvärr är ungdomar med utländsk bakgrund överrepresenterade. Kan vi inte bryta utvecklingen får rasismen nya argument för sin hatpropaganda (Expressen 14/12 1999).

En annan typ av uttryckssätt är de som betonar risken för att vilka ungdomar som helst kan bli utsatta för rån av jämnåriga. Ingen tycks gå säker och det framstår som om det står utom allt tvivel att rånen kommer att fortsätta att äga rum. Frågan är bara var och när. Cohen menar vidare att när det gäller naturkatastrofer och olyckor är det avsaknaden av förutsägelser som får allvarliga följder. När det gäller sociala fenomen av detta slag anser han dock att det tvärtom är närvaron av förutsägelseerna som kan få katastrofala följder (Cohen 1972:38f).

Medierna kan egentligen inte anklagas för något här. Det är ju trots allt deras uppgift att tillhandahålla information om det som händer i samhället. Om man anlägger ett socialkonstruktionistiskt perspektiv blir det dock svårt att skaka av sig insikten om att medierna faktiskt spelar en mycket central roll i skapandet av ett fenomen som "ungdomsrån". De har för det första den definitions-makt som gör det möjligt att knyta samman ett enskilt begrepp med ett helt spektrum av betydelser. Stuart Hall understryker hur just sådana etiketter kopplar ihop företeelser med givna kontextfaktorer (Hall et al 1978:19). Det som då äger rum är det som Cohen benämner "symbolisering" – dvs. en process vars resultat blir att man så snart man hör ordet "ungdomsrån" vet vad det innebär: Vilka som begår dem, vilka som drabbas, var de äger rum, vilka som är deras motiv, konsekvenser och lösningar. Man kan anta att många händelser, som innan ungdomsrånsbegreppets etablering 1999 beskrevs av pressen i andra termer, kom att falla under detta begrepps paraply. I Dagens Nyheter skrev man den 10 januari 1998: "De unga rånarna hotade med kniv och rånade för att få tag i dyra jackor och mobiltelefoner i city. De tog struptag och muddrade 12-åringar på skolgårdar på Söder för att finansiera hamburgerköp och flipperspelande i city". Samma händelse hade i slutet av 1999 i korthet kunnat benämnas som ett "ungdomsrån". Det begreppet hade då nämligen kommit att innefatta hela denna kontext: Det rör sig om unga rånare (i plu-

ral), som rånar andra unga. Begreppet implicerar också det hotfulla beteendet, rånbytena och motiven.

För det andra utgör medierna en central agent i den ”sensibilisering” som berörts tidigare. Etablerandet av företeelsen ”ungdomsrån” i vårt kollektiva medvetande leder till en ökad vaksamhet och beredskap gentemot händelser som kan tolkas som ”ungdomsrån” och därmed till ett ”vidgande av fångstnätet” – dvs. till att händelser som tidigare betraktades som isolerade, slumpmässiga eller som varande i avsaknad av nyhetsvärde hänförs till denna nyetablerade term (Cohen 1972:84f). Man kan således betrakta det som att medierna spelar en mycket betydelsefull roll när det gäller själva tillkomsten av ”ungdomsrån” som företeelse. Denna roll blir särskilt påtaglig i och med att de, för det tredje, också kan tänkas skapa ungdomsrån i en mer bokstavlig bemärkelse. Cohen skriver: ”The societal reaction not only increases the deviant’s chance of acting at all, it also provides him with his lines and stage directions” (ibid.:164). Formuleringar av det slag som exemplifieras nedan kan mot bakgrund av detta kanske ses som potentiellt självuppfyllande profetior.

Man ska inte skrämmas, men man måste känna till verkligheten. Det är inte så smart att låta sina barn åka till stan med en massa pengar och tro att de får vara ifred (Expressen 14/1 1998).

– Föräldrar bör fråga sig om de verkligen ska släppa iväg sina 14-åringar till City (SvD 24/3 1999).

De flesta gymnasieeleverna på Latinskolan i Malmö har i dag egna mobiltelefoner. De har dem med sig i skolan eller när de är ute och roar sig. Det innebär också att de utsätter sig för stor risk att bli av med dem (Aftonbladet 26/5 1999).

Polisen i storstäderna slår larm om det ökande antalet anmälda ungdomsrån. När som helst på dygnet, nästan var som helst slår ynglingar till mot offren (SvD 2/11 1999).

– Jag är en hönsamma. Mina barn är väldigt hårt hållna. Men det hjälper ju inte, det går inte att skydda dem. Det här kan hända vem som helst, när som helst (SvD 22/2 2000).

– Det är framför allt genom att engagera sig som man kan hjälpa. Man kan inte tänka ”det där rör inte mig, utan andra människor”. Vem som helst kan bli ränad (Expressen 31/8 2000).

Just den här typen av konstruktioner beskrivs av den amerikanske sociologen Joel Best (1999:22), som menar att idén om att vem som helst kan drabbas är "unsettling, disturbing, frightening; it challenges our most basic assumptions about social order". Medieretorik som handlar om slumpmässigt våld implicerar att alla i samhället har ett intresse av att få ett slut på problemet. Om rånen är slumpmässiga så är allas barn i riskzonen och alla föräldrar har därmed anledning att vara oroad och att begära åtgärder. Best summerar det hela: "Typifying a problem with frightening examples, and then democratizing the risk – defining the threat as universal – is a recipe for mobilizing maximum social concern" (*ibid.*). En tredje och sista typ av närbesläktade uttryck är de som beskriver hur problemet kommer att bli värre och värre om det inte stoppas:

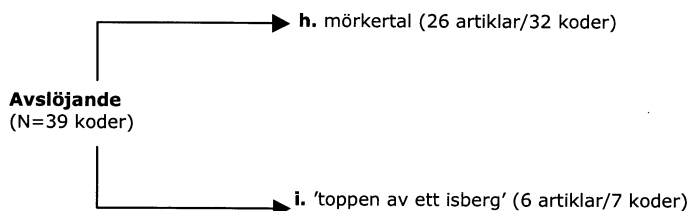
Och antalet rån kommer att öka. Det vet polisen. – Vi kommer att få ännu större problem (Expressen 14/1 1998).

Om vi inte får tag i problemet nu finns risken att det blir mycket värre i framtiden (DN 7/8 2000).

Om rån får ske i det tysta kommer det att bli ännu värre (Expressen 31/8 2000).

Den tredje och sista dimensionen som gäller mediernas grundläggande orientering i relation till ungdomsrånen kan benämnas *avslöjande*. Denna består av formuleringar som på olika sätt uttrycker en vetskap om att rånen inte bara är många och ökande, utan också om att ett stort antal rån aldrig anmäls eller rapporteras (Figur 5). Detta är uttryck som gör gällande att ungdomsrånen inte bara kommer att sträcka ut sig och expandera in i framtiden, utan att deras omfång redan idag sannolikt är mycket större än vi tror.

Figur 5. Dimensionen 'avslöjande'.



Formuleringar av det slag som exemplifieras nedan återfinns i Cohens terminologi under kategorierna "it's not so much what happened" och "it's not only

this”, vilka utgörs av uttryck som framhåller att det synliggjorda problematiska beteendet är ett förhållandevis litet problem jämfört med vilka de verkliga omständigheterna kan tänkas vara.

Bara i år har drygt 90 tonåringar anmält att de rånats på stan. Men mörkertalet är stort (DN 23/3 1999).

Bara i augusti anmäldes 70 rån och polisen befarar att mörkertalet är betydligt större än så (Expressen 8/9 1999).

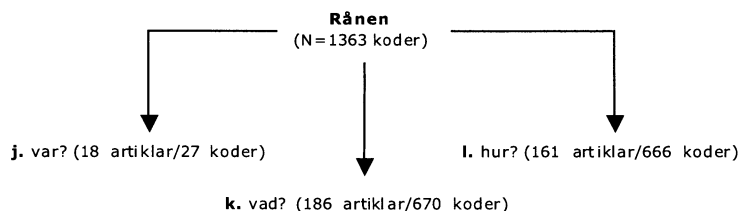
Enskilda poliser har uppgett mörkertalet till lika stort som antalet anmälda brott, men siffran är bara en uppskattning (Aftonbladet 5/12 1999).

Hur stort mörkertalet är vet givetvis ingen. Men Lars-Ingvar Karlssons erfarenhet säger honom att det förmodligen är stort. – Jag tror att det rör sig om dubbelt så många (SvD 23/2 2000).

Föreställningar om rånen, rånarna, offren och deras karaktärsdrag

På basis av de utgångspunkter som bygger upp den initiala reaktionen på ungdomsrånen formeras sedan ett antal föreställningar eller bilder av rånen. Innehållsanalysen av materialet resulterade i tre huvudsakliga dimensioner när det gäller dessa: Föreställningar om *rånen*, föreställningar om *rånaren* samt föreställningar om *offret*. Den första av dessa är uppbyggd av tre olika typer av formuleringar som gäller själva rån-situationen: (j) sådana som beskriver *var* rånen sker, (k) sådana som kommenterar *vad* som utgör rånens byte samt (l) sådana som berättar om *hur* rånen konkret utförs (Figur 6).

Figur 6. Dimensionen 'rånen'.



När det gäller det lilla antalet formuleringar som på ett eller annat sätt berör var rånen sker är mönstret förhållandevis enkelt. Det rör sig om uttryck som

klargör exakt var rånrisken är som störst och som ger den direkta eller indirekta uppmaningen att man ska akta sig för dessa platser. Kartläggningar av detta slag kan sägas vara besläktade med det ovan diskuterade förutsägelseelementet. Cohen (1972:39) skriver att "(w)here predictions were not fulfilled, a story could still be found by reporting non-events". Detta illustrerar faktumet att etablerandet och upprätthållandet av moraliska paniker och liknande reaktioner inte bara kan tolkas i ideologiska termer, utan att det också har en hel del att göra med mediernas produktionsvillkor. Tidningsredaktionerna följer sin egen särskilda rytm vilken i stor utsträckning styr vad som presenteras och hur (Tuchman 1978; Ekecrantz & Olsson 1994:42ff). Denna särskilda "nyhetsid" kan driva fram behovet av att framställa texter om givna frågor även om inget egentligt nytt har inträffat. Formuleringar som de två nedanstående utgör exempel på detta.

Ungdomsrån sker på T-centralen, Sergelgatan, Kungsgatan, Drottninggatan, Regeringsgatan och Hötorget när butikerna är öppna (Expressen 14/1 1998).

I genomsnitt rånas mer än en ungdom varje dag i Stockholms innerstad, visar en kartläggning som SvD gjort. Efter tre på eftermiddagen och tolv timmar framåt är risken störst att bli rånad – särskilt på fredagar och lördagar vid Skanstull, Medborgarplatsen, S:t Eriksgatan och i citykärnan. / ... / SvD har kartan över var risken att bli rånad är störst. (SvD 23/2 2000).

Låt oss då gå över till rapporteringen om rånens byten. Titeln på en informationsskrift om ungdomsrån som gavs ut av *Stödcentrum för unga brottsoffer* i Stockholm 2001 är "Hej kompis, får jag låna din mobil...?" (SFUB 2001). Att skriften har fått just denna titel speglar att en symbolisering ("symbolisation") i Cohens mening kan sägas ha ägt rum. Mobiltelefonen som objekt har nämligen i talet om ungdomsrån kommit att tillskrivas en alldeles speciell symbolkraft, trots att även andra rånbyten förstås förekommer. Ingenstans på skriftens omslag nämns något om vilken typ av brott som avses, endast att den är utgiven av *Stödcentrum för unga brottsoffer*. För var och en som är förtrogen med den mediala konstruktionen av "ungdomsrånen" står det emellertid genast klart. Genom referensen till mobiltelefonen aktiveras ungdomsrånens referentiella kontext. I 75 procent av de artiklar som ingår i studien återfinns beskrivningar av rånbyten och i 75 procent av dessa nämns mobiltelefoner. Konsekvensen av detta blir således att termen, givet att vissa textuella ramvillkor är uppfyllda, frikopplas från "/ .../ any previously neutral contexts" (Cohen 1972:40).

Den sista typen av formuleringar bygger upp den dimension som handlar

om rånsituationen. Dessa beskriver, precis som den föregående typen, specifika detaljer rörande själva genomförandet av rånet. När det gäller fokuseringen på denna typ av element skriver massmedieforskaren Peter Dahlgren (1987:45):

Handlingssätt och/eller medel som präglar brottshandlingar är oftast den beståndsdel som kan gestaltas mest fullständigt / ... / med en kort text. Denna beståndsdel svarar på frågan "hur gick det till?". Man kan ibland hitta en ovanlig detaljrikedom som gör att handlingssättet framstår som det primära i berättelsen.

När det gäller urvalet av dessa detaljer sätts nyhetsvärderingens mekanismer på nytt i arbete. Wykes visar på hur konfliktorienterade beskrivningar av våld i sådana här sammanhang utgör ett av de oftast återkommande inslagen i nyhetsgenren (Wykes 2001). Detta blir också tydligt i rapporteringen av ungdomsrånen. Beskrivningar av detaljer i rånens förlopp återfinns i 75 procent av alla artiklar och i den absoluta majoriteten av dessa framhålls just de våldsamma, brutala eller respektlösa dragen i rånarnas tillvägagångssätt.

15-åringen drog på sig ett par plasthandskar innan han gick fram till en 12-åring och talade om för honom att han skulle "rensas på pengar" (DN 10/1 1998).

En 13-årig pojke i ligan anklagas för att ha skjutit en 10-årig pojke två gånger i benet med luftpistol. 13-åringen gjorde sedan en blindavfyrning med vapnet riktat mot pojkens ansikte. – Det är makabert. Pojken trodde han skulle bli skjuten i ansiktet, säger en utredare (Aftonbladet 13/2 1999).

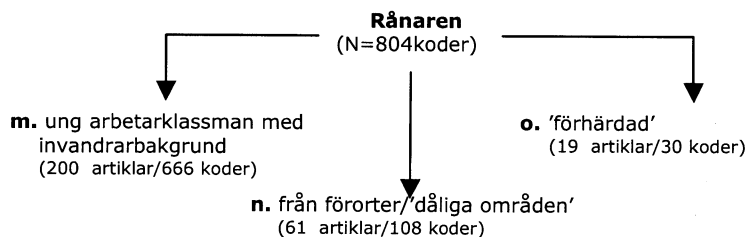
En pappa som ringer från Sollentuna berättar hur less han och hans omgivning är på våldet. För två år sedan tog några grabbar mopeden för hans då 15-årige son. Förra veckan var det dags igen. – En jämnårig kille håller fram en skruvmejsel mot honom på skolgården och kräver hans klocka. Han hotade att slå ihjäl min son om han berättade, sa att han visste var vi bodde. En bit bort stod killens kompisar (SvD 14/9 1999).

Fem maskerade ungdomar beväpnade med knivar och baseballträn rånade vid fyratiden på måndagsmorgonen andra ungdomar i en föreningslokal i Enskede, uppger TV 4 Stockholm. De fem tog sig in i lokalen där ungdomarna höll på att chatta på sina datorer. Där hotade de ungdomarna med knivar och baseballträn, band fast dem och försvann med mobiltelefoner, plånböcker och innehållet i ungdomarnas datorer. De drabbade ungdomarna kunde själva ta sig loss efter en stund och larma polisen (DN 27/2 2001).

Här riktas läsarens intresse mot plasthandskarna, luftpistolen, skruvmejseln, knivarna och baseballträna. Detta visar på brottsjournalistikens krav på spänning och dramatik och på detaljrikedomens roll när det gäller att uppfylla detta (Lindgren 2001).

Låt oss så gå över till den uppsättning av uttrycksätt som beskriver rånaren och dennes karaktärsdrag. Denna dimension innefattar tre huvudsakliga typer av formuleringar: (m) sådana som framhåller rånarnas sociala bakgrund (dvs. att de är unga, män och invandrare), (n) sådana som anger var de bor (dvs. i förorter och "dåliga områden") och (o) sådana som beskriver deras karaktärsdrag (dvs. att de är råa och förhårdade) (Figur 7).

Figur 7. Dimensionen 'rånaren'.



Att rånarnas ålder – faktumet att de är unga – framhålls när det gäller ungdomsrånen är givetvis inte särskilt förvånande. Att gärningsmännen (och även offren) är unga impliceras ju för det första av själva definitionen av företeelsen. Uppmärksammandet av åldersfrågan är för det andra en konsekvens av att ungdomsbrottslighet kan sägas vara ett av de tongivande problemområdena i den svenska samhällsdebatten (Estrada & Flyghed 2001:17). Ungdomars kriminalitet uppmärksammas särskilt mycket inte minst på grund av att unga människors beteenden kan tolkas som indikatorer på vart samhället är på väg. I debatten om "dagens ungdom" hanteras således betydligt större frågor som är kopplade till samhällets tillstånd och dess förändring i stort (Lindgren 2002). I linje med detta är formuleringar som beskriver hur "kriminaliteten kryper nedåt i åldrarna" (DN 29/9 1999) vanligt förekommande i tidningarna (115 artiklar/196 koder).

En annan omständighet som framhålls, men i relativt liten utsträckning (14 artiklar/17 koder), är rånarnas klassbakgrund. Det talas då bl.a. om hur ungdomar från "fattiga förorter" rånar de som har det "bättre ställt" (DN 23/3 1999). Vidare används begrepp som "underklassungdomarna" (DN 11/10 1999) för att beskriva rånarna. Det förekommer också att klass sätts i relation till andra stratifieringsgrunder i de förklaringar som tillhandahålls. Man säger att det handlar om "(v)i mot dom, med en gräns som verkar följa både klass

och etniskt ursprung” (SvD 2/11 1999). Detta för oss in på de formuleringar som är kopplade till rånarnas etniska tillhörighet. Dessa är nästan lika vanligt förekommande som de som rör rånarnas ålder (72 artiklar/162 koder, att jämföra med 115/196), vilket skulle kunna ses som en illustration av att etnicitet är nästan lika centralt som ålder i den mediala konstruktionen av ungdomsrånen. Parallellerna till Birminghamskolans klassiska studie av de engelska gaturån som kopplades till svarta ungdomar blir här tydliga (Hall et al 1978): Även om långt ifrån alla ”ungdomsrånare” har invandrarbakgrund så tycks bilden av gärningsmannen när det gäller dessa brott vara bilden av en invandrare. Hall et al (*ibid.*:51) skriver:

Although by no means all ‘muggers’ charged in this period were black, the situation and experience of black youths has, we believe, a paradigmatic relation to the whole ‘mugging’ phenomenon.

Att en sådan koppling tycks föreligga även när det gäller ungdomsrånen illustreras inte minst av titeln på den ovan nämnda informationsskriften ”Hej kompis, får jag låna din mobil...?”. Titeln har en viss bestämd konnotation. I exempelvis populärkulturella texter, mellanmänsklig humor och karikering är det den stereotype invandraren som inleder samtal med ”Hej kompis”. Betoningen av etnicitetsdimensionen har sannolikt inte bara att göra med att referenser till denna – inte minst när den sätts i relation till brott och avvikelser – har ett stort nyhetsvärde. Den brittiske medieforskaren Stuart Allan konstaterar i relation till detta att den diskursiva konstruktionen av dualismen mellan ”vita” och ”svarta” som ett hot mot social stabilitet och moral är allstädes närvarande i brottsjournalistiken (Allan 1999:168). Emfasen på etnicitetsaspekten har också ideologiska kopplingar. Brott begångna av invandrare kan nämligen betraktas som dubbla brott: både mot svenskheten och mot lagen. Wykes (2001:16) för ett liknande resonemang när det gäller det engelska samhället när hon skriver:

Being different from the dominant profile in Britain, which at its most powerful is white, middle-class, heterosexual, mature and male, makes such a citizen already deviant.

På samma tema konstaterar bell hooks (1992:1) att:

Opening a magazine or book, turning on the television set, watching a film, or looking at photographs in public spaces, we are most likely to see images of black people that reinforce and reinscribe white supremacy.

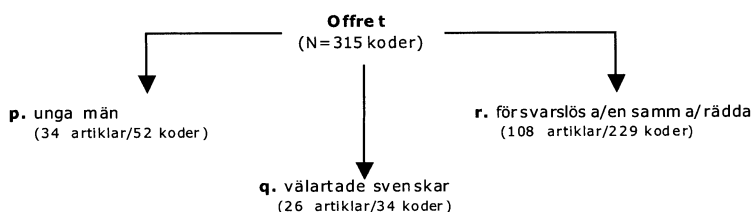
Vidare kan det särskilda framhävandet av etnicitet tolkas i termer av Cohens tankar om att objekten för moraliska paniker ofta blir till symboler för något långt mer djupgående än vad de egentligen står för (Cohen 1972:192). Dessa objekt, "folkdjävlar" ("the folk devils"), får agera syndabockar när man i samhället känner en oro inför olika typer av störningar i den rådande ordningen. I den symbolik och det språk som då används tenderar "de andra" att fungera som representanter för, men också symptom på, en rad olika störningar i den sociala ordningen. Det är då deras egenskap av att vara "de andra" (invandrarna, de homosexuella, veganerna etc.) som är nog så betydelsefull som det som för dem samman som grupp (deras etniska bakgrund, deras sexuella läggning, deras politiska åskådning etc.). I en kanske något högrävande och melodramatisk, men inte desto mindre illustrativ, passage beskrivs det brittiska samhällets förhållningssätt till den unge svarte rånaren på följande sätt av Birminghamforskarna:

The 'mugger' was / ... / a Folk Devil; his form and shape accurately reflected the content of the fears and anxieties of those who first imagined, and then actually discovered him: young, black, bred in, or arising from the 'breakdown of social order' in the city; threatening the traditional peace of the streets, the security of movement of the ordinary respectable citizen; motivated by naked gain, a reward he would come by, if possible, without a day's honest toil; his crime, the outcome of a thousand occasions when adults and parents had failed to correct, civilise and tutor his wilder impulses; impelled by an even more frightening need for 'gratuitous violence', an inevitable result of the weakening of moral fibre in family and society, and the general collapse of respect for discipline and authority. In short, the very token of 'permissiveness', embodying in his every action and person, feelings and values that were the opposite of those decencies and restraints which make England what she is. He was a sort of personification of all the positive social images – only *in reverse*: black on white. It would be hard to construct a more appropriate Folk Devil (Hall et al 1978:161f).

Kanske kan "ungdomsrånaren" i den svenska kontexten också tolkas i sådana termer. Hall och hans medarbetare menade att svarta och asiatiska personer tenderade att förekomma i den brittiska mytologin som symboler för hotande förändringsmönster rörande allt från sexualitet och livsstil till boende och kriminalitet. Ett liknande resonemang rörande "rasifieringen" av den svenska ungdomsbrottsligheten i allmänhet förs av Felipe Estrada (1999), som menar att en förklaring till samhällsdebattens fokusering på kriminella invandrarungdomar har att göra med den alltmer tilltagande sammankopplingen av brottsproblemet och "det främmande".

Slutligen innehåller även den dimension av uttryckssätt som beskriver ungdomsrånens offer i huvudsak tre typer av formuleringar: (p) de som framhåller att det är unga män som blir rånade, (q) de som betonar att rånoffren är välartade och svenska, samt (r) de som understryker att de som utsätts för ungdomsrån är försvarslösa och ensamma samt att upplevelsen gör dem rädda (Figur 8).

Figur 8. Dimensionen 'offret'.



Det kan inte sägas vara särskilt överraskande att offrens låga ålder och faktumet att de främst är pojkar framhålls. Oaktat det så illustrerar det två centrala poänger: För det första att inte bara gärningsmännens utan också offrens ungdom är av betydelse för den sociala konstruktionen av fenomenet "ungdomsrån". För det andra att det konstrueras som en entydigt manlig företeelse – både offer och gärningsmän är pojkar. I det ovan återopade citatet talar Stuart Hall och hans medarbetare om hur den unga svarta rånaren i 1970-talets England konstruerades som en "folkdjävul", dvs. en personifiering av en uppsättning positivt laddade sociala symboler i omvänd form. Mycket pekar på att detsamma är fallet också när det gäller mediebilderna av den svenska ungdomsrånaren och det är därför följdriktigt att ett inslag i konstruktionen av offret – den sociala typ som "rånaren" på den symboliska nivån angriper – tillskrivs dessa positivt laddade egenskaper i icke omvänd form: Offret är en välartad och svensk pojke. Mest framträdande bland de uttryckssätt som på olika sätt beskriver ungdomsrånens offer är emellertid de som talar om offren som försvarslösa och ensamma samt framhåller att de blir rädda:

– Jag mår mycket dåligt och ryser när jag tänker på det som har hänt. Allt var väldigt läskigt och nu känns det som om jag glömt allt jag lärt mig i skolan. Andreas har svårt att med ord beskriva hur det känns att bli pistolhotad men trots det inträffade gick han till skolan i går. Tillsammans med en kurator ska han bearbeta det som har hänt (Aftonbladet 8/10 1999).

Den kvällen inträffade sex rån i snabb följd längs röda linjen enligt det vid det la-

get välkända tillvägagångssättet. Ett gäng på 4-6 ungdomar som valde ut någon ensam och försvarslös och tvingade till sig pengar, mobiltelefoner och andra värdesaker (DN 22/11 1999).

Den unga kille eller tjej som utsätts för ett rån ska i fortsättningen få mycket mer stöd och hjälp än tidigare. Han eller hon ska inte behöva tveka att polisanmäla rånet. När rättegången äger rum ska salen fyllas av vänner, familj och andra stödpersoner, och en särskild jurist ska finnas vid offrets sida för att hjälpa till under processen. Den unga person som begår ett rån ska fångas upp omedelbart (DN 11/3 2000).

Mediebilden av ungdomsrånsoffret utgör den andra sidan av myntet i relation till konstruktionen av rånaren. Även offret tar således form som en social typ, vilken också den bör problematiseras. Den amerikanske sociologen Joel Best (1999:94) skriver:

By and large, we take the changing categories used to classify people for granted; we rarely ask why new categories appear, or how they arise. Even most sociologists ignore the social arrangements that generate new social types. One exception is research on the "manufacture" or "mass production" of deviants / ... /.

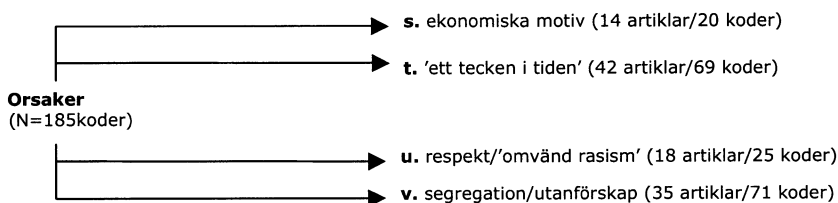
Med det vill Best betona att det inte bara är i konstruktionen av avvikarna, utan också i konstruktionen av offren som vi kan hitta svaren på viktiga frågor som rör hur man inom ramen för ett givet samhälle hanterar grundläggande frågor om rättvisa och ondska. Det sätt på vilket vi uppfattar en grupp av brottsoffer är resultatet av vad Best (ibid.) benämner "the victim industry". Denna vilar på en viktimiteringsideologi som befästs av en rad samverkande institutioner bland vilka rättssystemet, medicinen, akademien och massmedierna är de främsta. Den samhälleliga bilden av brottsoffer passar väl in i mediernas mall för att rapportera om sociala problem: För det första låter de sig typifieras i dramatiska termer – ett oskyldigt offer kontra en hänsynslös gärningsman (jfr Christie 1986/2001). För det andra är berättelser om brottsoffer relevanta i den bemärkelsen att de berör många. En bärande tanke i viktimiteringsideologin är nämligen betonandet av den stora risken för att drabbas – någonting som enligt Best (1999:105) underbyggs av "big numbers, broad definitions, and inclusive research". Vi tenderar därför att intressera oss för brottsoffren i och med att sannolikheten för att vi själva eller någon i vår närhet ska bli offer tycks vara stor. För det tredje uppfattas dessa berättelser som positiva i och med att de ofta illustrerar hur medkännande auktoritetsfigurer agerar för att ge offren förnyat hopp.

Samtliga dessa drag är också närvarande i medierapporteringen omkring ungdomsrånens offer: det berättas om försvarslösa offer och hänsynslösa gärningsmän, 'vem som helst kan drabbas' och politiker, poliser, föräldrar och lärare samverkar i etablerandet av projekt och stödcentrum för att hjälpa offren.

Teorier om problemets orsaker och lösningar

När Cohen beskriver moralpanikens kännetecken framhåller han det sätt på vilket redaktörer, politiker och andra experter ställer diagnoser och föreslår lösningar på det problem som föreligger. De olika förslag som då presenteras bildar i sin tur utgångspunkt för agerandet inom det nätverk av aktörer som bygger upp och säkerställer samhällets sociala kontroll. När det gäller de olika diagnoser och förklaringsmodeller som uttrycks i det studerade materialet kan man grovt identifiera fyra typer: (s) de som menar att rånerna kan förklaras med hänvisning till ekonomiska motiv, (t) de som ser rånerna som kännetecknande för den tid och det samhälle vi lever i, (u) sådana som menar att rånerna begås för att gärningsmännen vill sätta sig i respekt och (v) sådana som menar att ungdomsrånerna är en konsekvens av segregation och därmed följande känslor av utanförskap (Figur 9).

Figur 9. Teorier om ungdomsrånens orsaker.



I och med att det handlar om rån är det ganska självklart att ekonomiska motiv diskuteras. Man talar då exempelvis om hur "(k)illar från fattiga förorter och dåliga hemförhållanden rånar killar som har det bättre ställt" (DN 23/3 1999). Vanligare är emellertid förklaringar som ser ungdomsrånerna som "ett tecken i tiden" De ses då som symptom på något som ligger mycket djupare inbäddat i den sociala kontexten. Rånerna blir i dessa resonemang en oundviklig följd av hur samhället av idag ser ut.

Andelen ungdomar i Stockholm väntas öka med 20 procent de närmaste fem åren, och i takt med att andelen unga killar som har det struligt hemma ökar så kommer antalet rån att öka (Expressen 14/1 1998).

Rånen har dessutom antagit en allt djävare karaktär. Det beror, enligt flera poliser, på en alltmer utbredd respektlöshet för ordningsmakten bland ungdomar de senaste två åren (DN 13/7 1998).

De tonåriga gärningsmännen betar sig som filmvärldens maffiosos. De hotar att döda och skryter med sin egen farlighet för att komma åt mobiltelefoner, pengar och jackor (DN 23/3 1999).

(S)amhällsklimatet har blivit mycket hårdare, ungdomarna våldsammare och brottsligheten mycket tuffare. Samtidigt skär man ner på allt, polisen har inga resurser att bekämpa brottsligheten, och ungdomarna har lämnats åt sitt öde (DN 7/8 2000).

Närbesläktade med sådana förklaringar är de som gör gällande att rånen är konsekvenser av invandrarungdomars strävan att hantera sin situation i det svenska samhället – en situation som präglas av segregering och känslor av utanförskap. Rånhandlingarna ses då som delar i en strategi för att 'slå tillbaka' och sätta sig i respekt (jfr Åkesson 2005).

De här ungdomarna behöver nya förebilder. De har råkat illa ut och söker en ny trygghet eftersom de inte känner att de tillhör andra grupper i samhället (Expressen 10/9 1999).

Varför rånar då ungdomarna? Sarnecki talar om att ungdomar i förortererna går samman i gäng för att de "tidigt ser att de inte har den chans som andra ungdomar har". Förtryck och rasism skapar vrede och frustration i förortererna (DN 29/9 1999).

Många andra generationens invandrare, som är i tonåren men också äldre, känner att de inte hör hemma i det här samhället. Det finns ingen plats för dem. De vet inte om de har någon framtid, de ser väldigt få invandrare som lyckats med mer än att öppna korvkiosk. De som lyckats bäst, de som lever bäst och har mest pengar är de kriminella (Expressen 14/10 1999).

Det är heller ingen tillfällighet att det är svenska grabbar som rånas. Enligt Imran Ahmad är rånen, förutom att skaffa pengar, även ett sätt att få respekt genom fruktan och att visa sig kaxig inför kompisarna (SvD 6/2 2000).

– Alla som rånat mina pojkar och deras kompisar har haft invandrarbakgrund. Jag tolkar det som hämnd. Ett slags hat mot de "lyckade" innerstadsungarna och

Svensson-barnen. En reaktion mot det segregerade samhället, i vilket många unga invandrare känner att de inte har någon plats. Det är "dom" och "vi". Och det här är deras sätt att ta tillbaka lite (DN 8/12 2001).

Slutligen finns i materialet en rad olika röster som uttrycker förslag på åtgärder. Sådana yttranden återkommer i närmare hälften av artiklarna (114 artiklar/254 koder) och präglas genomgående av att man uppfattar en akut och påtaglig fara som måste stoppas. Argument för att trappa upp den sociala kontrollen är vanligt förekommande.

– Vi prioriterar de här brotten. Det är viktigt att man får tag på gärningsmännen så att man kan stoppa det här i tid. /... / Därför samlar integrationsborgarrådet Alf Samuelsson organisationer, forskare, polisen och tjänstemän i Stockholms stad för att försöka lösa problemen. Vad tycker du? Hur ska vi stoppa tonårsrånen i Stor-Stockholm? Ring in ditt förslag till Expressen i kväll! (Expressen 10/9 1999).

Ungdomsrånen i Stockholm har ökat drastiskt det senaste året. Polisen har kritiserat skolor i innerstaden för att de inte öppet tar tag i problemet (DN 15/10 1999).

Efter nyår ska söderortspolisen göra en kraftig insats för att stävja ungdomsbrottsligheten, med riktade insatser mot olika platser och fler patrullerande poliser vid tunnelbanestationerna (Expressen 14/12 1999).

Det här är kvinnan som ska ta krafttag mot de unga rånarna i Stockholm. Kristina Axén Olin, 37, borgarråd och ordförande i polisstyrelsen. I går träffade hon landshövding Ulf Adelson och länspolismästaren Gunno Gunnmo. – Det är mycket allvarligt, säger hon. I går var det krismöte om ungdomsrånen i Stockholm. Många insatser har gjorts under hösten – men mer måste till. Landshövding Ulf Adelson, länspolismästare Gunno Gunnmo, representanter från olika polisdistrikt och från Lugna Gatan fanns med på mötet med Kristina Axén Olin (m). – Ungdomsrånen ska prioriteras ännu mer av polisen i fortsättningen. Nu har vi också diskuterat olika andra sätt att gå vidare, berättar hon (Expressen 21/1 2000).

En betydelsefull faktor som ligger bakom sådana krav på, och uttryck för, eskalering är förstås de generella föreställningar som är resultatet av konstruktionen av "ungdomsrånen" som fenomen. De bilder som formats legitimerar de olika kontrollagenternas strategier: Vi har att göra med en grupp förhårdade brottslingar som kan slå till när som helst mot våra barn, som då riskerar att traumatiseras. Om man, som illustrerats i analyserna, uppfattar situationen som katastrofal och tror att händelserna kommer att upprepas i allt värre form,

är det givetvis rimligt att man tar till radikala metoder. Parallellt med att man efterfrågar ”hårdare tag” för att ”stoppa det här i tid” framställer man bilder av de som måste skyddas: ”Offren blir utsatta för en kränkning. De får en tagg som sitter kvar för livet” (Expressen 10/9 1999); ”– Våra pojkar är djupt kränkta, något de får bära med sig resten av sina liv, säger Jonas mamma” (Expressen 20/2 2000); ”(R)ånoffren brukar få gå igenom fem stadier av förnedring / ... / Majoriteten av alla ungdomsrån begås enligt polisen av ungdomar med invandrarbakgrund” (Aftonbladet 25/9 2000). Utmärkande är också att man inte bara argumenterar för en ökning av kontrollens grad, utan också för etablerandet av helt nya metoder. Ett sådant exempel utgörs av framhållandet av förträffligheten i ”citypolisens tuffa tag” som bl.a. utgjorts av ”punktmarkering av ungdomsgång som kommer in till stan”, ”videofilmning av kända gärningsmän”, samt av ”särskilda insatser för att offer snabbt ska kunna peka ut en gärningsman” (DN 21/1 2001).

Slutord

Innehållsanalysen av de fyra dagstidningarna under 1998–2002 visar att ungdomsrån var ett särskilt uppmärksammat fenomen under perioden. Rapportering om denna typ av brott återfinns i alla de studerade tidningarna. Artiklarna om ungdomsrån förekommer huvudsakligen som nyheter och kommentarer, men företeelsen behandlas i merparten av tidningarnas avdelningar. Medieuppmärksamheten var intensiv och koncentrerad. Den tog plötsligt fart i september 1999, för att sedan gå i allt svagare vågor och slutligen plana ut i förhållandevis jämn takt under den studerade tidsperioden. Det är uppenbart att ordet ”ungdomsrån” under den senare delen av 1999 kom att bli ett begrepp med en alldeles särskild konnotation. Det kom att stå för en given referentiell kontext – användningen av det aktiverade automatiskt en hel problematik med sina aktörer, miljöer och motiv.

I och med att ungdomsrånen knyter an till både kriminalitet och ungdomar har de onekligen ett högt nyhetsvärde. Det handlar om en ”ny” typ av brott som är kopplad till en åldersgrupp i relation till vilken frågor om samhällets väl och ve ofta knyts. Vidare har den medieteoretiska teoribildning som behandlar så kallade moraliska paniker – och som visat sig fruktbar i relation till en rad historiska och samtida debatter rörande såväl ungdomskulturer som brottslighet – framträtt som i hög grad tillämplig även i detta fall.

Inte minst i form av den medieuppmärksamhet som belysts i denna artikel framträder den *oro* för företeelsens konsekvenser för resten av samhället som av de amerikanska sociologerna Erich Goode och Nachman Ben-Yehuda (1994:33ff) framhålls som det första av fem kriterier som de menar måste

kunna iaktas för att man ska kunna tala om att en moralisk panik har brutit ut. De analyser som har presenterats ovan illustrerar också närvaron av de två nästföljande kriterierna. Man uppfattar ungdomsrånarna som en grupp som anses *hota* samhällets värderingar och intressen – man tänker i termer av ”vi” och ”de andra”. Dessutom tycks det råda *konsensus* om att det hot som gruppen utgör är äkta och verkligen orsakat av gruppen i fråga. Jag har också visat på hur reaktionen kan sägas vara *disproportionell* i relation till vad vi vet om ”de faktiska förhållandena”. Det femte och sista kriterium som Goode och Ben-Yehuda diskuterar är den redan berörda *flyktighet* som utmärker medieintresset. En moralisk panik dyker ofta upp plötsligt och försvinner inte sällan lika snabbt. Ibland kan en och samma moralpanik komma och gå på detta sätt i flera omgångar (jfr Figur 2).

En aspekt som framstår som särskilt intressant – i såväl empirisk som teoretisk mening – är den som berör etnicitet: ”Hänsynslösa invandrarkillar från dåliga områden rånar välartade och försvarslösa svenska pojkar för att sätta sig i respekt”. När det gäller den tilltagande ”rasifieringen” av ungdomsbrottsligheten i samhällsdebatten är onekligen just ungdomsrånen en företeelse – och ett begrepp – med stor sprängkraft. Det framstår därför som angeläget att närmare studera och problematisera forandet av tolkningar, värderingar och attityder på detta område. Massmedierna spelar onekligen en central roll i det sammanhanget. Mediernas framställningar utgör en viktig del i brotts-offrens bearbetning av ett brott (Lindgren et al 2001:217; Wallace 1998:92). Dessutom har ungdomsbrott, och inte minst våldsbrott som involverar ungdomar, som sagt ett högt nyhetsvärde vilket innebär att de blir lätt objekt för intensiv medieuppmärksamhet. De ofta polariserade och dramatiserade nyhetsberättelser som då produceras spelar också en betydelsefull roll för hur allmänheten tolkar och förstår det inträffade. De sätt på vilka de involverade parterna och rånens motiv, förlopp och konsekvenser begreppsliggörs och framställs utgör på ett mer övergripande plan en del i den symboliska och sociala konstruktionen av ”vi” kontra ”de andra”.

Referenser

- Allan, S. (1999) *News culture. Issues in cultural and media studies*. Buckingham: Open University Press.
- Berger, A. A. (1999) *Kulturstudier : Nyckelbegrepp för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, G. & Boréus, K. (2000) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Best, J. (1999) *Random violence: How we talk about new crimes and new victims*. Berkeley: University of California Press.

- BRÅ (2000) *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Brå-rapport, 2000:6. Stockholm: Fritzes.
- Christie, N. (1986/2001) "Det idealiska offret", s 46-60 i Åkerström, M. & Sahlin, I. (red) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Cohen, S. (1972) *Folk devils & moral panics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dahlgren, P. (1987) *Pressens bild av brottsligheten*. Brå information, 1987:1. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Drotner, K. (1992) "Modernity and media panics", s 42-64 i Skovmand, M. & Schröder, K (red) *Media cultures : Reappraising transnational media*. London: Routledge.
- Ekecrantz, J. & Olsson, T. (1994) *Det redigerade samhället: Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerande förnuftets historia*. Stockholm: Carlssons.
- Estrada, F. (1999) *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem: Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Estrada, F. & Flyghed, J. (2001) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Galtung, J. & Ruge, M. (1965/1973) "Structuring and selecting news", s 52-63 i Cohen, S. & Young, J. (red) *The manufacture of news : Social problems, deviance and the mass media*. London: Sage.
- Goode, E. & Ben-Yehuda, N. (1994) *Moral panics: The social construction of deviance*. Cambridge: Blackwell.
- Hall, S. et al. (1978) *Policing the crisis: Mugging, the state, and law and order*. London: Macmillan.
- hooks, b. (1992) *Black looks: Race and representation*. Boston: South End Press.
- Höjdestrand, E. (1997) *Det vedervärdiga videovåldet: Att återupprätta moralisk ordning*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Jenkins, P. (1992) *Intimate enemies: Moral panics in contemporary Great Britain*. New York: Aldine de Gruyter.
- Knopf, T.A. (1970) "Media myths on violence", *Columbia Journalism Review* 8 (Spring):17-18.
- Lindgren, M., et al. (2001) *Brottsoffer: från teori till praktik*. Stockholm: Jure CLN.
- Lindgren, S. (2001) "Våld mot huvudet: Om kriminaljournalistikens text och kontext", *RIG* 2001 (3): 129-40.
- Lindgren, S. (2002) *Modernitetens markörer: Ungdomsbilder i tid och rum*. Umeå: Sociologiska institutionen.
- Pollack, E. (2001) *En studie i medier och brott*. Stockholm: JMK.

- Saussure, F. (1970) *Kurs i allmän lingvistik*. Staffanstorps: Cavefors.
- SFUB (2001) *Hej kompis, får jag låna din mobil...?* Stockholm: Stockholms stad.
- Springhall, J. (1998) *Youth, popular culture and moral panics: Penny gaffs to gangsta-rap 1830-1996*. Basingstoke: Macmillan.
- Thompson, K. (1998) *Moral panics*. London: Routledge.
- Tuchman, G. (1978) *Making news: A study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Wallace, H. (1998). *Victimology: Legal, Psychological, and Social Perspectives*. Boston: Allyn & Bacon.
- Wimmer, R. & Dominick, J. (2002) *Mass media research: An introduction*. Belmont: Wadsworth.
- Wykes, M. (2001) *News, crime and culture*. London: Pluto.
- Åkesson, P. (2005): *Vi krigar mot svenskarna – unga rånare om hur och varför de begår brott*. Lund: Kriminalvetenskapligt nätverk.

ABSTRACT

The Swedish model for full employment is under reconstruction. Increasing unemployment rates and sick-leaves is challenging traditional Swedish labour market policies. At the same time new institutions and actors have entered the labour market. Nowadays, half the Swedish workforce is covered by collective agreements on how to manage redundancies due to structural changes at work places. In the future these new institutions will influence the role of traditional actors such as the governmental Labour Market Board and the Employment services offices.

Neo-classical economists have recommended lower levels of unemployment insurances and social security to manage the problems. Contrary to these economists we argue that the solutions put forward by new collective agreements, institutions and actors show that the Swedish model can be developed. In the article this new institutional infrastructure of insurances, temporary work agencies, security funds and collective agreements that has emerged during the last decade is described. If the heavily centralistic labour market policy could be replaced by new efforts of different actors on local and regional level the Swedish labour market model could be filled with a new content in line with the demands from a modern working life.

Key words

Labour market policy, full employment, collective agreements, redundancies, structural change, deregulations.

*Göran Brulin är professor i arbetsorganisation vid Arbetslivsinstitutet och Institutionen för industriell ekonomi och organisation vid KTH. Han har en bakgrund från både sociologi och företagsekonomi. Han har bland annat skrivit böckerna *Läran om arbetsets ekonomi (tillsammans med Tommy Nilsson)* och *Faktor X. Arbete och kapital i en lokal värld*.*

Henrik Bäckström är docent i företagsekonomi och forskare vid Arbetslivsinstitutet. Hans forskning är främst inriktad på arbetsmarknadens system, funktioner och institutioner. Tidigare studier har omfattat arbetsmarknadsförsäkringar, bemanningsföretag, partsrelationer, arbetsorganisation och omställningsavtal.

Göran Brulin och Henrik Bäckström

En svensk arbetslinje för det tjugoförsta seklet?

Valrörelsen 2006 tycks komma att handla om en genuint ekonomisk sociologisk fråga, den så kallade arbetslinjen. Denna berör både ekonomi och maktfrågor, kapital och arbete. De tongivande partierna i de bägge blocken verkar vara överens om att fler människor måste komma i arbete, att andelen reguljära jobb bör bli fler och att antalet arbetade timmar måste öka om Sverige skall klara målen för välfärdspolitiken i framtiden. De vill med andra ord återupprätta den så kallade arbetslinjen. ”En väl fungerande och djupt omfattande arbetslinje...” har kommit att uppfattas av de allra flesta som ”välfärdssamhällets omistliga fundament”, enligt Socialförsäkringsutredningens rapport nr 4 (2005: 63 – 65), *Vad är arbetslinjen?* I rapporten framhålls de bärande idéerna i arbetslinjen men också spänningarna i den:

”Det har alltid funnits spänningar mellan rättigheter och ansvar liksom mellan barmhärtighetstänkande och tilltro till de aktiva åtgärdernas kraft att få människor kapabla att försörja sig själva... Från att ha fokuserat på de arbetslösa har användandet av arbetslinjen med tiden vidgats och omfattar idag även långtidssjukskrivna och socialbidragstagare... Rätten till ett bra arbete har setts som en viktig del av arbetslinjen eftersom arbetet har ett stort värde utöver möjligheten till självförsörjning. Arbetet spelar en avgörande roll i människans liv, ger henne identitet och känsla och sammanhang. Långvarig frånvaro från arbetet skapar utanförskap och en rad studier har påvisat långtgående negativa konsekvenser för människors psykiska och fysiska hälsa, självkänsla och framtida produktivitet då de inte arbetar.”

Men även om arbetslinjen framstår som en icke partiskiljande gemensam föreställning, vilket Malin Junestav (2004) visar i sin avhandling *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*, återfinns stora skillnader mellan olika politiska företrädare när arbetslinjen skall fyllas med ett konkret politiskt innehåll. Junestav (2004: 242) framhåller att

”Ur ett disciplineringsperspektiv blir arbetslinjen likställd med ett arbetstvång som dessutom riktas mot de sämst utrustade individerna i samhället. Innebörden av arbetslinjen i ett självhjälpsperspektiv blir att staten i viss utsträckning bör erbjuda hjälpbehövande medborgare arbete eller åtgärd så att denne snarast kan bli självförsörjande. Ur ett rättighetsperspektiv ses arbetet som en rättighet som bör försvaras av staten och detta arbete ger i sin tur en självklar rätt till ekonomisk trygghet.”

Arbetslinjen skapades av liberala politiker i början av förra seklet och kom under 1950-talet att bli Landsorganisationens linje. I och för sig kan den höga arbetslösheten i kombination med regler som kan fungera anställningshämmande, till exempel medfinansieringsskyldigheten vid långa sjukskrivningar men också experimenten med arbetstidsförkortningar, göra att frågan kan ställas om arbetslinjen i viss mån har övergivits. Åtminstone har den socialdemokratiska regeringens och samarbetspartiernas trovärdighet när det gäller arbetslinjen urholkats. Även den borgerliga oppositionen har lanserat förslag som att arbetslöshetsförsäkringens längd skall villkoras beroende på om den arbetslöse är familjeförsörjare eller ej. Familjeförsörjare skulle få rätt till längre arbetslöshetsperiod. Ett sådant villkor innebär definitivt ett avsteg från arbetslinjen.

Samtidigt kan man argumentera för att den politiska uppslutningen i Sverige kring arbetslinjen är mycket stor. Föreställningar om medborgarlön och socialförsäkringar som inte har sin grund i individens ställning på arbetsmarknaden har inte fått något egentligt fäste i svensk debatt. Regeringens ambition är att 80 procent av befolkningen, mellan 20–64 år, skall ha ett reguljärt arbete. Det innebär att fler än de 240 000 jobb som försvann i den tidiga 1990-talskrisen måste ersättas. Den borgerliga alliansen driver frågan om hur 300 000 nya jobb kan skapas.

Ett strukturellt problem i svensk ekonomi är att vi tycks komma ur varje ny högkonjunktur med ett arbetsliv där allt färre deltar och dessa arbetar allt kortare tid. Istället för att öka minskar antalet arbetade timmar och andelen mäniskor i reguljärt arbete sjunker. Ingenting tyder på att denna tendens skulle brytas med den nuvarande högkonjunkturen. Under valåret kommer problemet att synas mindre eftersom regeringen sätter in olika och omfattande åtgärder av arbetsmarknadspolitisk karaktär. Men knappast någon tror att bristen på jobb långsiktigt kan hanteras på det sättet.

Under senare tid har en intensiv debatt förts om en allt snabbare strukturalisering inom olika sektorer tillika med en omfattande diskussion om utflyttning av arbetstillfällena. Den höga arbetslösheten och de allt snabbare omställningsprocesserna leder till flera frågor kring arbetslösheten, arbetsmarknadens funktionssätt och arbetsmarknadspolitikens förutsättningar.

Tillvägagångssätt, problem och tidigare studier

Artikeln baserar sig på slutförd och pågående forskning kring arbetsmarknadens institutioner och regional utveckling. Resultaten har rapporterats i Brulin (2002), Brulin (2005), Brulin och Ekstedt (2005), Bäckström (2005; 2006) samt Bäckström & Ottosson (2006). Vi har haft ambitionen att finna intressanta nutida arbetslivsfenomen och försökt undvika att fastna i traditionella arbetsmarknadsperspektiv. Vi har förstås märkt att bilderna eller teorierna om arbetsmarknadens funktion och institutionernas roll varierar beroende på vilken aktör man konsulterar. Vanligt är att den enskilde tjänstemannen på departementet, den politiske debattören, partsföreträdaren eller den långt specialiserade forskaren har svårt att föreställa sig vilka implikationer just dennes policyrekommendation får för arbetsmarknaden i det stora perspektivet.

Ambitionen med denna artikel är att söka kategorisera några av de förekommande arbetsmarknadsbilderna och resonera vilka implikationer de medför i ett mera praktiskt policyhänseende. Den mera teoretiskt inriktade fråga vi ställer lyder: Vilka föreställningar (teorier) om arbetslivet och dess institutioner förekommer i de offentliga diskussionerna om svensk arbetsmarknad och vilka implikationer får de för utformningen av arbetslinjen?

Arbetslinjen med det innehåll den gavs i slutet av förra seklet står inför stora utmaningar. Den mera policyinriktade frågan vi ställer är om den kan fyllas med ett annorlunda innehåll som gör att den går att återupprätta i det tjugoförsta seklets arbetsliv? Analytiskt skulle vi vilja urskilja tre olika föreställningar eller teorier, teori X, Y och Z, som utifrån olika normativ värdegrund (Myrdal 1968), empirisk underbyggnad och teoretiska föreställningsvärldar anvisar tre olika möjligheter att återupprätta arbetslinjen. I korthet innebär X-teorin att en rad icke-ekonomiska faktorer som förekomsten av täta sociala nätverk, samarbetsförmåga, företagarganda och regionala förutsättningar betonas. Y-teorin lyfter fram den institutionella infrastrukturens betydelse för upprätthållande av arbetslinjen. Z-teorin innebär att ekonomiska faktorer som löner, skatter, försäkringar sätts i fokus.

Vi kommer först att göra en tillbakablick. Därefter diskuterar vi de tre olika teorierna som har bäring på hur problem och lösningar identifieras och legitimeras i anslutning till arbetslinjen. De tre följande avsnitten analyserar sedan varje teori för sig. Därpå tecknas en bild av dagens arbetsliv. Avslutningsvis sammanför vi de tre teorierna och diskuterar implikationerna för arbetslinjen.

Perspektiv på arbetslinjen

En förutsättning för arbetslinjen under det senaste seklet har varit ett konkur-

renskraftigt och jobbskapande näringsliv. På 1950-talet förnyade LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner (1984) arbetslinjen genom att visa hur den solidariska lönepolitikens kunde förenas med full sysselsättning. Förutsättningen var en stram finanspolitik, vinstnivåerna i företagen skulle hållas nere. Samtidigt skulle arbetslösheten motverkas med aktiv arbetsmarknadspolitik och selektiva åtgärder.

Uppslutningen kring arbetslinjen som den bedrevs under andra hälften av 1900-talet var omfattande. 1950-, 60- och i viss mån 1970-talet visade i praktiken att solidarisk lönepolitik kunde förenas med full sysselsättning och gick att uppnå med aktiv arbetsmarknadspolitik och selektiv näringspolitik. De delar av landet som fick vidkännas strukturomvandlingens bistra effekter hjälptes med selektiva åtgärder. De växande storföretagen lockades att med investeringsstöd etablera en större fabrik till i stort sett varje mindre eller medelstor svensk stad. Fann man inte jobb där fick man hjälp att finna det på en annan ort. Expanderande svenska storföretag med nybyggda stora fabrikshallar dit arbetskraft och investeringar kan slussas förekommer emellertid inte längre. Vi har idag ett mycket annorlunda, närmast kalejdoskopiskt arbetsliv jämfört med det arbetsliv som Rehn och Meidner utformade sin politik och modell för.

Genom Rehn och Meidner kom svensk fackföreningsrörelse att ställa sig i spetsen för en kraftig strukturomvandling av svenskt arbets- och näringsliv. Lågproduktiva sektorer och landsändar pressades hårt genom den solidariska lönepolitiken. Företag och branscher slogs ut när lönenivåerna steg. Men den solidariska lönepolitiken innebar samtidigt att lönestegringarna i den framgångsrika högproduktiva verkstadsindustrin kunde hållas tillbaka. Med hjälp av den aktiva arbetsmarknadspolitik kunde övertalig arbetskraft slussas till de expanderande delarna av näringslivet och landet.

I *Samordnad näringspolitik* (1961: 156, 159) framhåller LO-ekonomerna tydligt kopplingen mellan arbetsmarknadspolitik och näringspolitik. Uppgiften för Arbetsmarknadsverket är enligt LO-ekonomerna i första hand att bistå med omstrukturering av företag som inte är lönsamma.

”I andra fall kan den mest ändamålsenliga lösningen vara att arbetsmarknadsverket i samarbete med lokala myndigheter och intressenter söker finna nya företag som är villiga att etablera sig inom området. Ofta är även i detta läge upplysande och rådgivande åtgärder tillräckliga – lediga industrilokaler är härvid ett gott argument.”

Det tredje alternativet som angavs var att samhället (staten) lokaliserade produktion till den drabbade orten.

Samordningen mellan närings- och arbetsmarknadspolitik har dock ald-

rig varit särskilt stark, trots att departementen på senare tid till och med har slagits samman. Arbetsmarknadspolitiken bedrivs i hög grad för sig och näringspolitiken för sig. Från att ha varit ett effektivt och internationellt stilbildande instrument för matchning, som ökar människors chanser att finna jobb i nya företag och branscher, har dessvärre effektiviteten i arbetsmarknadspolitiken också kommit att ifrågasättas. 1990-talskrisen och övergången till låg-inflationspolitiken innebar att genvägar i form av devalveringar stängdes. Systsättningsskapande som förutsätter högre inflation än omvärlden blev inte längre möjligt. Att bedriva en nationellt avvikande ekonomisk politik gick inte. Den jobbskapande politiken måste dessutom hantera att kreditmarknaderna har avreglerats och att företagens krav på vinster har blivit svåra att stå emot när kapitalet rör sig över nationsgränserna.

Att återupprätta arbetslinjen: tre perspektiv

Att sättet vi pratar om och hur vi uttrycker oss (våra underliggande teorier/föreställningar) har bäring på de handlingar och strategier som vidtas i praktiken har forskningen länge framhållit (se t.ex. Czarniawska 1988 och 2006). Karl Weick (1994) har genom sitt begrepp ”sensemaking” – meningskapande – analyserat hur aktörer i organisationer och samhället skapar olika förklaringar för att rättfärdiga sitt handlande – förklaringar som inte sällan har sin grund i intressen och makt snarare än i objektivt godtagbara matematiska modeller. Särskilt James G. March och Johan P. Olsen (1995) visar i sin bok *Democratic governance* hur två olika grundläggande samhällsteoretiska perspektiv: utbytes- (exchange theories) och institutionella teorier får helt olika implikationer för vilka lösningar olika samhällsaktörer väljer när det gäller samhällsutveckling. I våra termer motsvaras närmast teori Z av ett utbytesperspektiv, medan X och Y ligger närmare det institutionella perspektivet.

I korthet bygger utbytesperspektiven (som Z-teorin) på idéer om koalitionsbildningar och förhandlingar om utbyten mellan aktörer som agerar enligt egna instrumentella intressen. Aktörer vill uppnå pareto-optimala lösningar, det vill säga lösningar som består av fördelning av samhällsresurser på ett sätt som gör utfallet bättre för åtminstone någon individ men inte sämre för någon annan. I sin strävan att uppnå dylika lösningar sker förhandlingar och utbyten mellan aktörer. Regelverk, rättviseaspekter och resurser betraktas i detta perspektiv som exogent givna och förklaras därmed inte. Genom fokuseringen på koalitioner vars syfte är att uppnå effektivare paretolösningar, förlorar detta perspektiv de aspekter av styrning som inbegriper utveckling och transformation av olika typer av institutionella infrastrukturer.

Institutionella perspektiv (som X och Y-teorierna) bygger istället på en syn

på mänskligt beteende som baseras på att handlande sker inom de ramar strukturer medger och i mindre utsträckning i enlighet med personliga preferenser. Det finns också en syn på historia och förändring som inbegriper en matchning mellan institutioner, beteenden och sammanhang över tiden. Basen för handling går bortom förhandlande koalitioner som agerar under givna institutionella förutsättningar till att också innefatta just byggande av institutionella infrastrukturer. Samhällsutvecklingsprocesser betraktas därför som påverkandet av de ramverk inom vilka aktörer agerar, där politik försiggår och där samhällets identiteter och institutioner skapas. Institutionalister intresserar sig sålunda för hur institutionella ramverk organiseras, konstitueras och förändras i termer av institutionaliseringsprocesser.

Samhällsutveckling handlar i stort om vad som definieras som problem och lösningar och vem som kan välja lösningar (Bäckström & Sandberg, 1998). Uttryckt på ett annat sätt kan vi säga att den samhällspolitiska inriktning, i detta fall arbetslinjen, som utvecklas över tid är påverkad av vem som pratar och hur de pratar – helt enkelt vem som äger agendan vid olika tidpunkter (Bäckström, 1999). De mer tekniska innehållsliga lösningar som presenteras på olika samhällsarenor är alltid uppbackade av en viss ideologi (Bäckström, 2001; 2004). Tabell 1 nedan åskådliggör de huvudsakliga dragen i de tre teorierna.

Tabell 1. Samhällsutveckling ur tre olika teoretiska perspektiv

	Vad är problemet?	Vem är nyckelaktör?	Vad är lösningen?
X-teorin	Centraliserad arbetsmarknads-, utbildnings-, och näringspolitik som inte stödjer lokal och regional utveckling	En mångfald aktörer bidrar till sociala nätverk, företaganda, samarbetsmöjligheter i avgränsat geografiskt rum.	Utgångspunkt i lokala och regionala förhållanden som utgör grunden för nya jobb och företag.
Y-teorin	Institutionell infrastruktur (kontrakt, avtal, regelsystem) som inte matchar arbets- och näringslivet	En mångfald aktörer tillåts och ges möjlighet att påverka samhällsutveckling.	Mix av marknads-, myndighets-, arbetsplats- och partslösningar som ger nya jobb, nya kontrakt och arbetsmarknadsrörlighet.
Z-teorin	Ekonomiska faktorer (löner, ersättningar, skatter) som inte matchar internationella förhållanden.	Autonoma eliter dikterar utvecklingsagendan i ekonomin.	Marknadslösningar, avregleringar som lägger grunden för en växande låglönearbetsmarknad.

Hur diskuterar då olika aktörer problem och lösningar på den svenska arbetsmarknaden i dag och vilka blir implikationerna för arbetslinjen? Med aktörer menas här de som på olika sätt påverkar samhällsagendan som politiska partier, forskargrupper, massmedia, praktiker och arbetsmarknadens parter. Vi menar att det i det offentliga samtalet finns tre huvudlinjer som baserar sig på de tre teorierna X, Y och Z och att Z-teorin i dag har ett väldigt stort utrymme, för att inte säga allt för stort utrymme med tanke på de enkla problemformuleringar och lösningar den lyckas prestera.

Mycket talar för att innehållet i en arbetslinje för det tjugoförsta seklet borde handla om att stärka de kommunala och regionala förutsättningarna att skapa jobb och företagande. En debatt om att gå från så kallade stuprör i närings- och arbetsmarknadspolitiken till ”hängrännor”, det vill säga regional samordning av olika politikområden har kommit i gång. Även inom ramen för den så kallade Ansvarskommittén har regionfrågan och förändringar i samhällsorganisationen för att skapa mer horisontell utvecklingskraft lyfts. Utgångspunkten är att på många orter och i många delar av landet växer nya jobb och företag fram när arbetsplatser slås ut eller flyttar (Berggren, Brulin och Laestadius 1999). I andra delar finns inte samma dynamik och förmåga till förnyelse, vilket innebär en hög utslagning av arbetskraft. Trots samma nationella regelverk lyckas man väldigt olika. Mycket tyder på att en arbetslinje som vilar på lokal och regional dynamik, en arbetslinje i linje med en teori X, skulle kunna organiseras fram. Det finns mycket att lära av de mer framgångsrika delarna av storstäderna och glesbygden.

Budskapet från studier med det institutionella perspektivet – teori Y – är att svensk arbetsmarknad och det institutionella innehållet i den svenska arbetslinjen, så som vi känner det från förra seklet, har genomgått en stor förändring sedan början av 1990-talet (Bäckström, 2006). Floran av aktörer, ersättningar och stöd vid sidan om arbetsförmedlingen, försäkringskassan och de offentliga försäkringarna har blivit omfattande. Det nationella regelverket, avtalen mellan arbetsmarknadens parter och försäkringssystemen anpassas successivt till ett nytt arbetsliv. Men trots att en helt ny institutionell infrastruktur växer fram betraktas alltjämt Ams, arbetsförmedlingen och arbetsmarknadspolitiken som de avgörande faktorerna för att upprätthålla arbetslinjen.

I takt med att traditionellt pålitliga och stabila arbetsgivare genomför allt snabbare förändringar i organisationsstrukturer och därtill inför allt lösligare anställningsformer har behovet att hjälpa och guida individer genom arbetsmarknadens djungel ökat. I denna utveckling har arbetsförmedlingen fått utstå mycket kritik. Behovet av hjälp tillgodoses i tilltagande utsträckning av en växande skara globala bemanningsföretag, statliga ”outplacementkonsulter”, privata försäkringsbolag, regionala omställningsbyråer, partsgemensamma

trygghetsråd och webbaserade tjänstefunktioner. Det förekommer även samarbetskonstellationer mellan dessa. Förslaget för en bättre fungerande arbetslinje från denna forskning är att de olika aktörerna och deras tjänster borde koordineras på ett effektivare sätt.

Det radikalaste förslaget på arbetsmarknadsområdet står en nästan enad ekonomkår emellertid för. Nationalekonomernas recept – ökad lönedifferenciering, lägre inkomstskatter, låglönejobb, sämre försäkringslösningar – väljer vi här att kalla teori Z. Ett litet land som vill värna sin konkurrenskraft och sysselsättning måste, enligt dem, förändra lönebildningen och ersättningsnivåerna i socialförsäkringssystemen så att landet blir mer konkurrenskraftigt. Det finns, enligt nationalekonomerna, inte mycket annat för ett litet land att göra än att anpassa sig till de globalt lägsta kostnaderna för arbete (Persson och Radetzki 2006). Incitamenten att jobba måste, enligt dem öka, på bekostnad av jämlikhetssträvandena.

Forskaren i regional ekonomi, Michael Storper (i Maskell m. fl. 1998 s. xiii), menar att nationalekonomernas globala politiska recept predikar anpassning till omvärldens lägsta priser och sämsta normer: ”Receptet består huvudsakligen av rekommendationer om att anpassa enskilda ekonomier till öppna marknader genom att bringa priser och kostnader i nivå med globala nivåer. Att klara av detta handlar, enligt denna expertis, om att enskilda länder måste omforma sina arbets- och kapitalmarknader, skattesystem och forskningsinstitutioner, liksom management av deras privata företag, till globala lägstanivåer.” Nationalekonomernas recept är, enligt Storper, ett recept som i hög utsträckning missar den lokala och regionala dynamiken. Tilläggas kan att denna dynamik, teori X, tycks bli mer och mer avgörande för många platsers förmåga att skapa jobb och företag. Dessutom väljer nationalekonomerna att bortse från att arbetsmarknad i de flesta välfärdsländer är genomorganiserad och förändringar i denna institutionella infrastruktur, teori Y, hela tiden sker.

Teori Z: det nationalekonomiska receptet

Ekonomkårens svar på hur arbetslinjen återupprättas är nästan unisont och sammanfattas bäst i den så kallade *NBER-rapporten II: Att reformera välfärdsstaten – amerikanska perspektiv på den svenska modellen* (SNS 2006). I den argumenterar ett antal amerikanska och svenska ekonomer för att en arbetslinje för det tjugoförsta seklet förutsätter minskade jämlikhetssträvanden i Sverige. Enligt Richard B. Freeman, Birgitta Swedenborg och Robert Topel (2006: 14 – 15) är

”ett av den svenska välfärdsstatens mest framträdande drag dess långtgående jämlikhetssträvanden. Inkomstfördelningen är mer sammanpressad i Sverige än i de flesta andra OECD-länder. Endast två nordiska grannar Finland och Norge, har en ännu jämnare fördelning. Denna utjämning har... historiskt åstadkommit genom en kombination av en jämlik lönebildning, en politik som stimulerar ett jämlikt arbetskraftsdeltagande och en jämlik fördelning av antalet arbetade timmar samt genom den utjämnande effekten av skatter och bidrag som gör att jämlikheten även kommer den som inte arbetar till del.”

Författarna konstaterar att ”anmärkningsvärt nog uppnåddes den jämna inkomstfördelningen utan att incitamenten till arbete samtidigt förstördes helt.”

För att långsiktigt återupprätta incitamenten till arbete gäller det, enligt *NBER-rapporten II*, att förändra lönebildningen på svensk arbetsmarknad så att lägstralöner blir lägre och därmed lönedifferentieringen större. För att uppnå det måste en anpassning av bidragssystemen ske och ersättningsnivåerna i bland annat arbetslöshetsförsäkringen sänkas. Försämringar i arbetslöshetsförsäkringen ökar, enligt ekonomerna, människors incitament att gå från bidrag till jobb. Sämre arbetslöshetsförsäkring kommer dessutom att på sikt ge lägre minimilöner vilket, enligt ekonomerna, borde vidga marknaden för låglönejobb. Människor går då från bidragsberoende ut i arbete och sysselsättningsgraden stiger.

Huruvida människor verkligen väljer att arbeta mer när lönedifferentieringen ökar kan i och för sig ifrågasättas. Jämförande data från olika länder är inte helt entydiga. En del tyder på att de högvärlönde med ännu högre inkomster väljer att arbeta mindre samtidigt som de som erbjuds sänkta lägsta löner kanske inte känner sig mer motiverade att söka sig ut på arbetsmarknaden.

I *NBER-rapporten II* skymtar vidare ett mardrömsscenario för den svenska fackföreningsrörelsen. En arbetslinje som fylls med ekonomernas innehåll kan innebära en radikal maktförskjutning på svensk arbetsmarknad. I realiteten är det kollektivavtalssystemet som ifrågasätts i *NBER-rapporten II*. Liksom i Tyskland hamnar kollektivavtalssystemet med logisk nödvändighet i stöpsleven när arbetslösheten biter sig fast. Lägstralöner (det vill säga minimilöner) i Sverige är bland de högsta i världen. I Sverige är dessa inte lagstadgade utan regleras i kollektivavtal. Om dessa uppfattas som en bidragande orsak till den höga arbetslösheten blir kollektivavtalen med nödvändighet ifrågasatta. Det svenska kollektivavtalssystemet är redan under prövning 2007 i EG-domstolen. EG-domstolen har att pröva, i och med att det så kallade Vaxholm/La-valmålet har förts till domstolen av Svenskt Näringsliv, svenska fackföreningsars rätt att kräva svenska kollektivavtal. Underkänns den rätten kan lägstralöner i Sverige komma att bli lagstadgade minimilöner istället för förhandlade

lågskalöner. Därmed riskerar den fackliga mobiliseringen att minska, organisationsgraden att sjunka och uppslutningen kring kollektivavtalssystemet att upphöra.

Frågan om hur en arbetslinje i det tjugoförsta seklet ser ut rymmer onekligen maktpolitiska implikationer långt bortanför frågorna om sysselsättningsgrad och arbetsmarknadsdeltagande.

Teori Z innebär fler låglönejobb

Vilka jobb har skapats på den svenska marknaden de senaste decennierna? Delvis ger Rune Åberg *NBER-rapporten II* rätt i en artikel i *Ekonomisk Debatt* (2004) där frågan ställs. Åberg prövar om det är främst låglönejobb och deltidarbeten som har tillkommit i Sverige sedan 1994 genom en så kallad Stiglitz-analys. Precis som i *NBER-rapporten II* argumenteras det oftast för att den svenska arbetsmarknadens funktion och system driver bort lågkvalificerade jobb från Sverige. Därtill kan läggas att en låg förekomst av lågkvalificerade jobb i Sverige ofta anses bero på jämn inkomstfördelning, effektiva arbetsorganisationer och effektivt nyttjande av ny teknik.

I sin analys av utvecklingen av olika typer av jobb på den svenska arbetsmarknaden över tiden (1977-2001) kan Åberg konstatera att det är höglönejobben som har blivit fler och detta gäller över hela perioden. Uppenbarligen driver, vilket också konstateras i *NBER-rapporten II*, den svenska lönebildningen, bidragssystemen och ersättningsnivåerna i arbetslöshetsförsäkringen bort jobb med låga löner.

När Åberg studerar utvecklingen under 1990-talet kan han konstatera att det endast är inom den högsta jobblönegruppen som jobben ökat. Dessa jobb har uteslutande tillkommit i det privata näringslivet, medan största minskningen återfinns inom offentliga sektorns låglönejobb. Sammantaget har alltså höglönejobben ökat över hela perioden och låglönejobben minskat. Under 1990-talets lågkonjunktur minskade alla jobblönegrupper – förutom jobben i den högsta jobblönegruppen. Åbergs slutsats (2004: 44) är att "Svensk ekonomi driver fram tillväxt av höglönejobb och en kontraktion av låglönejobb". I sin slutanalys kan inte Åberg, vid en jämförelse med den amerikanska arbetsmarknaden, undgå att reflektera över vad faktorer som relativa löneskillnader och stor inkomstspridning kan ha för betydelse i sammanhanget. I jämförbara amerikanska studier har det visats att antalet jobb i den högsta jobblönegruppen har ökat mest, men även antalet jobb i de två lägsta jobblönegrupperna. Ökningen i mittengrupperna har varit liten.

Har teori Z svaren?

Sjunkande arbetskraftsdeltagande och minskande sysselsättningsgrad är inte

unika svenska problem.¹ Generellt sett har inte den amerikanska arbetsmarknaden gjort bättre ifrån sig när det gäller dessa parametrar än den svenska. Förändringarna i Sverige följer tvärtom mönster som återfinns runt om i den industrialiserade västvärlden. Emellertid finns risken att incitamentet att arbeta inte självklart ökar när lönerna sjunker. Istället kan de fattiga komma att bli fler med det recept som skrivs ut av ekonomerna i *NBER-rapporten II*. Det är inte heller säkert att ökad ojämlikhet verkligen ger ökad rörlighet på arbetsmarknad. Andra sociala effekter kan ta ut incitamentseffekten (Thålin 2003). Därför kan det framstå som lite märkligt att ekonomerna i *NBER-rapporten II* så unisont och oreflekterat argumenterar för att Sverige hellre bör välja den amerikanska marknadsliberala modellen för att komma tillrätta med bristen på jobb.

Den amerikanska ekonomin med dess höga lönedifferentiering har faktiskt inte ens lyckats skapa fler jobb för just de grupper som enligt *NBER-rapporten II* främst skulle gynnas av marknadsliberala reformer: ”Jämfört med förhållandena i t ex USA hade personer med förgymnasial utbildning i Sverige år 2002 en sysselsättningsgrad som var drygt 10 procentenheter högre och en arbetslöshet som var mindre än hälften så stor”, enligt Jonas Olofsson (2005: 146). Men även om andra länder också har stora svårigheter att upprätthålla arbetsmarknadsdeltagande och sysselsättningsgrad gör det inte problemen i Sverige mindre. Den globala konkurrensen tilltar, omfattningen i ”outsourcing” och ”off-shoring” har kanske överdrivits men kommer att fortsätta och antagligen tillta.

Vidare minskar den nya tekniken antalet jobb med låg kvalifikationsnivå. Problemet är i och för sig inte att jobb försvinner. Problemet är att nya reguljära jobb inte tillskapas i den takt som gamla försvinner och att arbetssökande inte matchas med de jobb som finns att söka. Omsättningen på jobb i Sverige är trots allt ganska hög, nästan 900 000 jobb försvinner och skapas per år. Och den institutionella infrastrukturen som möjliggör denna omsättning förändras i förvånansvärt snabb takt, vilket vi behandlar i nästa avsnitt.

Teori Y: den institutionella infrastrukturen

En arbetsmarknad kan åskådliggöras i termer av en komplex institutionell infrastruktur som kan fångas i en teori Y. Utgångspunkten för teori Y är att denna institutionella infrastruktur är i ständig förändring och att en mängd olika

¹ Arbetskraftsdeltagande mäter hur många (16–64 år) som är i arbetskraften, det vill säga sysselsatta och arbetslösa. Sysselsättningsgrad mäter andel av befolkningen (16–64 år) som arbetar minst en timme i veckan eller som varit tillfälligt frånvarande.

aktörer bidrar till dessa förändringar. Inom ramen för den svenska partsmodellen såg arbetsgivare och fackliga organisationer en gång i tiden till att de tayloristiska och byråkratiska produktionssystemen kunde införas jämförelsevis snabbt och effektivt. Innehållet i arbetslinjen som den de facto utformas idag bygger på ett arbetsliv som ser annorlunda ut. Parter och politiker förändrar dessutom innehållet i rask takt och skapar därmed helt nya förutsättningar för att se till att människor är i arbete. Vi skall här försöka visa på dessa förändringar i den institutionella infrastrukturen.

Sedan omregleringen av arbets- och personalförmedlingsmonopolet i början av 1990-talet har en mängd mellanhänder som sysslar med att hjälpa arbetslösa från en sysselsättning till en annan (omställning) etablerat sig på den svenska arbetsmarknaden. Vi kallar dessa mellanhänder för omställningsagenter, dels för att de agerar mellan arbetsgivare och -tagare, dels för att de arbetar med omställningar. Omställningsagenterna har olika hemvist. I stort kan de kategoriseras i termer av marknads-, myndighets-, parts- och in-house-agenter. Exempel utgör globala bemanningsföretag, statliga outplacementkonsulter, privata försäkringsbolag, regionala omställningsbyråer, partsgemensamma trygghetsråd, webbaserade tjänstefunktioner och företagens egna eller interna agenter. Det förekommer även samarbetskonstellationer mellan dessa. Det handlar sålunda om en mängd olika institutionella konstruktioner.

Omställningsagenterna erbjuder flera typer av stöd som utlöses i en omställningssituation. En viktig, för att inte säga central, aspekt är vilka tjänster omställningsagenterna erbjuder. Ofta fastnar analytikerna vid de ekonomiska ersättningarna, i synnerhet de som tillämpar teori Z. Förutom ekonomisk ersättning (reglering) erbjuds i olika omfattning: personligt karriärutvecklingsstöd (coachning), sammanförande av specifika arbetstagare och arbetsgivare (matchning) samt funktionen som forum för återkommande kompetens- och karriärutveckling ("tankning").

Intimt förknippat med försöken att finna nya sätt att coacha, matcha och tanka är de olika försäkringssystemen av vilka socialförsäkringen endast är ett. Det finns sålunda offentliga (politiskt avtalade), marknadsmässiga (privat avtalade), kollektiva (kollektivt avtalade) och företagsspecifika omställningsförsäkringar. Försäkringarna (inklusive pensionssystemen) på arbetsmarknaden har varit omdiskuterade och föremål för studier de senaste åren.

Ett flertal studier har under 2005 berört arbetsmarknadsförsäkringarna. Den statliga Socialförsäkringsutredningen inledde sin verksamhet 2005. SNS Valfördråd 2005 studerade sjukpenningförsäkringen (Larsson et al, 2005). Expertgruppen för studier i samhällsekonomi har redovisat försäkringarna på svensk arbetsmarknad (Andersson & Wadensjö, 2005). Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering har studerat några av omställningsavtalen på

den svenska arbetsmarknaden (Martinsson, 2005). I två rapporter från Arbetslivsinstitutet har omställningssystemets försäkringar och agenter kartlagts (Bäckström 2005; 2006). En övergripande rättsvetenskaplig studie av omställningsavtal kom också i slutet av 2005 (Sebardt, 2005).

Ett allt tydligare budskap i debatten är att olika offentliga försäkringar måste göras mera "försäkringsmässiga", "genomskinliga" och "ha budgetrestrukturer". Med detta menas att försäkringarna skall reglera det de är ämnade för, att det finns klara kopplingar mellan ersättningsnivåer, ersättningsperiodens längd, premie- eller avgiftsnivåer, självrisker samt finansiering. Även Inspektionen för arbetslöshetsförsäkringen IAF definierar arbetslöshetsförsäkringen som en "riktig" försäkring och inte som en bidragslösning:

"Arbetslöshetsförsäkringen är en omställningsförsäkring – ingen yrkesförsäkring. Rätten till arbetslöshetsersättning motsvaras av ett krav på att stå till arbetsmarknadens förfogande. Detta förutsätter ett aktivt arbetssökande och att man är beredd att exempelvis pendla, flytta eller omskola sig. Det får i princip inte finnas något hinder att ta lämpligt arbete".²

Sammantaget har vi ett mer eller mindre uttalat Z-perspektiv där analytikererna lägger tyngdpunkten på incitamentsstrukturer och teknisk utformning. Är då Z-teorin lösningen på försäkringsproblemet? Är försäkringarna ett problem och i så fall enligt vem? Vi menar att analyserna bör vidgas även till de tre andra åtgärderna (coachning, matchning och "tankning") och till större system. I annat fall riskerar vi att fastna i mindre delsystem och därmed tappa det större perspektivet.

När vi sätter in omställningssystemet i ett större sammanhang blir bilden av hur arbetsmarknaden och dess stödjande system fungerar betydligt mer komplex. Förutom den statliga arbetslöshetsförsäkringen (och försäkringskassans försäkringar) erbjuder arbetsmarknadens parter (bland annat via sina försäkringsbolag AFA, Alecta, AMF-pension) de medlemmar som tillhör aktuellt kollektivavtalsområde ett flertal försäkringar som AFA-försäkringarna, SAF-LO avtalspension samt ITP och ITPK. Samtidigt står inte parternas och statens försäkringar isolerade från andra försäkringssystem och aktörer – tvärtom är de i hög grad på olika sätt kopplade till dessa.

En av de viktigaste grupperna agenter – partsagenterna – utgör trygghetsrå-

² ([www.iaf.se/iaftemplates/Page.aspx?id=195\(060434\)](http://www.iaf.se/iaftemplates/Page.aspx?id=195(060434)))

den³. De svarar i dag för kollektivavtalade omställningsförsäkringar till ungefär halva den svenska arbetskraften (ca 2 av 4 miljoner). Omställningsförsäkringarna medger åtgärder som syftar till att få individer in i nytt jobb när arbetsgivare av olika anledningar måste dra ner på sin verksamhet. Det handlar både om ekonomisk ersättning utöver tak i a-kassa, coachning samt i viss utsträckning matchning. Omkring 250 000 individer har under det senaste decenniet (drygt) utnyttjat parternas omställningsförsäkringar.

Ett av de senast tecknade kollektivavtalen om omställningsförsäkring av större omfattning är "Avtal om en avgiftsbestämd omställningsförsäkring" mellan Svenskt Näringsliv och LO från 2004. Tjänstemän i privatsektor har allt sedan 1974 "Omställningsavtalet Svenskt Näringsliv – PTK" (1997). Även andra sektorer i ekonomin har liknande omställnings- eller trygghetsavtal. Bland dessa kan nämnas det statliga trygghetsavtalet (1990), Kooperationens två trygghetsavtal (1974,1979), fastighetsbranschens trygghets- och omställningsavtal (2001/2005), bankbranschens trygghetsavtal (1992), de kommunnära företagens trygghetsavtal (1994) och kyrkans omställningsavtal (2005). Det första trygghetsavtalet som reglerade och fortfarande reglerar omställningssituationer tecknades 1972 mellan parter som i dag heter Arbetsgivaralliansen, Svensk Scenkonst och PTK.

En andra grupp aktörer i omställningssystemet utgör marknadsagenterna. Den marknad där privata försäkringsbolag och aktörer som bemanningsföretag och outplacementkonsulter agerar är på olika sätt involverad i de försäkringslösningar som är kopplade till arbetsmarknadens parter. Medlemmar i fackliga organisationer kan teckna så kallade medlemsförsäkringar som exempelvis inkomstbortfallsförsäkringar. Företag kan via privata försäkringsbolag teckna försäkring som gäller när personalen insjuknar. Företag anlitar även marknadsagenter som erbjuder rådgivning i syfte att minska de anställdas sjukfrånvaro. LO-medlemmar och företag som hör till Trygghetsfonden TSL kan via avtalet nyttja valfritt omställningsföretag på marknaden i sina omställningssituationer.

Skiljelinjen mellan olika agenter är ofta otydlig. En vårdanställd som övergår från landstingsanställning till att bedriva vård inom ramen för eget företag kan få hjälp och stöd från den fackliga organisationen Vårdförbundet och dess bolag Viam Vårdförbundet Service AB. Viam är till för den som driver, eller planerar starta, egen verksamhet inom hälso- och sjukvårdsområdet. Företa-

³ Trygghetsstiftelsen TSN, Trygghetsfonden BAO, Trygghetsrådet TRR, Trygghetsfonden TSL, Trygghetsrådet Fastigo TRF, Trygghetsfonden Fastigo-LO TFL, KFO-Handels två Trygghetsfonder, Trygghetsfonden KFS, Trygghetsrådet TRS och Trygghetsfonden inom det kyrkliga området (se vidare Bäckström 2006).

gare inom vårdområdet får stöd inom två områden: företagandets och professionens. Kopplingen till Vårdförbundet ger tillgång till förbundets kompetens inom hälso- och sjukvårdsområdet. Vårdföretagaren kvarstår därtill som medlem i Vårdförbundet.

Men det finns flera aktörer i dagens omställningssystem. Vanligt är att stora företag, banker och andra större arbetsplatser själva erbjuder omställningslösningar för de anställda som sägs upp eller av annan anledning behöver stöd och hjälp i anslutning till arbetet – så kallade ”in-house-agenter”. För närvarande har t ex TeliaSonera ett pågående omställningsprogram där 3 000 övertaliga på olika sätt ges stöd till ny försörjning bland annat genom en särskild omställningsenhet och omfattande program för avgångspensioner för 60 år fyllda. Ett annat exempel utgör SAAB i Linköping som via det fristående bolaget Industrikompetens i Östergötland AB kan hantera personalfrågor på många olika sätt. SAAB-anställda kan övergå till anställning i bolaget, men sedan hyras in till SAAB för specificerade projekt. Den anställde kan även hyras ut till andra företag i regionen.

I dagens omställningsavtal anges ekonomiska förhållanden för företagens och andra arbetsgivares verksamhet som utgångspunkt för omställningsförsäkringarna. I tidigare avtal var arbetstagarens trygghet i fokus. Flera av fonderna som skapats genom omställningsavtalen kan inleda omställningsprogram i ett mycket tidigt skede på arbetsplatsen, till och med före uppsägningar har gjorts. Att inleda omställningsarbetet före MBL-förhandlingar och uppsägningar är inte möjligt inom ramen för arbetsförmedlingens och AMS verksamhet. Att exempelvis Trygghetsrådet på den privata tjänstemannasidan kan rapportera nya anställningar för uppsagda redan vid uppsägningstidens slut eller i ett tidigt skede beror på att de har rätt att gå in i en omställningsprocess i en mycket tidig fas på arbetsplatsen – innan uppsägningar har skett. TRR (Trygghetsrådet) arbetar med konceptet ”tidig risk” och TSN (Trygghetsstiftelsen) med ”tidig omställning”. Detta kan ses i förhållande till AMS 100-dagars regel som innebär att det dröjer ytterligare tre månader innan den uppsagde och arbetslöse får personlig coachning från arbetsförmedlingen. I vissa omställningsförsäkringar gäller att stöd kan beviljas till arbetsgivare redan i förebyggande syfte med tanken att omställningar inte skall bli aktuella framöver. Fokus i avtalen förändras successivt från tonvikt på trygghet i anställning till trygghet i omställning.

I en rapport från ITPS (Rauhut & Falkenhall, 2005) har ett antal forskare analyserat svensk arbetsrätt, rörlighet och tillväxt (Ahlberg, Bruun & Malmberg, 2005; Rothstein & Boräng, 2005). De menar att den svenska arbetsrätten är mogen för justeringar och framförallt visar de på skillnader i det reella regelverket och de uppfattningar arbetsgivare och arbetstagare har om det. I

några omställningsavtal är det möjligt att göra avsteg från turordningsreglerna i LAS. I omställningsförsäkringen Svenskt Näringsliv – LO gäller även att om den uppsagde protesterar mot uppsägningen och för protesten vidare till Arbetsdomstolen så blir den uppsagde utan omställningsstöd.

I ett institutionellt perspektiv visar denna forskning och praktik på en av Y-teorins poänger – den institutionella infrastrukturens roll i att upprätthålla arbetslinjen. Men den visar också att vi måste gå bakom de formella fasaderna och de rena teknikaliteterna för att förstå och problematisera arbetsmarknadens funktion. I en förlängning kommer antagligen förekomsten av allt fler omställningsavtal och -försäkringar och den ständigt kritiserade arbetsrätten resultera i att den traditionella anställningstryggheten utbyts mot en omställningstrygghet.

Teori X: regionala och lokala utvecklingsfaktorer

Arbetsmarknadspolitiken och den regionala utvecklingspolitiken i Sverige är ett typexempel på hur de berörda myndigheterna driver sina egna program och aktiviteter i separerade sfärer, uppifrån och ner. ”Den ena är färgad av uppdrag avseende den sociala ’mjukvaran’ arbetssökande och jobb, den andra av inriktningen på investeringar i ’hårdvara’ (SOU 2006:3, s 11). Sällan flödar dessa stuprörs flöden samman. ”Pratet” om jobbskapandet sköts i den ena sfären medan investeringar bollas i den andra. Ett modernt arbetsliv måste skapa hopp för människorna, en tro på framtiden, att problem går att lösa (Brulin och Emriksson 2005b: 22).

I några av landets storstadsregioner, men även i andra delar av landet har stödjande teorier som möjliggör nya jobb och tillväxt utvecklats, i andra halftar detta högst betänkligt. Ett lågt arbetskraftsdeltagande och hög arbetslöshet är framförallt en fråga om lokala och regionala obalanser. Om fler av de lokala och regionala arbetsmarknaderna skulle bli mer mångfasetterade det vill säga erbjuda ett större spektrum av arbetsuppgifter skulle arbetslösa kunna finna arbete, funktionshindrade beredas sysselsättning och sjukskrivna finna nya arbetsmöjligheter. Inte oväntat har flera kommuner och regioner/län med hög öppen arbetslöshet också en hög andel i arbetsmarknadsåtgärder, sjuk- och aktivitetsersättning samt långtidssjukskrivna (Edling 2005). Inom ramen för en likartad institutionell infrastruktur över hela landet blir utfallen mycket, mycket olika i olika kommuner, delar av storstäderna och län och regioner (se tabell 2 t.h.).

Tabell 2. Ersättning vid arbetslöshet och ohälsa 2004, andel av befolkningen 20–64 år

Län	Öppen arbetslöshet	Konjunkturåtgärder	Handkappåtgärder	SiA-ersättning	Sjukfrånvaro +365 dagar	Totalt
Norrbotten	5,8	4,3	2,0	12,1	3,6	27,8
Gävleborg	5,9	3,6	1,7	12,7	2,0	25,9
Jämtland	4,6	3,6	1,7	11,4	4,3	25,5
Västerbotten	4,6	2,2	1,7	13,7	2,8	25,1
Västernorrland	5,1	3,1	1,6	10,7	3,2	23,7
Värmland	4,2	3,1	1,9	12,1	2,1	23,4
Dalarna	4,6	2,4	1,5	11,4	2,7	22,7
Blekinge	5,2	2,6	1,5	10,3	2,7	22,2
Örebro	5,2	2,7	1,4	10,3	2,7	22,2
Södermanland	4,8	2,4	1,5	11,1	2,3	22,0
Västmanland	4,5	2,4	1,4	11,5	1,9	21,8
Östergötland	4,7	2,2	1,2	10,6	2,6	21,3
Kalmar	4,2	2,0	1,4	10,5	2,5	20,6
Gotland	4,9	2,2	1,8	10,1	1,5	20,6
Västra Götaland	4,3	1,8	1,1	10,7	1,6	19,6
Skåne	4,7	2,1	1,0	9,5	2,1	19,4
Halland	4,0	1,7	1,1	9,0	1,8	17,7
Uppsala	4,0	1,1	0,9	8,8	2,5	17,3
Jönköping	3,4	1,3	1,2	9,4	1,9	17,1
Kronoberg	3,5	1,4	1,1	8,7	1,9	16,6
Stockholm	3,6	0,9	0,6	8,3	1,6	15,0
Hela landet	4,4	1,9	1,2	10,1	2,1	19,7

Källa: Jan Edling, Agenda för Sverige, Flexicurity, 2005

Ett utmärkande drag för dynamiska regioner är att arbetskraften inte läses in utan smidigt slussar anställda vidare till nya jobb eller eget företag (Hyde 2003). Att hoppa av och starta nya företag ses en som helt naturligt del av karriären i framgångsrika regioner i nordöstra Italien och exempelvis Silicon Valley. Grunden för en sådan regional dynamik återfinns i en rad icke-ekonomiska faktorer som "andan" och nätverken mellan företagen och andra aktörer, det vill säga i en X-faktor.

Dessa karaktäristika kan kännas igen från arbetslivet i exempelvis Gnosjöregionen. Smidigheten på Gnosjöregionens arbetsmarknad har inneburit att invandrargrupperna har fått arbete betydligt tidigare och i större omfattning jämfört med andra arbetsmarknadsregioner. Den främsta orsaken är att arbetskraftsefterfrågan har varit hög i flera decennier. En bidragande orsak är den regionala arbetsmarknadens funktionssätt. Det är inte bara de vanliga aktörerna som arbetsförmedlingen som bidrar till Gnosjöregionens funktionssätt, tvärtom. Företagen med sina nätverk spelar en viktig roll. Fackliga organisationer som IF Metall är en annan viktig aktör på den lokala kompetensarbetsmarknaden, trots oklar syn på sådana insatser från centralt håll. När ett företag drar

ned på sin produktion försöker fackliga ombudsmän bidra till att slussa varslade anställda vidare till andra företag, där de vet att det saknas personal med de varslades kompetens. Och det är inte bara Gnosjö utan många andra orter och kommuner som visat att arbetslinjen går att återupprätta lokalt och regionalt.

I Statistisk årsboks tabell 719 redovisar SCB kommuner med störst respektive minst andel arbetande bland befolkningen i åldern 16–65 år 2004 (se tabell 3 nedan). Intressant att notera är att första platsen intas av Gnosjö kommun med över 80 procents arbetskraftsdeltagande. Även de övriga kommunerna i den sk GGVV regionen – Gnosjö, Gislaved, Värnamo och Vaggeryd intar tätplatser. Arbetskraftsdeltagandet i de senare tangerar 80 procentnivån. I botten på tabellen återfinns däremot ett antal norrlandskommuner med mellan 50 och 60 procents arbetskraftsdeltagande och även Malmö kommun med endast 59 procents arbetskraftsdeltagande.

Tabell 3. Kommuner med störst respektive minst andel arbetande bland befolkning i åldern 16–65 år 2004

Nr	Kommun	Procent
1	Gnosjö	81.0
2	Värnamo	80.2
3	Tranemo	79.4
4	Nykvarn	79.2
.....		
287	Pajala	59.6
288	Malmö	59.0
289	Övertorneå	56.5
290	Haparanda	50.7

Men även om Gnosjöregionen har en i många avseenden dynamisk arbetsmarknad så räcker inte det. Särskilt kvinnorna vill bort från ett arbetsliv som förknippas med manliga karriärer och arbetsförhållanden. Utan attraktivitet dör en region hur välorganiserad den än är. Därför försöker man även i Gnosjöregionen länka i nya drivkrafter för ett växande, mer kreativt arbetsliv som präglas av design, mångfald och kultur (Brulin och Emriksson 2005b: 35).

Arbetet organiseras på ett annorlunda sätt

Hur kommer det sig att den institutionella infrastrukturen i arbetslinjen är stadd i så pass snabb förändring? Här skulle vi vilja argumentera för att teori Y baseras på relativt omfattande förändringar i arbetslivet. Rehn och Meidner

fyllde arbetslinjen med ett innehåll som gick ut på att påskynda införandet av standardiserade arbetsorganisatoriska modeller som taylorism och rationell byråkrati (Brulin och Nilsson 1997). Mycket tyder på att sysselsättningsökningen i det framtida arbetslivet knappast åstadkoms genom en politik som understödjer sådana organisationsformer. Att utföra förplanerade, enkla, repetitiva arbetsuppgifter i traditionell industriell produktion i långa och standardiserade serier innebär inte längre trygghet, vare sig för individer eller företag.

Kraven på individen att själv kontinuerligt finna nya produktiva arbetsuppgifter ökar. Betydelsen av experimentella sökprocesser, relationer och överraskande samarbeten spelar allt större roll. Verksamhetens framgång bestäms mer och mer av människorna, deras kompetens och samarbetsmönster, mindre av maskinparkerna och annan infrastruktur. Färdiga arbetsorganisatoriska modeller ersätts med kontinuerliga sökprocesser efter ständigt "bättre" organisationslösningar och effektivare arbetsuppgifter. Arbetsorganisationerna är allt mindre färdiga, i allt högre utsträckning konstrueras de i en ständigt pågående interaktion mellan medarbetarna men också mellan medarbetarna och organisationer utanför den egna arbetsplatsen. De stora företagens fabriker ersätts av dynamiska lokala och regionala miljöer (Malmberg, 2001 och Maskell, m.fl. 1998).

Utvecklingen av den egna arbetsorganisationen i det stora företaget eller i den kommunala förvaltningen kan plötsligt gå över i skapandet av en avskild enhet, ett eget företag. Antingen det är en skola som blir friskola eller en avdelning i det stora företaget som tas över av en av de anställda är det entreprenöriella processer som kompletterar de arbetsorganisatoriska. Att finna nytt jobb handlar mindre och mindre om att hitta "ett standardiserat hål i ett organisationschema att fylla", mer och mer om att själv skapa sina arbetsuppgifter, antingen i den egna organisationen eller med partners utanför – det handlar sålunda om att vara anställningsbar och att få hjälp att vara det.

En ny arbetsdelning

Motsättningen mellan arbete och kapital bestämmer i allt väsentligt människors arbets- och livsvillkor. Denna motsättning håller på att förändras i grunden. I fordismens stora fabriker och ändlösa kontor bestämde kapitalet, och de enskilda människorna var, i princip, utbytbara. Anonyma människomassor strömmade varje morgon till fabriksportarna för att utföra standardiserade arbetsuppgifter. I det framväxande post-fordistiska arbetslivet ser beroendeförhållandena annorlunda ut. Industriägarna är utbytta mot anonyma pensionsfonder och annat sparande, som flödar mer eller mindre fritt i en globalt sammanbunden ekonomi. I förhållande till arbetsuppgifterna är de enskilda människorna – företagare och chefer, experter och anställda – i allt mindre ut-

sträckning utbytbara. Det paradoxala är att just detta förhållande leder till att fordismens statiska arbetsplatser ersätts av post-fordismens flexibla, projektor-ganiserade arbetsliv.

En del forskare talar om denna förändring i termer av en industriell revolution, den tredje industriella revolutionen (Magnusson 1999). De hierarkiska storföretagen organiserar om sig och koncentrerar sig på kärnverksamheten. Både stödjande och producerande delar "outsourcas" eller avknoppas. Arbetslivet för både anställda och leverantörer förändras när företagen koncentrerar sig på de slimmade kärnverksamheterna. Det är i förhållande till arbetsuppgifterna man har blivit allt mindre utbytbar. Men det faktum att arbetsuppgifterna kontinuerligt ändrar karaktär och rör sig mellan olika organisationer gör att kraven ställs på flexibla medarbetare i flexibla projektorganisationer.

Det är dessa krav som fått sociologen Richard Sennett (1998) att argumentera för att upplösningen av fabrikkssystemet med dess strukturerade arbetsorganisation riskerar att leda till en upplösning av den västerländska individens karaktär. Kraven på individen ökar avsevärt i den flexibla arbetsorganisationen där vi ständigt skall vara till pass. De flexibla, ständigt föränderliga arbetsorganisationerna medför en sönderfrätning av människors sammanhängande identitet. I den gamla monotona arbetsorganisationen med tydliga arbetsuppgifter uppdelade i delar av minuter visste vi i varje fall vad vi skulle göra även om det inte alltid var särskilt roliga arbetsuppgifter.

Omstrukturering av arbetslivet

Sedan 1990-talskrisen har omstruktureringen av svenskt arbets- och näringsliv accelererat. De senaste 15 åren har i viss mån traditionella och trygga anställningsförhållanden börjat ersättas av så kallade atypiska jobb. En indikator är att antalet tidsbegränsade anställningar i dag utgör ca 16 procent av anställningarna på den svenska arbetsmarknaden och har ökat med ca 60 procent sedan 1993 även om ökningstakten planat ut på 2000-talet (Wikman, 2002). Det handlar då om vikariat, projekt-, behovs-, prov- samt säsongsanställningar. Dyliga förhållanden avspeglas också i parternas omställningsförsäkringar. I flera fall har kravet på 40 års ålder för erhållande av stöd slopats. Dessutom erbjuder flera fonder även visstidsanställda omställningsstöd och ekonomisk ersättning. Det tidigare strikta kravet på ofrivillig uppsägning för att erhålla omställningsstöd har också lindrats. Därtill kan nämnas att flera fonder rapporterar att uppemot tio procent av deltagarna i omställningsprogram startar egna företag.

Om den ovan skissade utvecklingen fortsätter kommer omställningsagenter att bli än viktigare framöver som "tankningsstationer" där individer utvecklar sig i övergångar mellan arbeten eller uppdrag eller som i det tidigare beskrivna fallet om Vårdförbundet. Individen är kontinuerligt "uppkopplad"

till omställningsagenten för till exempel kompetensupprätthållande inom sitt yrkesområde. Annars är det tänkbart att individen kan ha sin mer eller mindre ”fasta bas” hos en omställningsagent och sedan ”gästspela” hos olika arbets- eller uppdragsgivare.

Olika typer av försörjningskontrakt följer av de krav på flexibel omflyttning av själva arbetsuppgiften som ställs av slimmade organisationer som fokuserar kärnprocesserna. Det behöver inte alltid vara frågan om mer eller mindre traditionella anställningskontrakt baserade på typiska eller atypiska anställningsformer. Det kan handla om försörjningskontrakt i vidare bemärkelse som uppdragskontrakt eller franchisingkontrakt. (Bäckström, 2006)

Förändringarna i arbetets organisering illustreras empiriskt i SCB:s statistik över antalet sysselsatta inom industrin respektive verksamhetsnära tjänster.⁴ Från 1993 till 2003 har antalet sysselsatta i verksamhetsnära tjänster ökat med 50 procent – från 270 000 personer till 407 000. Under samma period ökade sysselsättningen inom själva industrin ganska marginellt. ”En orsak till ökningen är att tjänster som tidigare genomfördes inom industrin, idag istället utförs av specialiserade tjänsteföretag. Men det handlar inte bara om att jobb flyttas från en statistisk grupp till en annan, från industri till tjänster... Förändringen har troligen inneburit reella förändringar i hur arbetet organiseras, vilket påverkar och kanske leder till ytterligare tillväxt inom dessa sektorer” (Arvidsson och Ekstedt 2006: 88). De arbetsuppgifter som har flyttat ut ur de traditionella industriföretagen utförs på ett annorlunda sätt och lägger i sig grunden för nya affärer och därmed till ny tillväxt.

Det kan i och för sig ifrågasättas om de arbetsuppgifter som flyttas ut verkligen också förändras. Inom forskningen om kvalifikationskraven i det postfordistiska arbetslivet är meningarna delade. En del menar att ett utmärkande drag i det post-fordistiska arbetslivet är en överdriven tilltro till kontinuerligt ökande kvalifikationskrav. Enligt dessa befinner vi oss i en överutbildningskris. Alltför många utbildas på en nivå som de aldrig kommer att kunna utnyttja i sina karriärer: ”Vid sidan av den strukturella omvandlingen kännetecknas arbetets karaktär av en påfallande stabilitet”, enligt Carl le Grand, Ryszard Szulkin och Michael Thålin (2002: 179). ”De teoretiska ansatser som betonar förändringar av befintliga arbeten, t.ex. via omvandlingar av arbetsorganisationens karaktär, tycks därmed vara synnerligen svagt empiriskt grundade.”

Ett motargument skulle kunna vara att det snarare är brister i arbetsmarknadens funktionssätt som gör att det vid ingången av 2006 fanns fler än 60 000

⁴ Verksamhetsnära tjänster omfattar IT- och datarelaterade tjänster, forskningsverksamhet samt tjänster inom juridik, patent, bokföring, revision, skatterådgivning, marknads- och opinionsundersökningar, tekniska konsulter, reklambyråer, annonsering, organisations-, lednings- och strategifrågor, personaltjänster, kontorservice (SNI-koder 72, 73, 74).

arbetslösa högskoleutbildade. Dessa är kanske i alltför hög utsträckning utbildade för att fylla standardiserade kvadrater i byråkratiska organisationsscheman?

Arbetsmarknadspolitiken och arbetsförmedlandet

Ams och arbetsförmedlingarnas verksamhet verkar bedrivas i allt för hög utsträckning centraliserat ovanför det arbetsliv där jobben finns, utan koppling till de lokala och regionala arbets- och näringslivens behov. Standardiserade förhållningssätt i form av tremånadersregeln riskerar att undanhålla den arbetssökande från coachning och matchning i det skede där man är som mest motiverad att söka och finna nytt jobb. Dessutom innebär den att den arbetssökande inte får del av arbetsförmedlarnas "tysta kunskap" om hos vilken arbetsgivare just han eller hon skulle kunna finna ett jobb fast man är som mest motiverad att gå in i ett nytt jobb.

Arbetsförmedlandet handlar egentligen om fyra olika aktiviteter: reglering, matchning, coachning och "tankning" (Bäckström, 2006). De flesta analytiker av arbetsmarknaden fastnar oftast vid regleringsaktiviteten och drar sedan sina slutsatser på basis av denna. Låt oss ta ett exempel. Arbetsförmedlingen i Torsby var 2005 bäst i Sverige på att matcha arbetssökande med lediga jobb, varför var man det? Svaret är att Arbetsförmedlingen i Torsby arbetar interaktivt med det lokala näringslivet, i kontinuerlig dialog med arbetsgivarna känner man av deras behov: "Det vi lägger mycket kraft på är att hålla företagskontakterna uppdaterade. Vi har byggt upp en bra relation med företagen. Vi vet i de flesta fall när företagen har behov av arbetskraft och de använder oss i sin rekrytering. Det är alltifrån tillsvidareanställningar till enstaka timmar."⁵

Framgången i Torsby handlar om att man har organiserat verksamheten för att klara av vad som kanske borde vara arbetsförmedlingens huvuduppgift att matcha den arbetssökande med en arbetsgivares behov. I Torsby arbetar man rentav med att "känna av" arbetsgivarnas förväntade framtida behov genom att hålla igång dialogen med dessa. För att kunna matcha framtida behov coachar man de arbetssökande till rekryteringsutbildningar, ("tankning" av de arbetssökande), i enlighet med den därigenom iakttagna efterfrågan hos arbetsgivarna i bygden. Första uppgiften sätter man sist.

En aspekt av problematiken är emellertid att de förändringar som har skett i arbetsförmedlandet i Sverige de senaste åren gått i motsatt riktning. Förutsättningarna att jobba som i Torsby har inte ökat utan snarare minskat. Förmedlingarnas förutsättningar att jobba i dialog med det lokala näringslivet har inte

⁵ Marika Sundqvist, ansvarig för företagskontakterna i Torsbys kommun i Dagens Industri 2005 01 13.

ökat, möjligheterna till coachning av enskilda arbets sökande under de tre första månaderna av arbetslöshet har helt tagits bort. Under den tiden förutsätts den arbets sökande själv med hjälp av IT-stöd sköta sökarbetet. Vidare har det lokala och regionala arbetsgivare- och partsinflytandet i arbetsförmedlingsnämnder och länsarbetsnämnder minskat. De åtgärder och aktiviteter som genomförs styrs i allt högre utsträckning från AMS centralt. Istället för att utnyttja de lokala förmedlingarnas kännedom om de lokala och regionala arbetsmarknaderna har verksamheten standardiserats och centraliserats. Tyngdpunkten i arbetsförmedlingarnas verksamhet hamnar på uppgift ett: reglering och genomförande av ovanifrån bestämda åtgärder och aktiviteter.

Olika delar av utbildningssystemet kan genom praktik- och lärlingsplatser liksom fadderföretag (Brulin 1998: 76) flätas samman med arbetsgivarnas behov. Exempelvis har ju effektiviteten i yrkesutbildningarna minskat undan för undan eftersom de istället för att anpassas till lokala och regionala arbetsgivarnas behov har de strömlinjeformats i enlighet med högskolesystemet (Olofsson 2005). Färre och färre av arbetarklassens ungdomar tar sig därför in på arbetsmarknaden genom gymnasial yrkesutbildning. Antagligen skulle effektiviteten i arbetsförmedlandet kunna höjas om det organiserades i partnerskap med de lokala och regionala arbetsgivarna. Men de senaste åren har istället inneburit att länsarbetsnämnder och arbetsmarknadsnämnder har förlorat sina möjligheter att anpassa åtgärder och aktiviteter till de kommunala och regionala näringslivens förutsättningar. Starkare och färre regioner och större funktionella arbetsmarknadsområden skulle antagligen öka effektiviteten i en decentraliserad arbetsmarknadspolitik. Risken för inlåsning skulle minimeras.

I takt med minskat arbetskraftsdeltagande och sjunkande sysselsättningsgrad har dessutom en arbetsmarknadspolitik med klart lägre utbildningsambitioner kommit att uppfattas snarare som en del av socialförsäkringssystemet än ett verksamt verktyg för att slussa människor till nya mer produktiva jobb. ”Den mest påtagliga förändringen över tid är att utbildningsinsatserna har minskat sin andel av den totala programvolymen”, framhåller Jonas Olofsson (2005: 148). ”Det gäller också praktikinsatserna... En annan påtaglig förändring är att de åtgärder som samlas under beteckningen övriga program har ökat sin andel över tiden.

Övriga program inkluderar arbetslivsutveckling (alu), resursarbete, projektarbete, arbetsinriktad rehabilitering, stöd till starta-eget, datortek, offentligt tillfälligt arbete (ota) och på senare år särskilt introduktions- och uppföljningsstöd, aktiviteter inom vägledning/platsförmedling och projekt med arbetsmarknadspolitisk inriktning.” Än så länge är det svårt att värdera de så kallade Plusjobben. Bör de karaktäriseras som åtgärder som endast ger individen fortsatt knytning arbetsmarknaden? Eller lägger de grunden för individens

inträde i reguljär anställning?

Ams generaldirektör Bo Bylund⁶ har framhållit att "Vår roll och vårt ansvar måste bli tydligt för alla: vår främsta uppgift är att matcha de lediga jobben med de arbetssökande". Men samtidigt framhåller han att "Vi ska inte fungera som personalavdelning åt arbetsgivarna eller som ett rekryteringsföretag som väljer ut vem som ska anställas". I en effektivitetsrevision från Riksrevisionsverket redan 1999 (RRV 1999:45) framhölls emellertid att det är de effektiva arbetsförmedlingarna som arbetar precis som rekryteringsföretag. I undersökningen av effektiviteten i arbetsförmedlingens hantering av arbetsmarknadsutbildningen jämfördes förmedlingskontorens sätt att arbeta med åtgärden. I sammanfattningen framhålls att de effektivare kontoren "i högre grad förmår sortera nya arbetssökanden och dimensionera vägledningsinsatserna med hänsyn till servicebehovet hos de sökande (till skillnad från en högre grad av 'likabehandling' i de mindre effektiva kontoren)". Vidare framhålls att de effektivare kontoren "kännetecknas av ett mer plats- och företagsinriktat arbetssätt". De använder också i högre utsträckning särskilda metoder för att marknadsanpassa utbildningen, "t.ex. genom att skraddarsy den utifrån arbetsgivarens och individens behov och genom s.k. rekryteringsutbildning". De effektivare kontoren har helt enkelt en hög grad av lokalt inflytande över vilka utbildningar som upphandlas.

I SOU 2006:3 (s 70) *Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet* är en av slutsatserna att de lokala och regionala arbetsmarknadsnämnderna och allra helst de regionala kompetensråden bör stärkas för att motverka stuprören mellan utbildningspolitiken och arbetsmarknadspolitiken. "Vi anser att nuvarande regionala kompetensråd behöver utvecklas till en viktig funktion för att utbyta erfarenheter. Inte minst bör råden inventera regionernas kompetensbehov som underlag inför regionernas beslut om insatser för att uppnå målet om stärkt konkurrenskraft och sysselsättning." De regionala kompetensrådets uppgift är att skapa en arena för samspel i första hand mellan arbetsmarknadens parter och olika utbildningsanordnare men också behandla frågor kring kompetensförsörjning i ett vidare perspektiv. Ansvaret att bilda regionala kompetensråd har vilat på länsarbetsnämnderna. Men intresset för kompetensråden har minst sagt varierat över landet. Den fortlöpande avlövningsen av den här typen av lokala och regionala sektorsövergripande organ har gjort att många företrädare från näringslivet upplevt det som mindre meningsfullt att delta.

Ytterligare ett problem med den centraliserade arbetsmarknadspolitiken är de traditionella föreställningar som tenderar att leva vidare genom den. Fortfarande tenderar exempelvis kvinnligt arbetsmarknadsdeltagande att bli en restpost när stora omstruktureringar sker (Westberg 2005). Mindre resurser satsas

⁶ Bo Bylund, generaldirektör i AMS i Dagens Nyheter 2006 01 23.

på att kvinnorna skall finna nya jobb trots att i målen för arbetsmarknadspolitiken och Ams framhålls att jämställdhet skall integreras i alla frågor. Traditionella föreställningar om att kvinnor inte är familjeförsörjare eller inte kan arbetspendla gör att ansträngningarna att stödja kvinnorna vid nedläggningar blir lägre än för männen. Det nya regionala utvecklingsarbetet skulle bland annat fokusera möjligheter och öppningar i jämställdhetsarbetet, som stimulerar till nytänkande och utveckling. I uppdraget till partnerskapen har det framhållits att det är viktigt att tydligt formulera problembilder och föreslå åtgärder som befrämjar såväl kvinnors som mäns sysselsättning och utvecklingsmöjligheter. Hittills tycks jämställdhetsperspektivet emellertid ha hamnat mellan stuprören, det vill säga någonstans mellan det regionala utvecklingsarbetet och AMS (Hård 2006: 82).

Teori X, Y eller Z?

Den globala konkurrensen är knivskarp, även i högt kvalificerad tjänsteproduktion. En stor mängd jobb försvinner årligen och ungefär lika många tillkommer. Arbetslinjen handlar i väldigt hög utsträckning om institutionella och informella arrangemang för att hantera denna omsättning. En hög omsättning underlättar omställningar och förnyelse i svenskt näringsliv. Utmaningen är att se till att omsättningen av jobb hamnar mer och mer på plussidan, att antalet jobb som tillkommer blir fler än de som försvinner. Om omställningarna kan göras effektivare så att den potentiella arbetskraften snabbare kan slussas in i nya anställningar och bort från arbetsplatser där omstruktureringar sker kan både arbetsmarknadsdeltagande och sysselsättningsgrad öka.

I det postfordistiska arbets- och näringslivet tycks tillväxt och jobbskapande snarare handla om att "avtala" om tillväxt med de många företag och verksamheter som vill växa och utvecklas än att styra och reglera från centralt håll (Brulin och Westberg 2000: 87). Det gäller att med handlingsutlösande teorier och modeller (Czarniawska 1988, 2006), institutionell infrastruktur och dialog skapa förutsättningar för olika verksamheter att växa. En sådan dialog verkar inte kunna ske på en alltför central nivå i detta allt mer kalejdoskopiska arbetsliv utan kräver direkta relationer i aktörernas egen nära verklighet. Ekonomisk utveckling och jobbskapande tycks framöver snarare bygga på en mängd individuella "avtal" och ömsesidigt förtroende i människors egen livsvärld än dekret uppifrån. De så kallade tillväxtavtalen och tillväxtprogrammen var ett uttryck för en ny tillväxt- och näringspolitik som bygger lokal och regional samordning snarare än styrning i stuprör från den centrala nivån, staten och dess myndigheter. Regionala instanser skulle ges reella möjligheter att med stöd i partnerskap av föreningar, företagare, fackliga organisationer och enskil-

da individer organisera en lokal och regional utvecklingspolitik.

Mycket talar för att kraften i jobbskapandet och näringspolitiken, i EU:s strukturfonder och de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna skulle kunna bli effektivare om samordning skapas lokalt och regionalt: "Processen måste utgå ifrån den lokala miljön där människor och företag är verksamma, alltså bedrivs i ett underifrånperspektiv. I en process med de politiska partierna, förningslivet, företagen, den sociala ekonomin m.fl. i partnerskap analyseras utgångsläget och diskuteras vilka insatser som är viktigast för att underlätta en positiv utveckling. Processen måste leda till en mycket tydlig fokusering. Den måste också leda till att de uppgifter som ska utföras, adresseras till rätt nivå och aktörer i kommunen, på länsnivå eller i andra regionala samverkanskonstellationer (SOU 2006:3, s 11)."

Nationalekonomernas recept, teori Z, på ett nytt innehåll i arbetslinjen är väldigt tydligt. Det gäller att ändra lönebildningen och ersättningsnivåerna i socialförsäkringssystemen så att utrymmet för låglönejobb på den svenska och europeiska arbetsmarknaden ökar. Genom sådana förändringar kan vi i Sverige precis som i USA skapa en arbetsmarknad som karaktäriseras av lägre jämlikhetsambitioner och därmed fler låglönejobb.

Nationalekonomerna Mats Persson och Marian Radetzki (2006: 16) menar till och med att sådana förändringar skulle vara ett utslag av verklig solidaritet med de fattiga människorna i resten av världen: "Viljan att acceptera en reallönesänkning i vår del av världen kan utgöra ett test på vår verkliga solidaritet med Kina och Indien. Bara vi inte går och schabblar bort det hela genom att försöka blunda för reallöneanpassningen, så att vi ställer till med ännu högre arbetslöshet här hemma." Men deras empiriska och teoretiska grund för att anamma teori Z och den amerikanska arbetsmarknadsmodellen kan ifrågasättas. Att Persson och Radetzki (2006: 9) refererar till "floden av outsourcing till Indien av kvalificerade IT-tjänster, och till Kina av avancerade tillverkningsprocesser..." och att "Sjukhuset i Madras annonserar i amerikansk press om avancerade bypassoperationer..." gör knappast att det känns nödvändigt att överge den svenska arbetsmarknadsmodellen.

Den svenska arbetslinjen håller redan på att fyllas med ett nytt innehåll. Parterna på den svenska arbetsmarknaden, senast Svenskt Näringsliv och LO, har genom omställningsavtalen anvisat en väg mot en ny institutionell infrastruktur. Om de fackliga organisationerna tillsammans med arbetsgivarna fortsätter att utveckla detta innehåll kan den undan för undan anpassas än bättre till den nya globala arbetsdelningen och det moderna arbetslivet. Som vi varit inne på tidigare blir antagligen omställningstryggheten viktigare än anställningstryggheten.

Det innehåll som Rehn och Meidner gav arbetslinjen förutsatte att staten

tog ansvar för att människor skulle finna arbete genom arbetsförmedling och arbetsmarknadspolitik medan parterna ansvarade för lönebildningen. Men omställningsprocesser har, som vi har kunnat konstatera, kommit att organiseras om radikalt under de senaste åren. Och mer kan göras av parterna, omställningsföretagen, försäkringsbolagen men också av staten. Det pratas allt mindre om arbetsförmedling, allt mer om omställning. Ett antal nya verktyg för att underlätta omställningar har gjort sitt intåg på svensk arbetsmarknad. Dock finns det all anledning att ifrågasätta det faktum att olika grupper på arbetsmarknaden har tillgång till så olika former och nivåer av omställningsstöd – en del har nästan inget alls (flytväst), medan andra har omfattande stöd (fallskärm). Detta är särskilt anmärkningsvärt när allt färre av de grupper som sorterades ut redan vid 1990-talskrisen, utomnordiska invandrare, ungdomar och människor med funktionsnedsättning, finner jobb med hjälp av arbetsförmedlingen.

En utmaning för de aktörer som centralt är ansvariga för omställningar – näringsdepartementet, centrala parter, trygghetsråd, bemanningsföretag, Ams, Försäkringskassan – är att samordna de olika pusselbitar som finns centralt och regionalt. För att få effektivitet i omställningssystemet behövs en övergripande koordination. Det handlar om att koordinera marknads-, myndighets-, parts-, och inhouselösningar.

Ett exempel på detta förhållande är att i regeringens budgetproposition hösten 2005 får AMS i uppdrag att upprätta en försöksverksamhet med bemanningsföretag eller liknande som ska omfatta arbetslösa akademiker och riktas mot små- och medelstora företag. Satsningen beräknas omfatta 4000 arbetslösa akademiker per år 2006 och 2007 och uppgå till drygt en (1) miljard kronor. (Prop. 2005/06:1 Utgiftsområde 13, s 49). I början av år 2006 har dock branschorganisationen Bemanningsföretagen meddelat att det knappast blir något samarbete enligt den modell Ams har utarbetat. Den traditionella arbetsmarknadspolitikerna stöter alltså på patrull.

Inledningsvis nämndes också att, enligt socialförsäkringsutredningen, numera även långtidssjukskrivna och socialbidragstagare har kommit att omfattas av arbetslinjen. Här har vi en intressant institutionell utmaning - hur separerad är den institutionella infrastrukturen när det gäller arbetslöshet och sjukdom? Det finns ju två olika centrala organisationer, Ams och Försäkringskassan och skilda försäkringar.

Samtidigt erbjuder arbetsmarknadsparternas omställningsförsäkringar i dag endast hjälp och stöd till dem som är friska men i av arbetsgivaren definierad omställningssituation som karaktäriseras av övertalighet. Man kan tänka sig att effektiva omställningsförsäkringar skulle gälla både vid övertalighet, personliga skäl och sjukdom. Alltså att individen som av vilket skäl som helst

vill röra på sig i karriären skall också få effektivt stöd. Forskning har visat att många individer vantrivs på sina arbetsplatser. Så många som 20–40 procent anger sig ha såväl fel arbetsuppgifter som fel arbetsplats (så kallad dubbelinläsning), men vågar inte byta jobb (Aronsson, Dellner & Gustafsson, 2000). Sådana personer tenderar att sjukskriva sig och så småningom helt lämna det aktiva arbetslivet. Morgondagens arbetslinje måste genom effektiva institutionella infrastrukturer utvecklas vidare för att hantera denna problematik. Som redovisats här finns det flera pusselbitar presenterade av såväl bemanningsföretag, försäkringsbolag, myndigheter och företag. För de som ansvarar för den övergripande arbetsmarknadspolitiken är den stora utmaningen att lägga arbetsmarknadspusslet så att de nya bitarna också passar in.

Trots att vi har samma institutionella infrastruktur i landet presterar olika landsändar och delar av storstadsområdena väldigt olika när det gäller sysselsättning och arbetsmarknadsdeltagande. De korsbefruktande nätverken, den lokala och regionala dynamiken, samverkanskulturen, X-faktorn tycks spela en inte oväsentlig roll i det nya arbetslivet. Om Sverige skall kunna vidmakthålla dubbelt så höga lögstälöner, och till och med öka arbetsmarknadsdeltagandet och sysselsättningsgraden, måste den svenska arbetslinjen så att säga prestera dubbelt så bra. Fack och arbetsgivare borde fortsätta anpassa systemen för omställning till kraven i det nya arbetslivet. Alternativet till en fortsatt förändring av innehållet i den svenska arbetslinjen enligt X och Y-teorierna är den marknadsliberala modellen, baserad på teori Z.

Referenser

- Ahlberg, K., Bruun, N. och Malmberg, J. 2005: "Anställningsskydd, småföretag och tillväxt". I: Rauhut, D. och Falkenhall, B. 2005: *Arbetsrätt, rörlighet och tillväxt*. Rapport A2005:016. Stockholm: ITPS. s. 115–138.
- Andersen, T. och Svarer, M. 2006: "Flexicurity – den danska arbetsmarknadsmodellen" i *Ekonomisk Debatt*, nr 1, 18–29.
- Andersson, P. och Wadensjö, E. 2005: *Inte bara socialförsäkringar - kompletterande ersättningar vid inkomstbortfall*. Stockholm: ESS.
- Arvidsson, N. och Ekstedt, E. 2006: "Förändrade organisationsformer och effekter på arbetsförhållanden" i J. Olofsson och M. Zavisic *Årsbok 2006. Vägar till öppnare arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Aronsson, G., Dellner, M. och Gustafsson, K. 2000: *Yrkes- och arbetsplatsinläsning – en empirisk studie av omfattning och hälsokonsekvenser*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Berggren, C., Brulin, G. och Laestadius, S. 1999: "Den globaliserade ekonomins regionala paradox" i *Ekonomisk Debatt*, årg 27, nr 6.
- Bergström, O. och Storrie D. 2003: *Contingent Employment in Europe and the United States*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

- Brulin, G. och Emriksson, B. (2005a): *Design för ett nytt arbetsliv. Gotland i omvandling*. Stockholm: Atlas och Arbetslivsinstitutet.
- Brulin, G. och Emriksson, B. (2005b): 'En pedagogik för regional utveckling' i Katarina Grut, red, *Exemplet Reggio Emilia. Pedagogik för demokrati och lokal utveckling*. Stockholm: Premiss.
- Brulin, G. och Nilsson, T. 1997: *Läran om arbetets ekonomi. Om utveckling av arbete och produktion*. Stockholm: Rabén och Prisma.
- Brulin, G. och Ekstedt, E. 2005: "Forming Relations and Cluster Dynamics" in György Széll, Carl-Heinrich Bösling and Johannes Hartkemeyer (eds.) *Labour, Globalisation & The New Economy*. Frankfurt am Main: PETER LANG.
- Brulin, G. och Westberg, H. 2000: 'Tumregler för lokal och regional samverkan för tillväxt' i Stig Tegle (red.) *Har den svenska modellen överlevt krisen? Utvecklingstendenser i arbetslivet inför 2000-talet*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Brulin, G. 1998: *Tredje uppgiften. Högskola och omgivning i samverkan*. Stockholm: SNS Förlag.
- Brulin, G. 2002: *Faktor X. Arbete och kapital i en lokal värld*. Stockholm: Atlas.
- Brulin, G. 2005: 'Regionalisera arbetsmarknadspolitiken' i J. Olofsson (red.) *Den tredje arbetslinjen. Bortom den svenska modellen och marknadsliberalismen*. Stockholm: Agora.
- Bäckström, H. 1999: *Den krattade manegen: svensk arbetsorganisatorisk utveckling under tre decennier*. Uppsala: Uppsala universitet Företagsekonomiska institutionen. (diss.)
- Bäckström, H. 2001 "Errare humanum est". I: Hassel L & Krokfors H-E (red) *I företagets och samhällets tjänst*. Åbo: Åbo Akademi förlag, s 131-144.
- Bäckström, H. 2002: "Den nya ekonomiska geografien". I: Kjellman A & Eriksson, H (red) *Verksamhetsförutsättningar i västra Nyland*. Åbo: Åbo Akademi. s 45-63.
- Bäckström, H. 2004: "Den förvrängda organisationen", *Finsk tidskrift - kultur, ekonomi, politik*, årgång 129, nr 4, s 200-216.
- Bäckström, H. 2005: *Omställningsbranschen och omställningsavtalet Svenskt Näringsliv – LO*. Arbetslivsrapport 2005:1. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Bäckström, H. 2006: *Omställningssystemets agenter och försäkringar på den svenska arbetsmarknaden. Bemanningföretag, försäkringsbolag, myndigheter och trygghetsråd i helig allians?* Arbetslivsrapport 2006:4. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Bäckström, H. och Ottosson, J. 2006: "Arbetslinjen och omställningsavtalen" I: Olofsson, J. och Zavisic, M. (red) *Vägar till en öppnare arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet. s 131-140.
- Bäckström, H. och Sandberg, T. 1998: "Integrerade organisationsformer och internationella produktionskoncept", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årgång 4, nr 3, s. 187-206.

- Czarniawska-Joerges, B. 1988: *Att handla med ord*. Stockholm: Carlsson
- Czarniawska, B. 2006: *Global Ideas. How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy*. Malmö and Copenhagen: Liber & Copenhagen Business School Press.
- Edling, J. 2001: *Alla behövs! Blott arbetsmarknadspolitik skapar inga nya jobb*. Stockholm: LO.
- Edling, J. 2005: *Agenda för Sverige*. Stockholm: Flexicurity.
- Effektivitetsrevisionen RRV 1999:45 Effektivare arbetsmarknadsutbildning – arbetsförmedlingens hantering av en tillväxtfrämjande åtgärd. Riksrevisionsverket.
- le Grand, C., Szulkin, R. och Thålin, M. 2002: "Har jobben blivit mer kvalificerade? Kvalifikationskravens förändringar i Sverige under tre decennier." i K. Abrahamsson (red.) *Utbildning, kompetens och arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyde, A. 2003: *Working in Silicon Valley. Economic and Legal Analysis of a High-Velocity Labor Market*. Armonk N.Y: M. E. Sharpe.
- Hård, U. 2005: "Regionalpolitik och regional utveckling ur ett könsperspektiv – med tillväxtavtal som exempel" i H. Westberg, H. (red) 2005:8 *Regionala tillväxtavtal – en fråga om att bryta gamla mönster? Kvinnors och mäns delaktighet i arbetet med tillväxttalen*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Junestav, M. 2004: *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930 – 2001*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Larsson, L., Kruse, Palme, M. och Persson, M. 2005: *En hållbar sjukförsäkring*. Stockholm: SNS.
- LO:s Strukturutredning 1961: *Samordnad näringspolitik*. Stockholm: Tiden-Barnängen tryckerier ab
- Magnusson, L. 1999: *Den tredje industriella revolutionen – och den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Prisma.
- Malmberg, A. 2001: "Lokala miljöer för industriell innovations- och utvecklingskraft – en forskningsbakgrund" i Eskil Ekstedt (red.) *Kunskap och handling för företagande och ekonomisk utveckling*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- March, J.G. och Olsen, J.P. 1995: *Democratic Governance*. New York: Free Press.
- Martinsson 2005: *Omställningsavtalen: mellan vilka, för vilka och på vilket sätt*. Uppsala: IFAU.
- Maskell, P. m.fl. 1998: *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development*. London: Routledge.
- Meidner, R. (1973) 1984: "Samordning och solidarisk lönepolitik under tre decennier" i *I arbetets tjänst*. Stockholm: Tiden, Arbetslivscentrum.
- Myrdal, G. 1968: *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Stockholm: Raben & Sjögren

- Olofsson, J. 2005a: *Svensk yrkesutbildning. Vägval i internationell belysning*. Stockholm: SNS förlag och Arbetslivsinstitutet.
- Olofsson, J. 2005b: 'En ny arbetslinje? Förändring och stabilitet i svensk arbetsmarknadspolitik' i J. Olofsson (red.) *Den tredje arbetslinjen. Bortom den svenska modellen och marknadsliberalismen*. Stockholm: Agora.
- von Otter, C. 2003: *Låsningar och lösningar i svenskt arbetsliv. Slutsatser från en trendanalys*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Persson, M. och Radetzki, M. 2006: "Kina, Sverige och globaliseringen" i *Ekonomisk Debatt*, nr 1, 5 – 17.
- Rauhut, D. och Falkenhall, B. 2005: *Arbetsrätt, rörlighet och tillväxt*. Rapport A2005:016. Stockholm: ITPS.
- Rothstein, B. och Boräng, F. 2005: "Dags att dra in guldklockorna? Om rörlighet och sjukfrånvaro på den svenska arbetsmarknaden". I: Rauhut, D. & Falkenhall, B. 2005: *Arbetsrätt, rörlighet och tillväxt*. Rapport A2005:016. Stockholm: ITPS. s. 184-209.
- Sebardt, G. 2005: *Redundancy and the Swedish Model: Swedish Collective Agreements on Employment Security in a National and International Context*. Stockholm: Iustus. (diss.)
- Sennett, R. 1998: *När karaktären krackelerar: Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas
- Socialförsäkringsutredningen. Samtal om socialförsäkringen nr 4 2005: *Vad är arbetslinjen?* www.sou.gov.se/socialforsakring.
- SOU 1991:56 *Kompetensutveckling – en utmaning*. Delbetänkande av Kompetensutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1991:82 *Drivkrafter för produktivitet och välbefinnande*. Produktivitetsdelegationens betänkande. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2006:3 *Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet*. Stockholm 2006: Slutbetänkande av Organisationsutredningen för regional tillväxt.
- Storper, M. 1997: *The regional world: territorial development in a global economy*. N. Y. London: Guilford
- Thålin, M. 2003: "Ojämlighet och orörlighet på arbetsmarknaden" i G. Ahrne och R. Swedberg (red.) *Ekonomin i samhället – ekonomisociologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Weick, K. E. 1994: *Sensemaking in organizations*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Westberg, H. (red) 2005: 8 *Regionala tillväxtavtal – en fråga om att bryta gamla mönster? Kvinnors och mäns delaktighet i arbetet med tillväxttalen*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Åberg, R. 2004: ' Vilka jobb har skapats på den svenska marknaden de senaste decennierna?' *Ekonomisk debatt*, nr 7, årg. 32, s 37–46

Guest Columnist Paul Atkinson**About the author**

*Paul Atkinson is Distinguished Research Professor of Sociology at Cardiff University, where he is also Associate director of the ESRC Centre for Economic and Social Aspects of Genomics. His main research interests are the sociology of bi medical knowledge, cultural production, and qualitative methods. His most recent book is *Everyday Arias: An Operatic Ethnography*, published by Alta Mira Press.*

Paul Atkinson

Why do Fieldwork?

Why do fieldwork? It is a question I have asked myself on numerous occasions since I started doing empirical research of my own. I learned at a very early stage that it is hard, and time-consuming, and often thankless. In my final years as an undergraduate at Cambridge I – like many Cambridge anthropologists – had my first taste of field research in an Essex village, called Elmdon. It was used, with the long-suffering (if sometimes strained) co-operation of its inhabitants, as a proving ground for would-be ethnographers and as an ongoing research project in its own right. The choice of Elmdon was far from random. Audrey Richards – then the Reader in Anthropology – lived there in part of what had been the village school and teacher's cottage. She and Edmund Leach combined historical research on the village – which was documented from the eleventh century onwards – with firsthand fieldwork conducted by successive student researchers. A friend of mine, Julian Laite, and I volunteered to be part of the project in 1969. This involved spending a couple of weeks staying at the old school, and conducting field research in the village. We were asked to investigate some aspects of housing in the village. We worked through the materials that had been collected in previous years, conducted interviews, and analysed our data. In ten days we had done enough to have written (on an ancient manual typewriter) a ten-thousand-word report, including some pertinent observations on kinship, types of housing tenure and occupational careers. Towards the end of the project there was, I remember, a gloriously sunny Sunday afternoon. Julian, his girlfriend and I sat on the lawn and soaked up the warmth. Audrey was in her garden. 'Anthropologists work a seven day week' she chided us.

Since then I have had to do the chiding and encouraging for myself, helped by others, not least my life-partner Sara Delamont. When I spent time in the Edinburgh University Anatomy dissecting room observing first-year medical students working on their cadavers and prosectors preparing anatomical specimens, I wondered why I was doing it – especially as I had been more or less

forbidden to publish anything about the setting by the Professor of Anatomy. It made me envy some of the social psychologists I worked with who seemed to be able to do 'quick and clean' research on relatively docile subjects, under controlled conditions, with simple research instruments (such as projective tests) and in relative comfort. Moreover, their research seemed to be remarkably cost-effective. They seemed to be able to get enough data to write up while I was still trying to negotiate access. Similar thoughts crossed my mind as my research with Edinburgh medical students and their teachers stretched on, more-or-less unbroken, for another two years. 'Why am I doing this?' I would mutter as I walked the wards with the students, or sat peering glumly at surgeons performing operations, or stood with them while patients suffered the pain or indignity of investigative procedures. Depressed by visits to locked wards for the attempted suicide cases, or to the more distant depositories for long-term neurological cases, I sometimes needed a good deal of persuading that what I was doing was satisfying – let alone enjoyable. I also recall quite vividly that the existential Angst of such fieldwork was accompanied by phenomenological anxiety. I kept on doing the fieldwork with little idea of what I would 'find' or what I could write about. The fieldwork itself was often repetitive to the point of tedium: the same kinds of teaching sessions about the same kinds of clinical problems, with massively repetitive patterns of teaching at patients' bedsides; the repeated patterns of question-and-answer between teacher and student, student and patient, teacher and patient; the weekly performances at the clinical lecture; the cycle of Edinburgh inhabitants who were admitted, investigated, and treated, and who recovered, died, or simply disappeared from view. It would have been so much simpler to have studied the history of medical education at Edinburgh, or to have studied the students by means of attitude scales and structured interviews. I could have completed the thing so much more quickly, and in the relative comfort of the library or the study.

I asked myself the same question when I did my less protracted fieldwork in the United States and in the UK about haematologists. Especially while I was in the United States, I repeatedly asked myself why I was doing what I was doing. Choosing to spend part of a year's sabbatical leave in the university city of Boston was perfectly rational. Living for part of the time in a squalid attic room attached to one of the city's hospitals was less agreeable. So too was tramping across the city in order to spend hours a day at a different hospital, trying to make sense of yet more repetitious, sometimes barely comprehensible, professional encounters between highly specialised haematologists, clinical pathologists and patients. So was spending hours each day alone, writing up my fieldnotes, checking my tape-recordings, and reading textbooks about haematology.

More recently I heard myself asking again 'Why am I doing this?' Not all of my research interests have been medical. My most recent ethnographic project was with the Welsh National Opera Company, documenting in particular the processes of rehearsal and performance. Some of my friends and colleagues thought that my research was self-evidently 'fun', merely an excuse to watch opera. But it is not at all like going out to the opera for a grand night out to trudge through the winter rain to watch rehearsals day after day, or to wander in and out of an otherwise empty theatre late into the night to watch the crew break down the set of that night's performance, and bring in the set for the following day. Most books on the history, sociology or anthropology of the performing arts have singularly little to do with the systematic understanding of the everyday work that goes into their production and reproduction. And – like the rounds of medicine or pathology – the work is repetitive.

Not for nothing is one of the key roles in the opera that of the 'repetiteur' – the pianist who accompanies music calls and rehearsals, in the music room, the rehearsal studio, or the theatre. The repetition of passages of music, of scenes, of actions – they are at the heart of the process of creating a new production. It is often boring for long stretches of time. The repetiteur's fingers trace out the same accompaniment over and over again. An hour or two's rehearsal time can be devoted to a passage that will be over in just a few minutes in the theatre. It is often hard to go on concentrating, especially when one has nothing particular to do or to learn. I often found myself thinking that there really are easier ways of generating academic publications. I could probably have got a lot of mileage out of just a few interviews with singers and musicians. I could have focused on the semiotics of opera posters, programmes and the like. I could have worked mainly on the operas themselves as texts. Again, I could have done most of that work 'at a distance' in the library or in the study, without the long-term commitment of fieldwork.

But I want to insist that, notwithstanding the attractions of alternative modes of data collection, long-term ethnographic fieldwork remains of fundamental importance. It may seem a bit odd to advocate the conduct of 'fieldwork'. After all, many people claim to be committed to ethnographic research. In a number of major research fields and disciplines, qualitative research methods seem to predominate. The success of these approaches as attested by the virtually insatiable demand for monographs, texts and journals devoted to qualitative methods. But I do not greatly like or admire the designation 'qualitative' in this context. I think that there are now too many versions of qualitative research that are leading to the 'quick and clean' approach to data collection and analysis. (I use 'clean' here as a rather pejorative term: I think good research is usually messy, if not exactly dirty.) An inspection of much of the current literature re-

veals too many research papers and dissertations that are based on modest empirical materials, and are methodologically or theoretically under-nourished. This is partly because qualitative methods are too often felt to be self-justifying. The problem is compounded because those methods too often are treated and used in isolation, and also because qualitative methods are too often treated as alternatives for disciplinary or theoretical knowledge. But in the fashionable spread of 'qualitative' research, the inspiration of long-term field research is often overlooked. Too often, what we get in its place is built on a few interviews or a few focus groups.

The fact that it is 'qualitative' does not ensure the adequacy of work based on just one biographical or autobiographical text. A few unstructured interviews do not add up to a major study. A few shreds and patches of interview talk do not add up to a decent piece of research, however much the author may appeal to the 'voices' of informants. Just as the social psychologists I used to work alongside could snatch their data with paper-and-pencil exercises, or could administer research instruments that were superficially sophisticated but undemanding of their time and commitment, so many of today's researchers are encouraged to seek research solutions that are quick, cheap and easy. There is too much reliance on what Sara Delamont called (in 1997) 'data to go'.

There are, of course, many reasons for such developments. Sometimes research designs are determined by cost: they may reflect the limited resources and labour-power of many researchers, often working single-handed, and often working for their own higher degree; they may reflect the exigencies of externally funded research; they may be constrained by the short-term goals of policy-led research. Nevertheless, such practical constraints should not be allowed to dictate methodological preferences, nor should they become elevated to methodological principles. Whatever the pragmatic or personal reasons, it is my contention that too much 'qualitative research' is consistently reliant on varieties of one-shot data collection and single-strategy data analysis. My concern is not about specific methods or techniques: it applies irrespective of whether we consider the data furnished by focus groups, life-history interviews, visual techniques, or the recording of speech. My problem is that too much qualitative research is being reduced to 'quick and clean' research. There are too many research projects of limited imagination, and modest ambition, that are methodologically naive and devoid of theoretical significance.

My fieldwork with the Welsh National Opera helped me to appreciate two things: slowness and repetition. By 'slowness' here I do not just mean the extent to which operas can be relatively long entertainments. Rather, I want to stress the temporal progression of processes like rehearsal. Operas are rehearsed by the producer, the cast and the chorus over a period of five or six weeks. This

thorough rehearsal period applies to all principals as well as chorus members and those singing secondary roles. It also applies to the group of singers covering the roles (understudies). For the ethnographer, understanding the processes of dramaturgy and theatrical production involves thorough participation in the slow processes of rehearsal. The accumulation of shared, negotiated actions, the sedimentation of memory and habituated action – these are essential, *constitutive* aspects of the dramatic process.

It is an important clue to this process that – as I have said – a key role is that of the *repetiteur* – the pianist who accompanies rehearsals in the studio and in the theatre. The process is indeed repetitious. Scenes that will last just a few minutes in the theatre will occupy hours of participants' rehearsal time, with multiple repetitions, often with long periods of blocking the action, checking nuances of musical interpretation with the music staff, correcting faults of pronunciation with the language by the language coach (if there is one). Stage managers and staff producers repeatedly check and make notes on the singers' entrances and exits, their positions and movements, the movement of scenery, the need for and position of props, and so on. There are, in other words, repeated and protracted actions that are characteristic of such artistic work. They stand in sharp contrast to the 'highlights' of operatic work. There *are* moments of ecstatic, glorious success. There *are* displays of temper and artistic temperament. Producers *do* occasionally abuse singers. Performances *do* go wrong. But the world of opera has to be understood not only in terms of such 'dramatic' events, or in terms of narratives about them (which are abundant and freely shared). Drama is not always dramatic. Like most workaday activities, it is mundane. It takes long-term fieldwork to engage with its slow, repetitious character – which is true not just for each new operatic production, but also is repeated throughout the year: not only are new operas rehearsed and produced; old productions are revived. There is a cyclical, seasonal pattern to the work of the opera company.

As cultural products, productions of opera are cross-cut by multiple codes of significance. Indeed, for those of us who derive some degree of satisfaction from it, opera is a densely coded art form. There are complex relations between: text and music; text and production; one production of an opera and others; productions of different operas by the same producer or designer; traditions of interpretation and performance; tensions between notions of canonical 'authenticity' and interpretative innovation. Operas themselves are variously inscribed with images of nationalism, orientalism, honour and shame, romantic love, death and disease, family and kinship, or gender.

This is not the time place to go on elaborating on my fieldwork with the operatic company. I am using it to illustrate a more general methodological is-

sue. I want to emphasize the significance of field research – long-term participant observation, in other words. This is *not* based on a rejection of currently fashionable qualitative methods, nor is it derived from a traditionalist rejection of contemporary methodological preoccupations. But I am not convinced by the volume of research that relies unduly or exclusively on discourse analysis, or narrative analysis, or life-history interviews, or focus-group discussions. All of those approaches leave the sociologist or anthropologist virtually unable to document many features of *social action*. And while I do not subscribe to vague appeals to ‘holistic’ social descriptions, I am thoroughly suspicious of research approaches that successively decontextualise data. I do realise, of course, that talk is itself action, and that memory and experience are enacted. But too much current research collects actors’ accounts of their own or others’ actions and treats those accounts as surrogates for the study of everyday social activities.

To conclude, then. We need fieldwork that is sensitive to the multiple *forms* of social action; that is attentive to the repeated minutiae and the slow performance of everyday life; that is knowledgeable about its local culture. Such fieldwork must be reflexive, in being attentive to its own work of social reconstruction. It must also be reflective, in its attention to its own conduct. But it should not become a solipsistic account of the researcher’s subjectivity – an autistic exploration of the researcher’s personal experiences at the expense of disciplined and systematic accounts of social worlds. Above all, we need ethnographic research that is about *social action* and *social organization*. Far too much qualitative research consists of *accounts* of social life: there is a danger of forgetting to study what men and women actually *do* in their everyday lives. By the same token, contemporary qualitative researchers repeatedly lose sight of the social. There is a strange absence of collective action and social interaction in the published accounts of their research. We get recollections of persons’ experiences and their autobiographical reflections. What we do not get is the enactment of collective, collaborative actions in all their extraordinary variety of skills and layers of significance. That’s why I still do fieldwork.

Recension

Henrik Lundberg: *Durkheim och Mannheim som filosofisociologer*. Licentiatavhandling i sociologi, Lunds universitet. Department of Sociology, Lund University, 2005: 2.

Henrik Lundbergs avhandling är ett försök att lansera en ny bindestreckssociologi, kallad *filosofisociologi*. Denna innebär, som allra mest kortfattat, ett sociologiskt studium av filosofi. Detta kan ske på flera olika sätt, t.ex. genom att studera den sociala kontext inom vilken filosofiska teorier utvecklas. Men den kan också göra anspråk på att förklara filosofiers kognitiva innehåll utifrån sociala faktorer, varvid det filosofiska tänkandet förstås som *relativt* till det sociala sammanhanget och/eller den historiska perioden. Lundbergs tes är den senare, något han kallar stark relativism. Tesen är att filosofins *giltighetskriterier* är socialt variabla. Objektet för avhandlingen är begränsat till två delar av filosofin, etiken och epistemologin. Dessa, menar Lundberg, är fullständigt relativa till sociala faktorer, vilket medför att exempelvis sanningsbegreppet blir meningslöst i dessa sammanhang.

Själva tanken bakom filosofisociologin, oavsett om den består av en stark relativism eller endast studier av sociala kontexter, har naturligtvis förekommit under lång tid, men har på senare år fått ett begrepp. Vi ser kanske embryot till en ny disciplin. Beteckningen har använts av Randall Collins i hans monumentala verk *Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change* (1998). I *Psychologism – A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge* (1995) har Martin Kusch lanserat ett snarlikt begrepp. I Sverige är det främst Lundbergs handledare, Carl-Göran Heidegren, som har introducerat filosofisociologin. Andra välbekanta filosofisociologer är Mary Douglas, David Bloor, Barry Barnes, och man kan förstås utan problem säga att t.ex. Marx och Engels också gjorde uttalanden inom området.

Två av de tveklöst tyngsta filosofisociologerna är Emile Durkheim och Karl Mannheim. Dessa utgör också stommen i Henrik Lundbergs avhandling. Avhandlingens syfte är att gå igenom dessa båda kunskapsociologier och vaska fram vad som kan vara användbart för att utveckla en modern filosofisociologi. Lundberg ger en välskrivna och insiktsfull beskrivning av dessa båda teoretiker utifrån tesen om den starka relativismen och för här och var in sina egna reflektioner. Han presenterar Durkheims kritik av pragmatismen och individualismen för att därefter diskutera frågan om det genetiska felslutet. Detta innebär att man förväxlar en filosofisk eller annan tankegångs giltighet med

dess uppkomstbetingelser, dvs man hävdar att en teori eller ett påstående är felaktigt (eller korrekt) därför att den formulerats av en viss person, ett visst kön, en viss klass, kultur eller under en viss tidsepok. Exempelvis: "Jan Guillou är vit, man och medelklass, därför är hans påståenden om feminismen felaktiga." Det tycks som att den starka relativismen träffas av denna kritik, dvs. om man hävdar att allt tänkande, filosofiskt eller annat, är bundet till dess sociala kontext kan det inte finnas något universellt sanningskriterium och därmed inte heller någon möjlighet att hävda att ett filosofiskt sanningskriterium är giltigt oberoende av kontext.

Detta kallas också den kunskapssociologiska paradoxen, och den träffar även Lundbergs starka relativism. Lundberg vänder dock på frågan och menar att om det finns absoluta sanningskriterier så är det upp till rationalisterna att tala om vilket eller vilka dessa är: hittills har vi inte sett något.

Lundberg går sedan närmare in på Durkheims kritik av pragmatismens sanningsteori och frågan om sanningsbegreppets nödvändighet, samt skillnaden mellan mytologiska (förvetenskapliga) och vetenskapliga sanningar, för att sedan ta sig an själva huvudfrågan i Durkheims epistemologi, dvs. det klassiska problemet gällande kategoriernas uppkomst och natur. Som bekant vände sig Durkheim mot å ena sidan empirismen, uppfattningen att våra kategorier emanerar ur iakttagelser av den empiriska verkligheten. Å andra sidan vände han sig mot rationalismen eller apriorismen, dvs. Kants teori om att kategorierna är transcendentala. Som Lundberg påpekar var Kants teori enligt Durkheim ingen lösning överhuvudtaget, utan snarare ett sätt att ställa ett problem. Enligt Durkheim måste vi *vetenskapligt* förklara kategoriernas uppkomst *och* nödvändighet *och* empiriska giltighet.

Det är här Durkheims berömda studier av det religiösa livets elementära former kommer in. Durkheim härleder kategorierna från de "primitiva" stammarna i Australien, deras ritualer och ceremonier. Efter att i detalj ha analyserat detta antropologiska material konkluderar han att kategorierna har ett socialt, kollektivt ursprung. Det betyder att Durkheim använder antropologisk empiri för att utveckla sin mycket speciella epistemologi.

Lundberg är inte nöjd, utan gör gemensam sak med Steven Lukes i att förkasta Durkheims epistemologiska "lösning".

Nästa kapitel ägnas åt att gå igenom Mannheim med samma utgångspunkter. Mannheims begrepp *Denkstil*, hans dynamiska och "temporal" sanningskriterium och hans relationism presenteras och diskuteras. De båda senare – att sanning är detsamma som koherens med en viss epoks tänkande – är naturligtvis ultrakonservativt och Lundberg anser att det blir begripligt "först mot bakgrund av en nattstånden hegeliansk historiemetafysik" (s. 54).

Lundberg går också igenom Mannheims olika kunskapsbegrepp, framförallt

varaförbunden och platsförbunden kunskap, hans särskiljande av den konservativa och liberala tankestilen, kunskapssociologin samt föreställningen om en privilegierad epistemologisk position, dvs tesen om en ”*Freischwebende Intelligenz*.” Inte mycket av Mannheims teoretiserande får väl godkänt (VG) av Lundberg. Det är framför allt distinktionen mellan konservativa och liberala tankestilar han betraktar som användbar. Kapitlet avslutas genom att tillämpa denna distinktion för att särskilja Thomas Kuhns från Karl Poppers vetenskapsteorier. Avhandlingen avslutas med en kort summering.

Lundberg är en god pedagog och skribent. Han lyckas fånga det väsentliga i de teorier han presenterar och ger flera kloka kommentarer och utvecklingar. Lundberg har ett bra grepp om sitt material. Han är dessutom provocerande i vissa av sina tolkningar och påståenden. Det är djärvt och bra, men innebär också att garden sänks. Jag vill lyfta fram fem kritiska punkter.

1. Lundberg placerar sig med sin starka relativism rakt i den kunskapssociologiska paradoxen. Försvaret är främst att om nu universella giltighetskriterier finns så är det upp till rationalisterna att tala om vilka de är. Det kan man hävda, men det löser på intet sätt det egna problemet. Paradoxen i den egna positionen finns kvar, orörd och irriterande. Kort sagt: om relativism råder och det inte finns något giltighetskriterium, hur skall vi förstå Lundbergs text? Som något kulturbundet, något som inte gäller i en annan kultur? En text utan sanningsanspråk eller värde?
2. Samma problem vidlåder Lundbergs kritik av det genetiska felslutet.
3. Så vad är relativism egentligen? Är man relativist om man säger att det inte finns några formulerade universella *kriterier* för sanning? Man kan ju anse att sådana kriterier inte finns men ändå samtidigt mena att sanna påståenden existerar, även om vi inte alltid vet när vi stöter på dem.
4. I och med att Lundberg begränsar sina anspråk till etik och epistemologi så glider hans starka relativism över till att bli tämligen svag och inte särskilt slagkraftig. De flesta moralfilosofer skulle nämligen hålla med honom. Etiken innehåller inga universella sanningar, vare sig som substantiella utsagor eller som kriterier, utan är baserad på värdeomdömen och konventioner. Det gäller de logiska positivisterna lika väl som kommutarianerna och Uppsala-skolan.
5. Slutligen anser jag att Lundberg avfärdar Durkheims epistemologi för lätt. Durkheim var mycket väl medveten om att han var tvungen att kryssa mellan empirism och apriorism. Han lägger verkligen fram en unik och potentiellt oerhört intressant alternativ epistemologi som är alldeles för lite studerad (den amerikanska sociologen Anne Rawls är ett undantag). Man måste förstå att Durkheims antropologiska studier av riter är helt och hållet motiverade av hans försök att framställa en ny epistemologi, och även att han

inte talar om kategorier i allmänhet utan om *sex bestämda kategorier*. Så att följa den engelske rationalisten Lukes och närmast oreflekterat trycka tillbaka Durkheim till den etablerade *Denkstil* han försökte undvika är faktiskt att göra honom stor orättvisa.

Jag är dock övertygad om att Lundberg i nästa steg, dvs. doktorsavhandlingen, kommer att ägna mer utrymme åt dessa frågor. I synnerhet vore det mycket intressant, och jag ser fram emot, att ta del av vilka resultat Lundberg når med en fördjupad och självständig undersökning av Durkheims epistemologi. Det skulle förmodligen kunna ge filosofisociologin en ordentlig skjuts framåt.

Thomas Brante

Recension

Hans Hederberg: *Sanningen, inget annat än sanningen. Sex decennier ur Alva & Gunnar Myrdals liv*. Stockholm, Atlantis, 2004.

Gunnar Myrdal skrev aldrig sina memoarer. Han gav en hel del intervjuer, men man har understundom intryck av att han tycker om att gäcka omgivningen, det må sedan gälla hans identitet som sociolog och/eller ekonom, eller när han blev socialdemokrat, eller hans förhållande till Max Webers värderelativism, eller vem som var huvudansvarig för vissa kapitel i *An American Dilemma*. Jag har rentav intrycket av att han stundom gäcker sig själv och tillrättalägger den bild han vill ha av sig själv, i en sorts omedveten "wishful thinking". Det gäller till exempel den enorma vandan inför slutarbetet på *An American Dilemma* efter återkomsten till USA 1941. Gunnar levde i ett slags arbetsrus och existentiell kris, som förde honom till självmordets rand. Patetiskt vädjar han till Alva om att komma över till honom. I korrespondensen med svärsonen Derek Bok i början av 1970-talet förnekar Gunnar varje tillstymmelse av frustration inför arbetet på den stora "negerundersökningen". Det är emellertid inte självklart att Gunnar själv är medveten om någon motsättning. Han kanske hade klart för sig vilken huvudtes han ville driva (den var inte särskilt originell), men kände sig liten inför den väldiga uppgiften att få ordning på det enorma grundmaterial hans medhjälpare försett honom med. Han kanske också överdrev sitt behov av Alva för att uppnå sitt syfte att få över henne.

Det är emellertid tack vare Gunnar som den privata korrespondensen mellan Gunnar och hans hustru Alva bevarats till eftervärlden. Den förvaras på ARAB (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) i Stockholm och är sedan millennieskiftet tillgänglig för forskningen. Detta har resulterat i såväl nya utgåvor av verk som monografier, den senaste av Hans Hederberg. Han är journalist utan vetenskapliga pretentioner. Han är dock mycket väl påläst och hans bok är mycket givande, med en hel del nya uppgifter. Hans bok är skriven med stor empati. Han släpper in oss i den Myrdalska familjen utan att det blir jolmigt och veckotidningsskvallrigt. Tydligt är att båda makarna var otrogna, redan i början av deras äktenskap; Alva med Handelshögskolans rektor Ivar Högbom och Gunnar med Torsten Gårdlunds hustru. Eftersom Alva och Gunnar hade ett så kallat kamratäktenskap med betydande införstådd ömsesidig frihet blev detta i sig inget allvarligt hot mot deras långsiktiga relation, men fick förstås ändå konsekvenser, i form av för någon tid fruset umgänge för de närmast inblandade. Kärlek à la Kollontaj är lättare i teorin än i verkligheten.

Makarna Myrdals korrespondens är i en del avseenden väldigt självutlämnande, på ett sätt som brittiska läsare säkert skulle finna mer intrikat och upphetsande än svenska. Det finns nämligen ett inslag av erotiska visioner i framförallt Gunnars brev, där han drömmer om förestående möten och de förlustelser som därvid är att vänta. Även Alva ger uttryck för sin erotiska längtan men i inte fullt så konkreta ordalag.

Märkligt är kanske att Gunnars sekreterare i Genève Annika de la Grandeville inte ens omnämns i Hederbergs bok. Hon var Gunnar mycket närstående och ett levande alternativ, innan firman Myrdal & Myrdal slutgiltigt etablerades. Alva avgudade till att börja med sin Gunnar och i sinom tid blev de ett par men inte utan återkommande kriser. Kriser infann sig till exempel 1941 samt efter kriget, när Alva återetablerade den europeiska samhällsvetenskapen i UNESCO:s regi och Gunnar var verksam i Genève, för FN-organet ECE (den ekonomiska kommissionen för Europa).

Jag sträckläste Hederbergs bok och har höga tankar om den men det kan dock bero på att jag i det stora hela delar författarens distanserade blandning av sympati och empati för Gunnar. Gunnar är bokens huvudperson, trots att titeln återger Alvas sista ord. Gunnar är onekligen en märklig och stor man. Han är den ende svenske samhällsvetare som har egen "entrance" i den färskaste *Encyclopedia for the Behavioral and Social Sciences* (Elsevier 2001). Han var en offentlig intellektuell på åtminstone tre kontinenter och gjorde banbrytande insatser på flera viktiga områden. Han har erhållit ett trettiotal hedersdoktorat och gjort dubbla karriärer. Han hade vad amerikanerna kallar "larger than life-qualities" och var mycket expansiv. Carnegiefolket hade till exempel väntat sig att möta en professor och inte en hel familj, när Myrdals anlände till USA för

att ta itu med den stora undersökning som gjorde Myrdal till Myrdal på den amerikanska scen där han i förbluffande hög grad fortfarande är närvarande.¹

Visserligen var Gunnar en "egocentric megalomaniac" men det är svårt att moralisera över detta, i ljuset av allt han fick gjort under ett delvis också dramatiskt liv, med resor på bland annat transsibiriska järnvägen för att ta sig tillbaka till USA efter ett svenskt mellanspel efter 9 april, 1940.

Boken aktualiserar flera punkter. Det gäller bland annat relationen mellan liv och verk. Gunnar var måhända ingen idealisk familjefader och kunde vara en smula distraherad i den rollen, som när han tappade bort sina barn i samband med ett Gröna Lund-besök. Men "so what"? Han var en undantagsmänniska och antagligen ett geni. Det må vara honom förlåtet att han delegerade den så kallade familjetimmen till hustrun och inte var nämnvärt intresserad av blöjbyten och sådant som också män numer måste genomlida. I sitt tidsammanhang var Gunnar faktiskt ändå en pionjär för "gender issues" och han har rentav inspirerat Simone de Beauvoir – om än bara på det teoretiska planet. Han hjälpte på 70-talet aktivt Alva, till exempel med arbetet på *Spelet om Nedrustningen*, samt uppmuntrade hennes karriärsträvanden efter kriget: "Nu är det din tur."

Naturligtvis är det en logisk klyfta mellan det intellektuella sanningsvärdet eller giltigheten av vad forskaren hävdar och ursprunget, att hävda något annat vore att göra sig skyldig till det så kallade genetiska felslut som Arnold Brecht varnar för. Men en stor diskrepans mellan livsstil och föregivna ideal kan förstås bli föremål för moraliserande kommentarer. Och externa vetenskapshistoriska faktorer som biografi och kontext torde ha betydelse för förståelsen av verket. I synnerhet ungdomens formativa upplevelser och inflytelser, och tillhörigheten inom en tradition, kan vara av stor betydelse för att tolka ett livsverk.

Hederberg lämnar här vissa luckor. Kjellén nämns inte trots att det är en av de inspirationskällor som Gunnar aldrig förnekar och som följer honom hela livet.

Av det brevmaterial som Hederberg bygger på framgår mycket tydligt det för makarna gemensamma och helt grundläggande inflytandet från den värdenihilism som Axel Hägerström formulerat. Gunnar som en Professor Higgins ger sin Pygmalion "Hägers" installationsföreläsning "Moraliska föreställningars sanning" som hemläxa redan i början av deras bekantskap. Tydligt med

¹ Lyman, Stanford M. "Gunnar Myrdal's An American Dilemma After a Half Century: Critics and Anticritics" pp 97-175 I: *The Living Legacy of Marx, Durkheim and Weber*, vol. 2. Richard Altschuler (red). Omtryckt från *International Journal of Politics, Culture and Society*, 12 (2) (1998), 327-389.

bestående effekter, då Alva senare i livet i behov av vederkvickelse drar sig tillbaka för att läsa "Hägerström 5–7".

Gunnars närmast devota respekt för den store Uppsalafilosofen, som det finns gott om belägg för, kan synas något paradoxal med tanke på Gunnars ambition som "compassionate world improver", med ambitionen att påverka samhället och rent av det internationella samfundet. Här finns dock ingen nödvändig motsättning, en synpunkt som Gunnar av allt att döma delade.

En intressant uppgift som var mig obekant är att studiekamraten Alf Johansson var den som gav Gunnar impulsen till hans kanske viktigaste verk, *Vetenskap och politik i nationalekonomi*.

Det är lätt att anmärka på detaljer och i grunden vill jag mest berömma Hederbergs bok. Men jag vill nämna att han nog missat något i förhållandet mellan de åldrande gamla kumpanerna och trätobröderna Tingsten och Myrdal. Det framgår av annan korrespondens att de i början av 70-talet slog sig lösa och hade försoningssupé på en krog med utmärkt chateaubriand, när "flickorna" var upptagna på annat håll. Gunnar ursäktade sig i brev efteråt att han var en smula trött och nedslagen, så deras samvaro blev inte fullt så givande som avsett var – men bilden av fortsatt låst oförsonlighet som framträder i Hederbergs skildring tycks klart överdriven.

En annan punkt som boken aktualiserar är det "jakobinska" elementet i den sociala ingenjörskonst som Myrdal representerar. Å ena sidan betonar Gunnar den folkliga legitimiteten i de sociala reformsträvandena, samtidigt som det handlar om "att lägga livet till rätta" för dem som inte själva begriper sitt eget bästa. Det är ett utopiskt företag i Saint-Simons anda, auktoritärt och icke-liberalt, om dock folkrörelseanknutet.

Den lite tvetydiga blandningen av "top-down" och "bottom-up" i Myrdals "knowledge based rule by experts", som vi antagligen skulle formulera oss i dagens jargong, går igen i den infekterade debatten om befolkningsfrågan, där Myrdals hade en "produktiv syn", som följer upp tankar från lagstiftning i den amerikanska Mellanvästern (Indiana först med lagstiftad eugenik i början av seklet), inspirerad av "Lutheran reform creed" och sunt förnuft, att så att säga rensa ogräs i trädgårdslandet. Myrdals menar arvshygien när de talar om ras-hygien, och Gunnars anti-rasism är väl dokumenterad. Det finns en outnyttjad begåvningsreserv. Den skall hjälpas fram och om möjligt också förbättras.

Ytterligare en punkt som aktualiseras i Myrdals fall är i vad mån det är någon poäng med att studera gamla tankar hos *Dead White European Males*; hur och varför sådana studier bör bedrivas. Här finns en omfattande diskurs i Quentin Skinners och Jeffrey C. Alexanders efterföljd, men ett argument för studiet av klassikerna är i alla fall att vi bör hålla historiens relativism i åtanke. Det projekt som nu går mot sitt slut i de Nordvästeuropeiska välfärdsstaterna

kan vara i sin början öster om floden Elbe. Men exakt vilka tankeelement och klassiker som därvid på skilda håll kan återupplivas är dock en öppen fråga, i "multiple modernities". Fast institutionella ekonomer som Friedrich List och Gunnar Myrdal ligger nog bra till, plus att Gunnars operationalisering av Weber-Rickert-synen på "Wertbeziehung", värdeorientering, är ständigt fräsch.

Som redaktör för Tiden strax efter kriget skrev Gunnar en magistral artikel i vilken han i anslutning till de strategiska tankarna hos en amerikansk professor passar på att kritisera "våra hemmaengelsmän", av vilka Tingsten var en. Artikelns credo kan synas rimma illa med resonemangen i kretsen runt Willy Brandt och Stefan Szende i Råsunda om hur Europa bör gestaltas efter kriget och diskussionerna på Tisdagsklubben, två fora där Gunnar var delaktig – men egentligen inte. Gunnar är realpolitiker och tar fasta på Chamberlains uppmaning till Europas små och neutrala stater före kriget, att var och en fick klara sig bäst de kunde på egen hand. Detta förklarar nog också efterlåtenheten gentemot Sovjetunionen, som mer strategisk klarsyn än ideologisk blåögdhet. Den moraliska skulddimension som Hederberg hävdar tror jag heller inte på, särskilt som vidden av sovjetiska förluster i människoliv inte var kända förrän efter 20:e partikongressen 1956. Läser man Gunnars inlägg i planhushållningsdebatten under hans tid som handelsminister är han också påfallande nyanserad och svarar illa mot den nidbild som Nordenson och Tingsten tecknar i pressdebatten. Han tycks stundom varna för att den egna sidan skulle segra för mycket, mer än vad som folkhushållets krav påfordrar. Min realpolitiska tolkning av Gunnar förklarar också varför han dröjde med att entydigt ta ställning till båda sidorna i andra världskriget, innan det började klarna varåt det lutade. Det var omsorg om Sveriges nationella säkerhetsintressen, samma motiv som föranledde honom och Alva att med fara för eget liv återvända till Sverige efter den tyska invasionen av Norge och Danmark.

Det finns något djupt mänskligt över Gunnar, trots hans eget koketterande med sin förmenta asocialitet. Han är visserligen en egocentriker med visst storhetsvansinne – till exempel var han uppenbarligen besviken över att inte ha kallats till posten som FN:s generalsekreterare i stället för den mindre meriterade och inte lika framstående Dag Hammarskjöld. Men som Hederberg påpekar i anslutning till Gårdlund så är Gunnar ingen heltidsegocentriker. Det finns många belägg för detta, till exempel i Fritz Croners memoarer, där han skildrar hur Gunnar oanmäld dyker upp i förorten för att ge välmentade och mänskliga råd om hur man bäst anpassar sig till livet i Sverige. (Croner var en flykting som gav sociologiseminarier i Lund.) Gunnar är synnerligen rask när det gäller att rädda inte minst judiska intellektuella till en produktiv tillvaro. Gunnar kanske hade vissa "blinda fläckar" men han var hjälpsam och som elak framstår han väl mest för överkänsliga barn i behov av föräldrarevolt. Fast hans

humor var stundom drabbande, som när han förklarar varför han inte skrivit sina memoarer med att han "aldrig legat med sin mor" (med pik mot Tingstens närmast incestuösa förhållande till sin mor; de delade säng ända långt upp i tonåren). Stundom visar Gunnar en närmast rörande omsorg om sina nära och kära, som när han till dottern Sissela i disputationspresent skänker Hägerströms samlade skrifter, *nota bene* egenhändigt uppspårade och inköpta på antikvariat. Detta är en helt annan och mycket mänskligare bild av Gunnar än den som numer ofta schablonmässigt traderas, av den oförbätterlige mansgripen och ständigt frånvarande fadern.

Samtidigt är precis som Hederberg påpekar hans egendomliga och barnsliga behov av att skryta och framhäva sina egna insatser en smula förbryllande; hans verk talar ju för sig självt.

Det finns åtskilliga antinomier i Gunnar Myrdals tankevärld, som vi här inte fördjupar oss i. Hederbergs bok är en god introduktion till Myrdals liv. Det gäller särskilt Gunnar: "dalkarl och världsmedborgare". Fast hans bok behandlar även Alvas metamorfoser ingående. Jag gör inte hans behandling av hustrun Alva rättvisa. Beträffande henne återstår en hel del att göra, till exempel med avseende på hennes pionjärbete för att institutionalisera sociologin, i Sverige såväl som utomlands.

Sven Eliaeson Centre for Social Studies & Graduate School for Social Research, Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, Warszawa

Sociologförbundet har ordet

Svensk sociologi är stark och livskraftig – eller svensk sociologi har tappat greppet, blivit utbränd. Eller både och. Om vi ser till antalet svenska sociologer som är med på programmet till ISA World Congress of Sociology i Durban, Sydafrika nu i juli, skulle vi klart skriva under på att det är ett livskraftigt ämne. När vi sedan noterar att de som är anmälda till Durban sällan syns hemma i Sverige, på sociologförbundets årsmöten eller på debatt- och kultursidor i dagspressen, med sina senaste forskningsresultat eller med tankeväckande kommentarer om förändringsprocesser utifrån en sociologs betraktelsesätt på t ex Filosofiska rummet, kan det upplevas att sociologi som en levande vetenskap är sjukskriven.

Men alla de andra sociologerna, då? De som upprätthåller undervisning på grundnivån eller de som inte arbetar på universitet utan istället dagligen är verksamma med organisationsproblem, analys och utvärderingar som inte minst påverkas av ett sociologiskt perspektiv. Har inte sociologiska tolkningar och analys blivit en så integrerad del av det svenska samhället att det får den uppmärksamhet de förtjänar?

Personligen tror jag att ett sociologisk perspektiv är ganska naturligt i det svenska samhället. Men onekligen har både de ekonomiska argumenten med deras förenklade syn på individen, och det psykologiska perspektivet om avvikande beteenden och behov av "coaching" som en panacea, tillsammans bidragit till att urholka vardagsförståelsen av sociologins förklaringar till samhällets förändringsprocesser.

Och det är här vi är, nästan uppdelade i två olika slags sociologer. Ett A-lag, som strävar efter att bli sedda internationellt, och där den svenska vardagen använts som en språngbräda, och ett B-lag, som sneglar mot de nygamla tolkningarnas enkelhet och framgångar och längtar efter att vara etnologer eller filosofer, eller att förvandla sociologi till cultural studies. Men de flesta svenska sociologer känner sig förmodligen vare som det ena eller det andra, utan snarare som någon sorts A/B sociolog. Och utifrån det går man sin egen "sociologiska väg".

Sociologförbundet vill gärna ha A-lagssociologerna tillbaka som aktiva i förbundet och vill gärna visa B-lagssociologerna att sociologin kan erbjuda mer. Och till alla A/B-lagare vill jag bara säga att det är ni som är sociologin idag i Sverige.

*Livskraftig och utbränd
Antoinette Hetzler*

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla ett abstrakt på engelska om 150–200 ord. Ange engelsk titel och gärna (max fyra) nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Noter ska vara placerade i slutet av artikeln, före referenser.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409-430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor - ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet
Box 114
221 00 Lund

Jessica Mjöberg
Ulleråkersvägen 74
75643 Uppsala

Sociologiska utblickar

Stater möter aktivister – om den polisiära hanteringen av politiska protester vid EU-toppmötena i Göteborg och Köpenhamn

Abby Peterson

”Vi kan inte göra hipp som happ” Åklagares formuleringar av en objektiv ordning

Katarina Jacobsson

”Ungdomsrån” – uppkomsten av ett begrepp

Simon Lindgren

En svensk arbetslinje för det tjugoförsta seklet?

Göran Brulin och Henrik Bäckström

Why do Fieldwork?

Paul Atkinson

Recensioner

Sociologförbundet har ordet